

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Nástin dějin pietismu a jeho odraz ve zbožnosti CČSH

**Outline of the history of pietism and its reflection
in spirituality of Czechoslovak Hussite Church**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Kamila Veverková, Th.D.

Autor:

Bc. Jitka Brejtrová

Praha 2016

Poděkování

Děkuji

knihovně Augustana-Hochschule der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, která mně
v Neuendattensau umožnila cizojazyčné rešerše,
učitelům Husitské teologické fakulty za inspiraci a formaci,
děkance doc. ThDr. Kamile Veverkové, Th.D. za vedení a trpělivost,
kolegiu spolupracovníků církevní Mateřské školy SMĚROVKA v Hostivici za zastoupení
v pedagogické službě v době dopisování práce,
sestře faráře Renatě Wesleyové za zastoupení v duchovenské službě v NO CČSH Hostivice,
mým dětem Kláře a Jankovi za inspirativní aktivity ve školce
a manželovi Michalovi za technickou podporu při sběru dat a cestování.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „Nástin dějin pietismu a jeho odraz ve zbožnosti CČSH“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. června 2016

Bc. Jitka Brejtrová

Anotace

Popis zbožnosti pietismu a dobového pozadí jeho vzniku v porovnání se vznikem Církve československé husitské a jejím příklonem k biblickému personalismu.

Annotation

Description of spirituality of pietism and its temporary background in comparison with the constitution of the Czechoslovak Hussite Church and its tendency to biblical personalism.

Klíčová slova

Pietismus, zbožnost, církev, Československá církev husitská, teologie, biblický personalismus.

Keywords

Pietism, spirituality, church, Czechoslovak Hussite Church, theology, biblical personalism.

Seznam zkratek

Biblické odkazy podle Českého ekumenického překladu

CČSH – Církev československá husitská

CČS – Církev československá

např. - například

s. - strana

tzv. – takzvaně

srov. - srovnej

<i>Úvod</i>	7
1. Zbožnost	9
1.1 Pojem zbožnost	9
1.2 Pojem spiritualita	10
1.3 Luther a zbožnost jako žité náboženství	12
1.4 Odluka církve od státu.....	13
2. Dobové pozadí pietismu	15
2.1 Politická situace	15
2.2 Situace v luterské církvi.....	20
2.3 Pietismus jako reakce na situaci	22
3. Prameny pietismu	24
3.1 Vliv puritanismu.....	24
3.2 „nadere reformatie“	27
3.3 Johann Arndt.....	28
4. Reformovaný pietismus	30
5. Luterský pietismus	32
5.1 Jacob Spener	35
5.2 August Hermann Francke	40
5.3 Hallský pietismus.....	43
5.4 Württenberský pietismus.....	47
6. Radikální pietismus	49
6.1 Saalhofští pietisté.....	49
6.2 Johanna Eleonora von Merlau	49
6.3 Filadelfské hnutí	50
6.4 Gottfried Arnold.....	50
6.5 Hrabě Mikuláš Ludvík z Zinzendorfu.....	51
7. Nosné a varovné prvky pietismu	58
8. Dobové pozadí zrodu CČSH	63
8.1 Vznik Církve československé.....	65
8.2 Stručná historie Církve československé husitské	66
9. Projevy zbožnosti v CČSH	69
9.1. Život církve	69
9.2. Teologie církve.....	77
Závěr	84

Úvod

Při mých setkáních s bratry evangelíky z německých zemských církví jsem postřehla, že sami sobě rozumí jako pokračovatelům české reformace a ze srdce jsou jim nejvíce blízké písně českých bratří, které mají již od dob pietismu zařazené ve svých zpěvnících.

K naší Církvi československé husitské jsem se přidala jako dospělý konvertita, protože mi byla blízká její vazba na českou reformaci a starou Jednotu bratrskou a hlavně byla mému srdci blízká liturgie a písně nejen pro svou hudbu, ale hlavně pro textový obsah. Když jsem pak nastoupila na Husitskou teologickou fakultu Univerzity Karlovy, abych se překvalifikovala z bankovní úřednice na sociální pracovníci, začala jsem postupně pronikat do teologie církve. Vsetkání s pedagogy fakulty jak synchronním, tak diachronním, mě oslovil existenciální důraz biblického personalismu, který je pro mne teologií praktické zbožnosti. Toto setkání proměnilo můj život a povolalo mne do duchovenské služby.

Když jsem při studiu pietismu došla k Hallskému pietismu, natolik mě inspiroval, že jsem na dva roky psaní diplomové práce přerušila a věnovala se založení Mateřské školy SMĚROVKA při Náboženské obci CČSH v Hostivici a působení v ní. Od září 2016 bude tato škola rozšířena a ponese čestný název Husova základní a mateřská škola SMĚROVKA. Nyní, když s dvouletým odstupem reflektuji svou práci, uvědomuji si, že motivovaná optimistickým aktivismem jsem se méně věnovala v této diplomové práci Württenberskému pietismu a jeho inspirativnímu důrazu na jistotu víry, propojení zbožné praxe a spekulativního myšlení.¹

Ke kořenům vznikající Církve československé patří vedle modernismu i osvícenství a reformní hnutí katolického duchovenstva v 19. století, které čerpá z jansenismu nový pohled na vztah církve a státu, ale také pokusy o nové pojetí zbožnosti.² Jansenismus vzniká na katolické půdě ve stejné době jako pietismus. Zajímalo mne, zda druhá generace teologů CČSH se nenechala inspirovat spíše pietismem z evangelického prostředí. K této hypotéze mě přivedlo prohlášení Karla Heima, jehož teologií se inspiroje Zdeněk Trtík, že se považuje za pokračovatele švábského (Württenberského) pietismu.

Téma pietismu jsem si vybrala pro jeho originální způsob řešení krize církve a společnosti. O pietismu se mluví jako o reformě reformy. Touha po reformě formalizované církve a sekularizující

¹ VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd a jeho pokus o mnohodimenzionální pochopení skutečnosti*. Chomutov: L. Marek, 2013. Pontes pragenses (L. Marek). ISBN 978-80-87127-40-7., s. 56.

² VEVERKOVÁ, Kamila. *Osvícenství a modernismus*. In: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Vyd. 2. Praha: Církev československá husitská Praha 6 ve spolupráci s Náboženskou obcí CČSH v Praze 1-Staré Město, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-044-1., s. 9.

se společnosti popisovaná v období po Třicetileté válce mi připadala nápadně podobná důvodu vzniku Církve československé. Proces změny orientace (či reforma reformy) od racionality liberální teologie k biblickému personalismu v Církvi československé (husitské) po druhé světové válce mě připomíná posun od vypjatého teoretizování a konfesního vymezování k pietistickému důrazu na praktikování křesťanského života.

Této podobnosti bych se ráda věnovala nejprve deskripcí situace po Třicetileté válce a různých způsobů snahy o reformu s důrazem na nosné i varovné prvky. A následně komparací situace a teologického tříbení v CČS(H). Zorné pole zúžím na popis dobového sebepochopení svého poslání a z toho pramenící pojetí praktické zbožnosti.

Důraz na osobní vztah k Bohu a k druhému člověku živený studiem Písma ve společenství a důraz na nového aktivního a zodpovědného znovuzrozeného člověka, který je činný ve světě, vnímám jako stěžejní téma pietismu i nové generace v Církvi československé husitské.

1. Zbožnost

Slovo „zbožnost“ v současnosti ustupuje do pozadí. Pojem zbožnosti se i přes tisíciletou tradici vyprázdnil a spíše ho nyní nahrazuje pojem spiritualita. Chceme-li porozumět oběma těmto výrazům, je potřeba nalézt jejich historický kontext.

V římskokatolickém prostředí se spiritualitou míní styl duchovního života spojovaný s určitou školou nebo řeholním společenstvím. Odlišný styl modlitby, rozjímání a askeze má např. ignaciánská spiritualita či salesiánská. Z tohoto prostředí se výraz posunul a dostal další význam. Vnitřní, individuálně psychický a prožívaný aspekt náboženství, který je oddělený od jeho vnějších prvků, jako je instituce, autorita, tradice a doktrína.³

1.1 Pojem zbožnost

Počátky užívání pojmu zbožnost se nachází v helénisticko-římském světě. V antickém světě žily vedle sebe stovky náboženských kultur a mysterijních spolků v poměrné toleranci. Naopak bezbožníci (atheisté) *ATHEIOI* byli výjimkou a nebylo zvykem zpochybňovat existenci bohů. Antický svět byl veskrze prostoupen zbožností. S Alexandrem Velikým, jímž začíná období helénismu, vstupuje do pantheonu bohů zbožněný král, ve kterém se zrcadlí božský řád. Tím nábožensky sjednocuje jednotlivé regiony. Řím přebírá nejen kulturu, ale i kult náboženství a zbožnosti helénského světa. Kult zbožněného panovníka se stal prostředkem k věčnému trvání římského impéria. Zbožnost patří k základním lidským povinnostem, slouží k obecnému blahu a dostává název *PIETAS*.

Židé nebyli nuceni k uctívání císaře jako boha. V roce 70, po prohrané židovské válce, byli i křesťané, zpočátku považovaní za židovskou sektu, za nepřátele základních principů společnosti. Protože odmítli vzdávat božskou poctu císaři, byli považováni za ateisty – bezbožníky. Za této situace jsou napsané Listy Timotheovy, ve kterých pojem zbožnost jako právní a okolnímu světu srozumitelný termín, má vysvětlit křesťanskou víru jako přínos pro celou společnost. Popisují sborové řády a normy, které se nejen kryjí s normami okolní společnosti, ale i je překračují. Ve víře v Ježíše Krista jsou vysoké morální požadavky oddaně plněny. Křesťané nechtějí narušit soudobý řád. Zároveň tyto listy pomáhají sborům v zápase s nebezpečnou herezí, která popírá ve jménu duchovní svobody soudobé společenské řády.⁴

³ ŠTAMPACH, Odilo Ivan. *Na nových stezkách ducha: přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-060-2., s. 17.

⁴ STANĚK, Jaroslav B. *Zbožnost a spiritualita*. Křesťanská revue. 1996., s. 6-11.

Pojem zbožnost v křesťanství prošel postupně významnou změnou obsahu. Od objektivní kázně a ochoty podrobovat se řádu pro blaho širšího společenství se proměnil v meditativně subjektivní moment citu.

1.2 Pojem spiritualita

I když se slovo „*spiritualis*“ začíná objevovat v křesťanské literatuře až v pátém století, přesto je křesťanská zbožnost spiritualitou od počátků církve. Křesťanská spiritualita se zabývá Duchem svatým a jeho působením. Odpovídá na otázku, jak je ukřižovaný a vzkříšený Ježíš Kristus mezi námi přítomen. Křesťanskou spiritualitu často redukuje pouze na kontemplativní až mystický ponor. Křesťanskou spiritualitou jsou však všechny oblasti života, které křesťan žije jako odpověď na Boží zavolání. Není tedy jen jakousi morální askezí, ale odpovědností za svět, askezí solidarity, která je možná jen v nasazení celé lidské existence. Taková odpovědnost nepochází z iniciativy člověka, ale tvoří ji Bůh sám.

Dnešní svět nabízí pestrou škálu „spiritualit“ možná jako reakci na racionalitu přetechnizovaného světa. I dnešní člověk, stejně jako ten antický, v náboženském životě hledá vysvětlení a ukotvení své existence. Spiritualita, která ho vytrhává v mystických extázích z tohoto světa, namnoze vede ke krizi identity člověka. Východiskem je sebepochopení a zakotvení zbožnosti křesťana v původním biblickém významu v důrazu na společné i společenské řády v konkrétní mezilidské, sociální i společenské zodpovědnosti, ke které sám Bůh volá svůj lid.⁵

Historie pojmu spiritualita

Kořen slova pochází z latinského *spiritualitas*, které je překladem řeckého *pneumaticos*, přídavného jména od slova *pneuma* (duch), které jsou užívány v Pavlových listech (1 K 6,17; 1 K 2,10n). O Pavlově díle je důležité vědět, že termíny duch a duchovní nejsou opakem termínů tělesný nebo materiální, nýbrž opakem toho, co se protiví Duchu Božímu. Duchu se může protivit jak tělo, tak i mysl nebo vůle. Z toho lze odvodit rozdílnost životních postojů. „Duchovní“ je to, co se nachází pod vlivem Ducha Božího nebo je jeho projevem. Rozhodně se tím nemyslí dualita mezi duchovním a fyzickým, mezi tělem a Duchem, čímž se odůvodňovalo tělesné odříkání nebo odmítání světa. „Člověk obdařený Duchem“ (1 K 2,14-15) není ten, kdo se odvrací od hmotné skutečnosti, ale ten, v němž dlí Duch Boží.

⁵ Tamtéž., s. 6-11.

Spiritualitas (spiritualita) se objevuje teprve v pátém století v listu připisovaném Jeronýmovi, v němž nabádá čtenáře, aby svým jednáním dělal pokroky ve spiritualitě (*ud in spiritualitate proficias*). Život v síle Ducha svatého, život v Duchu – v tomto kontextu se až do dvanáctého století užívá slova spiritualita.

„Až do nástupu scholastiky se na „život v Duchu“ stále pohlíželo jako na něco, co přísluší všem, kdo jsou pokřtěni, třebaže faktický předěl mezi stavy v církvi existoval.“⁶ Syntéza biblické exegeze, spekulativní logiky a mystického rozjímání zahrnuje patristickou teologii, která se zapojovala do života církve a bibli kladla do kontextu křesťanského života. V této době se formují základní články nauky i takzvaná mystická teologie, aby vytvořily prostředí, v němž by bylo možné přímo porozumět Bohu, který se zjevil v Ježíši Kristu a jako Duch svatý přebývá uprostřed nás. Patristický mysticismus se vztahuje k osobnímu životu křesťana, který přísluší ke společenství mystéria Ježíše Krista, jak je vyjádřeno v bibli a liturgii. Začíná křtem a je posilováno svátostným životem a pěstováním ctností. Důraz na křesťanský život jako povolání ke svatosti není jen subjektivní zkušeností, ale i objektivní realitou Boha v Ježíši Kristu, do níž jsou všichni vtahováni prostřednictvím Písma a liturgie, a tak společně tvoří a budují obec.⁷

S nástupem scholastiky nabylo na důrazu rozlišování mezi duchem a hmotou. Zde tkví kořeny opovrhování tělem. Nové pojetí spirituality však zcela nenahradilo původní Pavlovský přístup, ale existují vedle sebe. Zároveň se objevuje třetí právní pojetí jako označení kněžského stavu. Do 16. století je toto pojetí nejfrekventovanější. V 17. století se slovo spiritualita užívá k vyjádření osobního, emocionálního vztahu k Bohu. Tohoto významu se užívá také pejorativně k označení entuziastických, mystických nebo pietistických hnutí. Zatímco slova „zbožnost“ se používalo k označení duchovního života, který zachovával důraz na spolupráci mezi lidmi. V 17. a 18. století se pro vyjádření života v Duchu užívá slov zbožnost, zdokonalování a pietas hlavně mezi protestanty. V 19. století je slovo spiritualita spjata se vztahem k samostatným náboženským hnutím, působícím mimo rámec hlavních církví. Na začátku 20. století se ve Francii znovu objevuje v debatě o povaze samotného duchovního života, jehož nedílnou součástí je i mystická dimenze. Frekvence užívání roste s rozlišením mezi dějinami dogmatu a dějinami duchovního života, důrazem na náboženskou zkušenost. Slovo spiritualita vyjadřuje vědomou odpověď člověka Bohu, která má podobu jak osobní, tak společnou. Zahrnuje intelektuální, emocionální a etickou dimenzi křesťanského života.⁸

⁶ SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003, 231 s. ISBN 80-7325-017-9., s. 47.

⁷ Tamtéž, s. 47-49.

⁸ Tamtéž, s. 43-46.

Vzhledem k tomu, že tato práce se obsírně věnuje situaci po Třicetileté válce a chce poukázat na projevy spirituality, které vedou k trvalému štěpení církevního společenství, budu pro spiritualitu nosnou, tedy společenství církve utvářející a budující, používat názvu zbožnost.

1.3 Luther a zbožnost jako žité náboženství

Podle Luthera tkví zbožnost v tom, že křesťan koná své povinnosti na svém místě – doma, v rodině, ve škole, ve státě i v církvi. Proto odmítá, aby se někdo věnoval pouze zbožnosti nějakým zvláštním nebo mimořádným způsobem, jako např. řeholníci. Služba Bohu nepatří pouze jednomu stavu nebo jednomu povolání. *Iustitia civilis*, poctivá práce v řádech světa a poslušnost zákona, byla Lutherovi zbožností.⁹ Neexistuje tedy žádná zjevná konkrétní podoba zbožného života. Viditelná podoba *iustitia christiana* je *iustitia civilis*. Základem a smyslem zbožného života je pro křesťana víra.

Podle XXVI. článku Augsburského vyznání nemá křesťanský život žádný zvláštní řád zbožné praxe, ale tkví v řádech tohoto světa. Tím se vymezuje vůči římskokatolickému pojetí a snaží se prosadit učení o ospravedlnění do praktického života. Nejen pouhou vírou, ale i obyčejným životem. *Iustitia civilis* znamená tedy smysluplné konání na místě, kam nás Bůh postavil v řádu celého stvoření.

Vedle toho odpovídá Luther ve Velkém katechismu na otázku, v čem spočívá „řádné věření“ a jak „být se vši vážností křesťanem“ takto: v modlitební zbožnosti a ve zbožnosti večere Páně.¹⁰

Luther a Kniha o dokonalém životě

Theologia Deutsch je anonymní text německé středověké mystiky z přelomu 14. a 15. století, známý též pod názvem *Kniha o dokonalém životě*.

Teprve dozrávající reformátor se setkává s opisem *Theologia Deutsch* a 4. prosince roku 1561, tedy ještě před svým slavným vystoupením v odpustkové kauze, před vyhlášením svých 95 tezí o pravé podstatě pokání, píše předmluvu a narychlo poprvé vydává v Grunenbergově tiskárně tehdy ještě neúplný text *Theologia Deutsch*. Svým přátelům pak píše, že dosud nepoznal tak „ryzí a solidní teologii“, která by byla „zdravější a Evangeliumu podobnější“. Spor o odpustky se stal pak

⁹„Fromme-Leute-machen gehört dem Evangelium nicht zu, sonder es machet nur Christen; es ist viel mehr, ein Christ sein, denn fromm sein; es kann einer wohl fromm sein, aber nicht ein Christ.“ LUTHER, Martin. *Weimarer Lutherausgabe WA 10 / 1 / 1: Frühe Schriften und reformatorische Hauptschriften*. Weimar: Metzler Verlag. ISBN 978-3-7400-1351-6, s. 412.

¹⁰ *Kniha svornosti*. Symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví Augsburské konfese. Praha: Kalich, 2006, s. 45.

katalyzátorem, který teologické poznání přivedlo k důsledkům, které Luthera původně jako obnovitele zbožnosti a teologických studií vtáhlo na církevně-politickou rovinu.¹¹

V předmluvě k vydání z roku 1518 píše, že „vedle Bible a svatého Augustina mi do ruky nepřišla kniha, z níž bych se byl více poučil a poučit toužil o tom, co je Bůh, Kristus, člověk a všechny věci. ... na univerzitách se už dávno o takových věcech nehovoří, ba došlo to tak daleko, že svaté slovo Boží nejenom leží pod lavicí, ale samým prachem a moly takřka zteřelo.“¹²

Do konce reformátorova života následovalo více než dvacet vydání s jeho rozšířenou a zdokonalenou předmluvou.

Lutherova *Theologia Deutsch* nejen povzbuzuje ke tvorbě v němčině, ale stává se i jakousi hermeneutickou mřížkou pro výklad Pavlovských listů, kterým Luther přikládá úhelný význam pro biblickou teologii.¹³

1.4 Odluka církve od státu

S Vestfálským mírem přichází postupný rozpad *societas christiana*, postupné odcírkevňování veřejného života. Zároveň však přinesl pozvolný konec upírání samostatné odpovědnosti za rozpoznávání zjevení. Dosud jednotný církvi předkládaný obraz světa přestal platit. Vždyť ani západní církve nebyla jedna a naděje na to, že zase jednotná bude, se nadobro ztratila. Náboženství se navzdory všem výjimkám i své všudypřítomnosti stalo pouhou soukromou záležitostí. *Instrumentum Pacis Osnabrugensis* VII § 1 zmiňuje právo poddaných na svobodu svědomí (*salva itidem cuiusque conscientie libertate*). Toto konfesní rozdělení definitivně rozděluje stát a církve. Úzká koexistence a kooperace trůnu s oltářem a oltáře s trůnem končí a náboženství se individualizuje. Ačkoliv si *Instrumentum Pacis Osnabrugensis* kladlo za cíl „křesťanské urovnání věroučného rozdělení“ (IPO V § 48), potvrdilo v zásadě definitivní konfesní rozkol. Protestantismus byl tímto ujednáním minimálně v říši postaven na stejnou úroveň s římským katolictvím. Zaplacenou cenou za mír bylo uznání druhé náboženské strany. Koexistence konfesí umožnila neutralitu a svého druhu toleranci. Protože dosud konfese v zásadě vylučovaly alternativy, představuje *Instrumentum Pacis Osnabrugensis* svým způsobem jasný začátek sekularizace, změnu obrazu světa.¹⁴

¹¹ WERNISCH, Martin. *Mystika a reformace: Theologia Deutsch - text a dějinný kontext*. Překlad Martin Žemla. Praha: Vyšehrad, 2007. Reflexe. ISBN 978-80-7021-834-1, s. 54-56.

¹² Tamtéž, s. 175.

¹³ Tamtéž, s. 62.

¹⁴ ROBBERS, Gerhard. *Religionsrechtliche Gehalte des Westfälischen Friedens. Wurzeln und Wirkungen*. In SCHRODER, Meinhard (ed.). *350 Jahre Westfälischer Friede. Verfassungsgeschichte, Staatskirchenrecht, Völkerrechtsgeschichte*. Berlin: Duncker u. Humblot, 1999, s. 71-81.

S Vestfálským mírem se začaly psát nové dějiny emancipace evropského státního uspořádání bez církve i přes papežské protesty a trpné mlčení reformačních církví. Církví konstruovaný obraz světa se definitivně rozpadl. Stát přestal být za jedno s církví a společně udržovaná kázeň a poddanost se neudržela.

A do této situace se rodí pietismus, který jen posouvá do centra pozornosti to, co bylo v Symbolických knihách pověřeno spíše na okraji. *Pia Desideria* Philippa Jacoba Spenera učinila ze zbožnosti program. Zbožným přestává být pouze řádný občan, který si myslí, že je věřící, ale ten, kdo ve svém životě jednoznačně a odpovědně realizuje svou víru, příslušnost k církvi i mravnost. Nestačilo tedy o sobě pouze prohlašovat, že jsem křesťan, ale muselo se to také nějak projevovat. Náboženství se buď žije, nebo vůbec není náboženstvím.¹⁵

Žité náboženství nelze ponechat jen svévoli. Křesťanovou povinností je rozvíjet to, co Bůh založil, obnovil a obrátil, uskutečňovat tento nový počátek v praxi vlastního života. Podle jednoho známého výroku lipského profesora Joachima Fellerera, 1638–1691, je pietistou ten, kdo studuje Boží slovo a žije podle něj.¹⁶ V *Pia Desideria* Spener stanoví, že křesťan musí Boží slovo studovat, vyučovat v něm jiné, především své rodinné příslušníky, měl by povzbuzovat, trestat, napomínat, obracet, budovat, povznášet ve víře a především modlit se a starat o blaženost. V zásadě je tu jen vyzdvihnout reformací již zdůrazněný princip obecného kněžství. Takto žité náboženství na jednu stranu vyčleňuje zbožné ze světa, ale zároveň je nástrojem, kterým se dá tento svět zlepšit. Podle luterské ortodoxie nemá člověk plný podíl na vítězství nad hříchem a jeho myšlení a vůle jsou stále porušené. Pietisté jsou na rozdíl od představitelů luterské ortodoxie optimisticky přesvědčeni, že tento zbožný způsob života je nejen přikázaný a Bohem založený, ale že je i možný.

Pro luterskou ortodoxii zůstává Boží království eschatologickým pojmem. Lze činit jen pokroky v mezích *statu imperfectionis*. Pietista však má už srdce obnovené a blíží se dokonalosti. Porušenost lze tedy odstranit. Boží království nestojí za dveřmi, ale už překračuje práh. Plnosti se lze přiblížit až do *perfectio comparate perfecta*.¹⁷

Spor mezi luterskou ortodoxií a pietisty ukazuje dvě různá a přitom obě možná pochopení reformačních principů a také definitivní rozdělení teologie jako vědy a zbožnosti jako praxe.

¹⁵ Podle mého názoru tento důraz stále platí, stejně jako u zrodu nové Československé církve, kdy byl kladen velký důraz na národní jazyk v liturgii, aby mohla být každým účastníkem bohoslužby v plnosti prožívána, tak i v druhé generaci, kdy byl kladen důraz na studium Písma a z něho živěnou zbožnost.

¹⁶ SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675–1800*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2001.

¹⁷ Zápas o výklad pojmu Boží království poznamenal první roky formování teologie ČČS(H). Myslím si, že geniální formulace vyrovnávající napětí mezi přítomností Božího království, ale ještě patrnou nepřítomností v plnosti vyjadřuje Malé vyznání víry ČČSH: „Věříme v život dokonalý, který zde na zemi se začíná a v Bohu své naplnění má.“ viz: *Základy víry církve československé husitské: Přijaty VI. sněmem dne 17. října 1971 jako oficiální nauková norma*. Praha: Ústřední rada církve československé husitské, 1975., s. 11.

2. Dobové pozadí pietismu

Pietismus je od reformace nejvýznamnějším evangelickým hnutím zbožnosti a náboženské obnovy.¹⁸ Od 17. století významně ovlivnil církevní život. Nikdy nezískal úplnou převahu, i když zasáhl velkou část německého evangelického obyvatelstva. Tento mnohvrstevný historický jev nelze vystihnout v krátké a komplexní definici, se kterou by všichni badatelé souhlasili. Každá z definic prozrazuje úhel pohledu více než samotný historický fenomén. Snad právě proto pietismus neustále oslovuje a povzbuzuje k vnitřní obnově církve.

Nejprve to byla přezdívka – pietista (z lat. *pietas* – zbožnost), která charakterizovala nositele určitého typu zbožnosti. Dosud zůstal s tímto názvem spojený důraz na znovuzrození, obrácení, duchovnost, niternost, zasvěcený život a společenství. Brzy se tento název rozšířil i na ostatní zbožné, kteří praktikovali svůj duchovní život s určitým odklonem od zemských církví.¹⁹

Pietismus na jedné straně přispěl ke zmírnění konfesních sporů mezi luterskou a reformovanou církví, na straně druhé svými chiliastickými očekáváními a předpověďmi pádu papežského Říma prohloubil rozpory s římským katolicismem.

2.1 Politická situace

Od 17. století se dominantní politickou mocí v Evropě stává absolutismus. Absolutní monarchie nebyla jen vládnoucím systémem. Formovala i celou strukturu společnosti. Soustředila se na panovníka, dynastii a dvůr a odshora až k nejnižším vrstvám společnosti více či méně prosazovala dvorské uspořádání.²⁰ S tím souvisela i tendence ke sjednocování a centralizaci státní správy, kterou provádí na panovníkovi závislý úřednický aparát a vojsko. O všem tedy rozhodoval absolutní vládce.

Absolutismus se obrátil proti zemským stavům, proti reprezentantům tzv. krajů (*Landschaft*), různě velkých samostatných území, které představovali především zástupci šlechty, někdy i zástupci měst a velmi zřídka i svobodných sedláků, kteří doposud vlastnili podstatná práva politické samosprávy. Mezi ně patřilo jako nejdůležitější právo zvyšovat daně. Tento bezmála revoluční zvrát ve všech vztazích šel ruku v ruce s prosazováním absolutismu: zpochybněna byla stará práva, rodový původ a tradice. U dvora se otevřel nový životní prostor s vlastními pravidly i zákony. Obraz člověka

¹⁸ MÜLLER, Gerhard. *Theologische Realenzyklopädie*. 1. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter, 1996, Band 26. ISBN 3-11-015155-3., s. 606.

¹⁹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 493

²⁰ VIERHAUS, Rudolf. *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648-1763)*. Göttingen: Vandenhoeck, 1984, 234 s. Kleine Vandenhoeck-Reihe. ISBN 35-253-3504-0, s. 52.

se proměnil v obraz kavalíra, člověka galantního, zdvořilého, tedy člověka ode dvora. Změnilo se i umění. Zámky a parky tvořily kulisy tohoto dvorského světa. Objevila se tendence nahrazovat dvorní kazatele dvorními právníky. Tím absolutismus působil i na církve všech konfesí. Konfesně formovaný absolutismus se vyznačoval tendencí řídit církve jako státní správu, či ji zcela své správě podřídil. Protože se stále jednalo o prosazování a zajišťování vlastních církevně konfesních zájmů a požadavků, byla ochota církví protestovat proti této politice pochopitelně velmi malá. K podřizování církví absolutní moci vládců docházelo v té míře, s jakou vládcové stále častěji posuzovali církevní záležitosti, a vůbec všechny náboženské otázky, čistě z pragmatického a politického úhlu pohledu. Viděli tedy církve primárně jako instituce zajišťující kázeň obyvatelstva a její reprezentanty chápali v první řadě jako pomocnou sílu v uskutečňování vlastních cílů.²¹

Třicetiletá válka

Soužití dvou křesťanských vyznání s různými církevními útvary v jedné zemi po vzoru kompaktát uznaných v roce 1436 v českých zemích²² pokračovalo Augšpurským mírem v roce 1555 v Německu. Tak byl prolomen středověký řád a samozřejmá zvyklost. Obě strany se však nezdržely vzájemného znevažování.²³

Třicetiletá válka začala ve znamení boje za pravou víru. Postupně se ukázalo, že měla spíše hospodářské, politické a dynastické důvody. Šlo o moc a nadvládu nad kontinentem, konec Svaté říše římské a vzestup národních států. Symbolický konec konfesně vedené politiky představuje pakt katolické Francie s luterským Švédskem vyjednaný mezi kardinálem Richelieuem a reformovaným humanistou Hugem Grotiem proti jednotlivým říšským protestantským knížatům stejně jako proti silně katolickému habsburskému domu vládnoucímu v Rakousku a Španělsku. Na některých územích to vedlo k zesílení protireformace a v některých regionech k uvolnění konfesního výrazu a významu křesťanské zvěsti.

Ve skutečnosti žádná z velkých proti sobě bojujících stran svého protivníka neporazila. Francie však získala navrch pro svůj společenský, diplomatický a vzdělanecký vliv.²⁴ Stala se vzorem kavalírství s postupným nástupem sekularizace.

²¹ GRESCHAT, Hrsg. von Martin. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Stuttgart: Kohlhammer, 1983. ISBN 31-701-3020-X, s. 24-33.

²² Kompaktáta dávala všem (tedy i poddaným) možnost se rozhodnout, zda bude přijímat pod obojí způsobou nebo zůstane katolíkem.

²³ SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1., s. 12.

²⁴ KOTTJE, Raymund a Bernd MOELLER. *Ökumenische Kirchengeschichte: Band 3., Neuzeit*. 4. veränd. Aufl. Mainz: Matthias-Grünwald-Verl, 1974. ISBN 37-867-0110-5., s. 3.

Vestfálský mír

Největší vojenský konflikt 17. století byl ukončen tzv. Vestfálským mírem podepsaným 24. října 1648 v Münsteru a Osnabrücku ve Vestfálsku. Podpis mírových dohod se stal hlubokým předělem evropských dějin. Reformované vyznání získalo fakticky status třetí „říšské konfese“ vedle katolictví a luterství. S malými změnami byl potvrzen Augsburský náboženský mír. Konfese se územně uspořádaly podle stavu k 1. lednu 1624 (tzv. normální rok). Princip „*cuius regio, eius religio*“ byl zrušen, zemští vládcové si však podrželi právo určovat konfesi pro sebe. V říši platila přísná parita. V náboženských otázkách už nerozhodoval většinový hlas, ale obě strany, katolická a evangelická, musely hledat vzájemný konsenzus. To ovšem neplatilo pro habsburské země, kde rekatolizace nezadržitelně postupovala.

Ke změnám došlo i v říšské ústavě. Byla posílena moc říšských stavů na úkor císaře. Na svých územích měli zákonodárnou a soudní pravomoc, právo vybírat daně i právo svobodně se rozhodovat o koalicích ve válečných konfliktech.

Německo - všeobecná politická situace

Na německém území došlo v průběhu Třicetileté války k dramatickému poklesu počtu obyvatel (o 30-40%), dokonce k vyhlazení celých oblastí. Protestantská knížectví aktivně podporovala imigraci nekatolíků z habsburského a francouzského území. Dalším z důsledků Třicetileté války byl pokles vlivu císaře Svaté říše římské a národa německého a mocenský vzestup jednotlivých německých států a knížectví. Dominantním se postupně stává Brandenbursko - Prusko pod vládou rodu Hohenzollerů. Jeden týden po zrušení Ediktu nantského²⁵ 29. 10. 1685 vydává brandenburský kurfiřt Fridrich Vilém I. Postupimský edikt, kterým umožňuje imigraci francouzských hugenotů. Slíbil novým přistěhovalcům právo se usadit na libovolném místě v Brandenbursku, soudní autonomii, náboženskou svobodu a vlastní církevní správu, svobodné vykonávání řemesel, podnikání a obchodu, dočasné osvobození od cel a daní a další ekonomické výhody.²⁶

Sasko bylo po Třicetileté válce značně oslabené. V důsledku vpádů švédských vojsk došlo k zpusťování rozsáhlých území. Na druhou stranu získalo Horní a Dolní Lužici (Pražským mírem 1635). Podobně jako Prusko podporovalo příchod exulantů z českých zemí na své území. Usazovali se většinou v pohraničí (Žitava, Pirna, Drážďany) a podíleli se na zakládání nových měst (Johannesgeorgenstadt, Schönbrunn, Neusalza).

²⁵ Edikt nantský (13. 4. 1598) - výnos francouzského krále Jindřicha IV., který zaručoval hugenotům (protestantům kalvínského typu) náboženskou svobodu a občanskou rovnost.

²⁶ KOSTLÁN, Antonín, Dagmar MORAVCOVÁ a Vratislav VANÍČEK. *Encyklopedie dějin Německa*. Vyd. 1. Praha: Ivo Železný, 2000, 556 s. Malá moderní encyklopedie (Ivo Železný). ISBN 80-237-3590-X, s. 310.

Habsburská monarchie ve střední Evropě

Vestfálský mír znamenal pro habsburskou monarchii ve střední Evropě mocenský vzestup a období konsolidace i přes menší územní ztráty (Horní a Dolní Lužici, části Předního Rakouska). V tomto období vládl Leopold I. Habsburský (1640 - 1705) od roku 1656 jako král český, od roku 1658 i jako římskoněmecký císař. Po porážce Turků u Vídně roku 1683 se území monarchie rozšiřovala na jihovýchod (střední a východní Uhersko, Sedmihradsko, Slavonsko). Centralizace monarchie a omezení moci šlechty vedlo k mnohým protihabsburským povstáním. Habsburští panovníci zastávali tvrdou rekatolizační politiku na všech svých územích. Císař Karel IV. vydal roku 1717 patent o pronásledování nekatolíků v českých zemích. Další doplnění patentu z roku 1725 zavádí kruté tresty včetně trestu smrti za vyznávání jiného než katolického náboženství.²⁷ Protireformace je fakticky ukončená až vydáním tolerančního patentu v roce 1781 Josefem II. (1741-1790).

Vztah církve a státu

Vztah církve a státu se v druhé polovině 17. století postupně mění. Dochází k postupnému oddělování církevní a státní moci. V protestantských státech měl stát silnější pozici než v katolických zemích. Jedním z důsledků Vestfálského míru bylo uplatňování autority panovníka ve všech oblastech. Součástí vládní moci byla i zodpovědnost za církev. Knížata a městské rady věřili, že starost o duchovní blaho poddaných je hlavní úlohou každé křesťanské vlády.

Boj o politickou nadvládu se nevyhnul ani církvím. Jejich vtažení a začlenění do státního politického systému bylo mnohem pevnější. Proto nelze z církevně dějinného zřetele vyloučit politické motivy a akce, na něž křesťanstvo této epochy reaguje, jako nelze ani vynechat církevní dění z obecně dějinného pohledu. Je třeba vzít v úvahu vzájemnou podmíněnost obou systémů a jejich konsekvence.²⁸

Obnova církevních institucí, obnova univerzit, jejichž činnost byla v době války omezená, je jednou z hlavních aktivit států v druhé polovině 17. století. Stát zakládá i nové univerzity, které slouží k podpoře jeho politiky (Prusko). I když se v podstatě nezměnily konfesní hranice na německém území, mění se pozice církve vůči státu. Do popředí se dostává stát pod vládou absolutistického panovníka. Podpora určité konfese je propojená s politickými cíli. Luterská ortodoxie skvěle obstála v zatěžkávací zkoušce Třicetileté války. Uprostřed všech hrůz a strachů byli faráři často pevnou a neotřesitelnou oporou obyvatelstvu. Proto tato teologie a jí utvářená církev hrála podstatnou roli při

²⁷ *Kronika lidstva*. 7. vyd. Editor Bodo Harenberg. Praha: Fortuna Print, 2003, 1319 s. ISBN 80-732-1068-1., s. 548.

²⁸ GRESCHAT, Hrsg. von Martin. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Stuttgart: Kohlhammer, 1983. ISBN 31-701-3020-X, s. 24-33.

materiální a duchovní obnově a budování státu po roce 1648. Avšak v průběhu několika málo desetiletí se role církve změnila. Ze znovunalezené pomocnice v nouzi se stala nepohodlnou všemu novému se vzpírající silou. V rukou panovníků a jejich státních zaměstnanců brzy nesla nespočetná zemská, policejní, školská, ale i církevní nařízení stejné rysy jako stejně početné vyhlášky pro hospodářství, obchod a řemesla. K tomu se přidala i snaha vládců absolutistických a dvorských kruhů vyjmout sami sebe z morálních zásad legitimizovaných církvemi. Mnohem účinnější než příležitostné excesy u dvora byl trend horní šlechtické a měšťanské vrstvy se na venek, ale i vnitřně, distancovat od církevnictví. Tento postoj lze vyčíst například z nařízení Rady města Hamburg z roku 1701, které zapovídalo městským zastupitelům procházet kostelem při bohoslužbě se sbírkou.²⁹

Mnozí církevní činitelé a profesori nyní zřetelně vnímali, jak málo ovlivňují veřejnost svými kázáními, spisy a ponaučeními, svými napomenutími a výhružkami. Zároveň se mnoha zásahy absolutního vládce změnil i jim svěřený prostor. Přičtete-li k tomu jejich tradiční vysokou úctu k vrchnosti, stejně tak i jejich fixaci na tradiční model vztahu církve a státu, kdy se všemi reformami musí zabývat vrchnost, můžeme pochopit, do jak ochromujících těžkostí se tito zodpovědní zástupci evangelických církví dostali, když jako vždy věřili, že ve spolupráci se státem provedou základní reformu. K tomu očividně nebyl absolutismus ochoten.

V důsledku toho – zůstaneme-li u německého luterství – mezi odhodlanými křesťany rychle rostl zájem o mystické texty, ale také o spisy radikálních „samorostů“. Jednotlivci ba i skupiny stejně smýšlejících náruživě studovali díla autorů, jako byl Valentin Weigel (1533-1588), Johann Valentin Andreae (1586-1654) nebo Jakob Böhme (1575-1624). Nejvyšší a trvalá úcta patřila Johannu Arndtovi (1555-1621) a jeho *Čtyřem knihám o pravém křesťanství* (Vier Büchern vom wahren Christentum). Reprezentují nadkonfesní formu zbožnosti, ve které se mísí staré mystické myšlenky s moderními thesofickými. Reformační učení o ospravedlnění hříšníků překonalo znovuzrození člověka a sjednocení duše s Bohem. Vnitřní a někdy i vnější separace od státního církevnictví, které zdánlivě zapomnělo nebo zradilo základní křesťanské pravdy, šla ruku v ruce s touto četbou. Mnohé z tohoto ducha doby a této tendence se pak vlilo do hnutí pietismu.

Vztah státu k pietistům se v jednotlivých oblastech v Německu lišil. Z Hamburgu museli v 90. letech 17. století odejít. Rozdílné důrazy Württenberského a hallského pietismu ovlivnily míru jejich zapojení se do politiky. Mileniální očekávání ve Württembergu vedlo spíše k určité pasivitě. Aktivismus hallských pietistů vedl k vybudování rozsáhlé sítě vzdělávacích a sociálních institucí (*Franckesche Stiftungen*) pod vedením A. H. Francka, který musel opustit Sasko, ale v Prusku našel politickou podporu k reformě církve a společnosti.

²⁹ doslova „mit dem Klingelbeutel“, pytlíček na držátku se zvonečkem, který se podává při sbírce mezi lavicemi in UHLHORN, Gerhard. *Die christliche Liebesthätigkeit*. Stuttgart: D. Gundert, 1890, s. 631.

V době vlády Fridricha Viléma I. (1713-1740) se pietismus v Prusku transformoval na nástroj ideologické a organizační podpory pruského absolutismu. Pietisti využívali právní, politickou a finanční podporu státu k rozvoji svých náboženských projektů.

Pruští panovníci zase využívali pietistické aktivity ke svým cílům. V Postupimi byl založen sirotčinec pro děti vojáků. Pietističtí duchovní učili vojáky číst a psát a vedli je k zbožnosti a poslušnosti. Pietisté z Halle se s pomocí Pruska snažili povzbudit protestanty v habsburských zemích vysíláním kazatelů s tisíci knih.³⁰

Situace v okolní Evropě

V anglikánské církvi po smrti lorda protektora Olivera Cromwella (1599 – 1658) také skončily mocenské a politické spory mezi konzervativními anglikány a radikálními kalvínsky orientovanými puritány návratem církevního pořádku až do stavu z roku 1558.

Ostatní evropské země prožívají mocný rozmach vnitřní obnovy církevní politiky, zbožnosti a barokního výtvarného umění, architektury, hudby a literatury. Spíše než boje o územní nadvládu probíhají vnitřní boje o směřování. Na katolické straně jde směry jako molinismus, jansenismus a quietismus, na evangelickém území o jevy spojené s pietismem. Už přestává být hlavní otázkou objektivní pravda dogmatu, nebo legitimita instituce, ale opravdovost pocitů. Náboženství srdce dává vnitřní jistotu před útoky moderní skepse.³¹

2.2 Situace v luterské církvi

Obě evangelické církve, luterská i reformovaná, ve snaze systematizovat a kodifikovat své učení, oblékly v době Třicetileté války ortodoxii do zastaralého hávu středověké scholastiky. Převládající polemika se tradičně obracela proti římskému katolicismu, ale brzy i proti jiným konfesím, proti všem odmítnutí hodným jevům, proti modernímu ateismu, proti francouzskému ideálu kavalírství. Vymezovala se i proti mystickému spiritualismu, který zavrhoval církevní instituci jako takovou, s důkazem, že Třicetiletá válka to jen potvrdila. Nebyla snad Božím trestem zvrácenému církevnictví, které jedná s lidmi jen povrchně jako se stádem, aniž by je vnitřně změnila? I zde se

³⁰ BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Vyd. 1. Překlad Ladislav Dlabal. Praha: Vyšehrad, 2003, 543 s. Dějiny Evropy (Vyšehrad). ISBN 80-702-1376-0., s. 211.

³¹ KOTTJE, Raymund a Bernd MOELLER. *Ökumenische Kirchengeschichte: Band 3., Neuzeit*. 4. veränd. Aufl. Mainz: Matthias-Grünwald-Verl, 1974. ISBN 37-867-0110-5., s. 48.

projevuje obrat dovnitř. Ateismus i kritický mystický spiritualismus byly otázkou životního stylu, způsobu života.³²

Luterská ortodoxie

Podle závěrů Vestfálského míru panovník rozhodoval o vyznání svých poddaných, prověřoval stav duchovenstva. Faráři zase sledovali náboženské postoje členů, znalost katechizmu a církevních doktrín. Přenesení důrazu na formální znalost věroučných předpisů vedlo k ústupu osobní zbožnosti. Narušený byl i vztah laiků k duchovním, které vnímali jako další vládní úředníky.

Tak se utvářela luterská ortodoxie. Druhá polovina sedmnáctého století byla ve skutečnosti ortodoxnější než po roce 1555. Starý konflikt mezi luterskými a reformovanými protestanty pokračoval s nezmenšenou intenzitou i v průběhu Třicetileté války.³³ Z té doby je důležité připomenout snahu o mezikonfesní dialog z pera Ruperta Meldeniema z Augšpurku, který razil zásadu: *In necessariis unitatem, in non-necessariis libertatem, in utrisque charitatem* - v podstatných otázkách jednota, v nepodstatných svoboda, v obou láska.

Vedle ortodoxie založené na Formulí svornosti se rozvinul jeden svobodnější vedlejší proud, který rozvíjel Melancthonovo humanistické dědictví a více se věnoval vědeckým studiím než konfesním polemikám.³⁴ Jeho představitelem byl George Calixt z Helmstätu (1586-1656) a jeho škola. Jeho východiskem byla nauka církve formulovaná v prvních pěti stoletích jako základní a postačující pro spásu člověka. Ostatní nauky (vláda papeže, predestinace, večeře Páně) jsou jen lidské ideje. I přes jeho věrnost ortodoxním doktrínám luteranismu vedly Calixtovy postoje a snahy o toleranci ke kritice ze strany luterských teologů. Jeho názory byly považovány za synkretické, protože neortodoxně spojil křesťanský a nekřesťanský způsob myšlení. Označovali ho také jako kryptokatolika. Proto se toto období označuje také jako období synkretických sporů.

Mezi hlavní představitele luterské ortodoxie patřili:

Martin Chemnitz (1522-1586), autor *Loci theologici*, jednoho z nejvýznamnějších dogmatických děl luteranismu dosud ještě nepoznamenaných pozdějším formalismem.

Johann Gerhard (1582-1637), autor devíti svazkového *Loci theologici* z r. 1610-1621, hlavní dílo luterské ortodoxie.

³² SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1., s. 5 - 6.

³³ HOLBORN, Hajo. *A history of modern Germany, : 1648-1840*. 1. vyd. New York: Alfred A. Knopf, 1964., s. 129.

³⁴ WALLMANN, Johannes. *Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation*. 5., verb. und erweít. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, xiii, 351 p. ISBN 31-614-7047-8., s. 98.

Leonhard Hutter (1563-1616), autor *Compendium locorum theologicorum* z r. 1610, používané jako učebnice v církevních školách v Německu a přeložené i do jiných jazyků.

Abraham Calovius (1612-1686), polemický teolog, představitel nejpřísnější školy ortodoxie, autora mnoha polemických prací. Jeho dogmatickým dílem je *Systema Locorum Theologicorum* (12 svazků z let 1655-1677).

Obrana a šíření čistých doktrín byly hlavní úlohou univerzitních učenců. Luterské tradiční učení vyjádřené ve Formulí svornosti obhajovali před moderními myšlenkovými proudy pomocí filozofických argumentů. Aby popřeli subjektivní mysticismus, dovedli učení o Božské inspiraci Písma až do extrému. Nejen obsah, ale i každé konkrétní slovo bylo formulované Duchem svatým a tak byl z bible učiněn výlučný zdroj zjevení a jediný komunikační prostředek mezi nebem a zemí.³⁵

Protestantská scholastika

Vzhledem k užívání scholastických metod v luterské teologii se období od začátku 17. století nazývá věkem protestantské scholastiky. Luterská scholastika nedosáhla rozsahu středověké scholastiky. Nechtěla vytvořit systém přírodního poznání, ani se nesnažila o jeho syntézu s náboženstvím. První luterská teologická kniha, Melanctonovo *Loci*, postavila základy víry podle Lutherovy interpretace Pavlova listu Římanům. V pozdějších vydáních Melancton rozšiřoval rozsah poznatků humanistické vědy, které používal k ilustraci biblických pravd. Ačkoliv si velké množství praktického a neteologického materiálu našlo svou cestu do teologických příruček, nikdy nebylo záměrem vytvořit všeobšáhly filozofický systém poznání.³⁶

Nejvíce používanou příručkou v tomto období bylo Hutterovo *Compendium locorum theologicorum* poprvé publikované roku 1610. Obsahuje patristický a scholastický materiál. K vyvracení katolických a kalvinistických doktrín užívá aristotelovskou logiku a dialektiku.

2.3 Pietismus jako reakce na situaci

Z této situace vyvěrá pietismus. Podařilo se mu znovu nastolit biblickou otázku po spáse jako základní problém lidstva s důrazem na jednotlivce. Přinesl biblicky orientovaný životní styl, který částečně nevnímal a částečně přemáhal hrozící sekularizaci: volnomyšlenkářství, světsky bezbožný

³⁵ HOLBORN, Hajo. *A history of modern Germany, : 1648-1840*. 1. vyd. New York: Alfred A. Knopf, 1964., s. 130.

³⁶ Tamtéž, s. 130.

a nezodpovědný život, touhu po moci a požitku beze studu, zpochybnění všech bezprostředně viditelných hodnot.³⁷

Nová reforma církve je návratem k počátku, ne ve smyslu změny církevně právních pořádků, ale změny životního stylu. Pietisté se snažili znovu probudit rané křesťanství v současnosti a obnovit jemu vlastní společenské útvary. Tímto způsobem vyzývali k rozhodnutí se pro Boha a k usmíření všech konfliktů mezi lidmi.³⁸ Phillip Jacob Spenner (1635 – 1705), uznávaný a oslavovaný vůdce pietismu ve svém díle *Pia Desideria* vytvořil sociální nauku pod pojmem láska, kterou vyzdvihl jako poznávací znamení křesťanů. Tento element není jen dědictvím mystického spiritualismu, ale má svůj základ ve slovech Ježíše, Pavla a Jana. Vše je zaměřené na život a jeho směřování. Víra musí být živá a žitá. Tak se zbožný člověk stal plně zodpovědný sám za sebe jako nikdy předtím. Vazba na církevní úřad a jeho morální autoritu byla rozvolněna.³⁹

Pietismus rozpoznal pravé raně křesťanské hodnoty, především živoucnost úsilí o dokonalost, zdůraznění lásky a prostoty, zachoval tradici a tak zůstal v rámci pravověří. Byl revoluční a zároveň konzervativní. Přesto jeho srdce bilo silněji pro revoluční stranu, což se projevilo na zbožnosti a v teologii, když na vrchol křesťanských hodnot postavili znovuzrození, zcela nové stvoření, nového člověka, vnitřního skrytého člověka srdce, dítě Boží.⁴⁰

³⁷ SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1., s. 5 – 6.

³⁸ WEEBER, Hrsg. von Christian Albrecht und Martin. *Klassiker der protestantischen Predigtlehre: Einführungen in homiletische Theorieentwürfe von Luther bis Lange*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. ISBN 38-252-2292-6., s. 48 – 52.

³⁹ SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1., s. 6.

⁴⁰ Tamtéž., s. 14.

3. Prameny pietismu

Názory badatelů na to, která hnutí do pietismu počítat, se často různily. Ještě v 19. století se pod pojmem pietismus chápalo jen reformní hnutí Spenerovo a Franckovo v rámci luterské církve. Až v druhé polovině 19. století rozšiřuje Albrecht Ritschl⁴¹ ve svém díle *Geschichte des Pietismus* tento pojem a mezi pietisty zahrnuje Zinzendorfa i reformované pietisty (Undereyck, Labadie, Tersteegen). Ritschl byl za toto rozšíření často kritizován, ale ve 20. století se většina badatelů přiklonila k jeho konceptu. Neznamená to však, že v současnosti vládne v této otázce jednota.

Jsou-li za hlavní kritérium definice pietismu považované projevy zvnitřnělé zbožnosti, dojdeme k závěru, že se Spenerem nezačíná nic nového. V luterství tato tradice jde až k Johannu Arndtovi, u reformovaných k nizozemské „nadere reformatie“ a ještě zpět až k anglickému puritanismu. Takto lze pojem pietismus ještě více rozšířit. V užším slova smyslu začíná pietistické hnutí v Německu jako společenský jev v roce 1670 v luterství se Spenerem a u reformovaných s Undereyckem.⁴²

3.1 Vliv puritanismu

Britská puritánská duchovní literatura významně ovlivnila pietismus samotný. Puritáni, silně ovlivnění ženevskými kalvinisty a hugenotty, usilovali o reformu anglikánské církve, očistění učení a bohoslužebného života ode všech nebiblických nánosů. Po vyhlášení zákonů proti kacířům roku 1593 se mnozí uchýlili k emigraci do Nizozemí a Německa.⁴³

Kalvín rozvinul Augustinovo učení o predestinaci do učení o dvojím předurčení buď ke spáse, nebo k zatracení. Podle něj prvotní hřích zcela porušil lidskou přirozenost a člověk od té doby jedná jako aktivně zlé stvoření a vše dobré, co učiní, je pouze projevem obecné Boží milosti. Zavrhl tak koncept svobodné vůle člověka a spásu viděl jako svrchované Boží rozhodnutí bez jakékoliv možnosti člověka danou věc ovlivnit.

Puritáni dále prakticky rozvíjí tezi, že Boží předurčení nelze změnit, a věří, že vyvolení zakoušejí hluboký pocit vnitřního ujištění, že jsou požehnáni a vyvoleni. Ačkoli nebylo v moci takto věřícího ovlivnit svůj věčný úděl, nezůstává pasivní. Přestože neočekává odměnu za své dobré skutky, je extrémně motivovaný vést dobrý a spořádaný život. Právě svým životem dokazuje, že patří

⁴¹ Albrecht RITSCHL (1822 – 1889) německý profesor systematické teologie v Bonnu a Göttingenu.

⁴² KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 493

⁴³ DAMRAU, Peter. *The Reception of English Puritan Literature in Germany*. 1. vyd. London: Modern Humanities Research Association, 2006. Texts and Dissertations. ISBN 978-1-904350-38-5., str. 3.

k vyvoleným. Svým duchovním životem přesvědčuje sebe i ostatní o své vyvolenosti. Právě jeho spořádaný život je nejdůležitějším znamením spásy.

Nejistota, jsem-li předurčen ke spáse či k zatracení, vede nejen k většímu úsilí, práci a disciplíně, ale i k sebezpytování. Puritáni precizně rozvinuli disciplínu „zkoumání srdce“. Neustále se snažili analyzovat své nitro, každé citové pohnutí, aby našli důkaz svého vyvolení. Pohled zaměřený do nitra člověka určitým způsobem izolovaného od světa posílil uvědomování si své vlastní individuality, ale i osamocení. Církev přestává být výlučnou institucí, která zprostředkovává spásu.

Nový koncept víry rozvinutý puritány si získává oblibu v Nizozemí a Německu. Importovaná duchovní literatura napomáhá k utváření nové zbožnosti. Hojně popisovanými tématy je konverze, obrácení, prožitek znovuzrození. Čtenář se zabývá vlastním osobním vztahem k Bohu a nepotřebuje k tomu nezbytně církev jako instituci. Důraz na subjektivitu a náboženskou zkušenost odlišuje novou zbožnost od soudobé suché intelektuální formy církevního života.⁴⁴

Evropská teologická literatura do 17. století byla povětšinou psána latinsky. V Anglii bylo zvykem psát v mateřštině. Puritáni s úspěchem produkovali velké množství duchovní literatury v lidovém jazyce dostupném každému. Tyto knihy se pak překládaly do národních jazyků a tak puritanismus přispěl k rozvoji národní literatury.⁴⁵

Nejpřekládanější a opakovaně tištěná kniha byla *The Praxis of Piety, Direction a Christian How to Walke* (poprvé vydaná v Londýně někdy před rokem 1613, kdy vyšlo její třetí vydání), napsaná biskupem Lewisem Baylym (1565-1631). Do roku 1739 vyšla anglicky 59 krát. Od prvního překladu roku 1628 v Basileji do roku 1725 vyšla jako *Anleitung zur Übung der Gottseligkeit* 57 krát německy.⁴⁶

Česky vychází na popud starších exilové Jednoty bratrské poprvé roku 1630 v Lešně pod názvem *Praxis pietatis, tj. O cvičení se v pobožnosti pravé*, s typicky barokním podtitulem „Knižka milostná, která by křesťanský člověk v pravé a spasitelné známosti jak Boha, tak i sebe samého platně prospívati a život svůj v bázni Boží dobře spořádaje, potěšeně v svědomí pokojném strávití i naposledy jej po dokonání blahoslaveně zavřítí mohl, vyučující“. Tradičně vychází zaštitěna autoritou Jana Amose Komenského, jehož jméno se objevuje na obálce všech vydání. Těší se mezi pobělohorskými českými nekatolíky zcela výjimečnému postavení. Jen v 17. století vyšla ve čtyřech zahraničních vydáních, do roku 1922 jich bylo dokonce dvanáct. Zatím posledního, třináctého vydání

⁴⁴ Tamtéž, s. 4-5

⁴⁵ Tamtéž, s. 69.

⁴⁶ SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675 bis 1800*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst., 2001. ISBN 978-337-4018-581., s. 25.

se v jazykově modernizované podobě kniha dočkala roku 1992.⁴⁷ Tajně pašované a bedlivě střežené výtisky určovaly praktickou podobu „zbožnosti srdce“ až do doby po tolerančním patentu. Byla používána jako modlitební kniha a ještě na sklonku 18. století sloužila v protestantských školách dokonce jako čítanka pro děti.

Ačkoli je Baylyho kniha více zaměřená na praktický domácí a každodenní duchovní život, je svým tématem podobná knize *A Book of Christian Exercise*, anglického jezuita Roberta Persona (1546-1610), který se podílel na tajné jezuitské snaze o rekatolizaci Anglie. Poprvé byla vydaná anonymně roku 1582 v Rouen a zrevidoval ji Edmund Bunny už v roce 1584. Do roku 1640 vyšlo 12 vydání katolické verze, a 44 vydání protestantské verze.⁴⁸ V roce 1612 ji přepracovává do němčiny Emanuel Sonthom jako *Das Guldene Kleinod der Kinder Gottes*. Do roku 1751 vychází 50 krát německy.

Knihy Josepha Halla (1574-1656), biskupa z Norwich, *The Art of Divine Meditation*, zaměřená hlavně na zpytování srdce, vychází od jejího překladu do němčiny jako *Praxis Pietatis* v roce 1631 až do roku 1743 celkem 62 krát.⁴⁹ Pod tímto názvem vychází i v češtině v úpravě Jana Amose Komenského roku 1661 jako o druhý díl rozšířený překlad *Practice of Piety* od Lewise Baylyho, s podtitulem *Umění svatého přemýšlování*, obohacené o několik kratších přídavků, mezi nimiž najdeme například veršované modlitby, výňatky z *Následování Krista Tomáše Kempenského*, úryvky z *Kazatele domovního* a z *Napomenutí* vydaného roku 1584 staršími Jednoty Bratrské. Sám Komenský píše v předmluvě z roku 1661: „V tomto českém překládání (nebud' tě, čtenáři milý, tajno) něco vypuštěno a něco také někudy pozměněno, ne pro jiný cíl než že některé věci trochu příliš obšírné a subtýlně dysputovány byly, na nichž by mysl některých, ješto rádi hloubají, snadně se zatínati a v přístupování *ad praxim* meškána býti mohla. Protož vidělo se (ani počtem kapitol, ani pořádkem slov se nevážíc), co nejkratčeji a nejmocněji věc samu, o níž titul jest, k cíli vésti.“⁵⁰

Počet vydání na mnoha různých místech svědčí o hojném rozšíření a oblibě duchovních spisů na rozdíl od teologických a konfesně polemických spisů. Vytváří se tak rozsáhlá čtenářská obec, která považuje praktický křesťanský život a bohuľibou spiritualitu za důležité.⁵¹

⁴⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praxis pietatis, čili, Jak se cvičit v pravé zbožnosti*. 1. upr. vyd. Editor Ladislav Kopecký. Praha: Ekumenická rada církví v evangelickém nakladatelství Kalich, 1992, 235 s. ISBN 80-707-2988-0.

⁴⁸ DAMRAU, Peter. *The Reception of English Puritan Literature in Germany*. 1. vyd. London: Modern Humanities Research Association, 2006. Texts and Dissertations. ISBN 978-1-904350-38-5., s. 60.

⁴⁹ SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675 bis 1800*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst., 2001. ISBN 978-337-4018-581., s. 25.

⁵⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Praxis Pietatis*, Praha: Křesťanský spolek mladíků v Čechách, 1922, s. V.

⁵¹ SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675 bis 1800*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst., 2001. ISBN 978-337-4018-581., s. 25.

3.2 „nadere reformatie“

Nizozemí si jako hospodářská velmoc a moderní stát získalo věhlas díky své náboženské toleranci. Útočiště zde nacházejí hugenoti, evangelíci ze Salzburgu, čeští exulanti, židé, angličtí puritáni. Obchodní

a vzdělanická společnost podporuje vzkvět vědy a umění a především vydávání knih takřka bez cenzury. Z této úrodné půdy raší mnohá filozofická a teologická seskupení, která se štěpí a mezi sebou bojuje, ale nikdy nejsou pronásledována. Ačkoli státní církví je až do Francouzské revoluce reformovaná církev, třetina obyvatelstva je nadále katolická. Tolerováni jsou mennonité, luteráni i remonstráti, kteří vznikají roku 1618 po Dordrechtické synodě. Nizozemí je zemí svobody projevu i názoru.

Otcem nadere reformace je nazván Willem Teellinck (1579-1629), literárně činný farář v Middelburgu. Propojil teokracii, puritánský životní styl a mystickou spiritualitu. Po pobytu v Anglii, kde se setkává s puritanismem a dále je ovlivňován vojenským kazatelem Williamem Amesem (1577-1633), který roku 1610 přesídlil z Anglie a stal se profesorem na univerzitě ve Franekeru. Na Teellinckově důrazu na svěcení neděle, náboženskou zkušenost a praktikování zbožného života je patrný vliv puritanismu.

Vůdčím nizozemským teologem nadere reformatie je Gisbertus Voetius (1589-1676). Jako nejmladší člen Dordrechtické synody setrvává ve sporu s remonstráty. Se vznikem univerzity 1634 se stává profesorem a farářem v Utrechtu. Snaží se precizně upravit život obce i jednotlivých křesťanů podle zvláštních pravidel. *Praecisitas* je podle něj přesné a úplné souznění lidského jednání s Božím zákonem. Velmi podrobné předpisy zákonicky zužovaly jeho praxi zbožnosti, což se brzy vyostřilo ve sporu o svěcení neděle.

Velký vliv získal jeho žák Jodokus van Lodenstein (1620-1677), který byl farářem v Utrechtu od roku 1653. Jeho kázání, katecheze a shromáždění (konventikly) byly velmi přitažlivé. Přicházely stovky mužů a žen různých stavů, aby se nechali motivovat pro službu Pánu. Jejich reformace se zúžila na přísnou reformu mravů, se kterou však u vrchnosti nedosáhli prosazení.⁵²

⁵² SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675 bis 1800*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst, 2001. ISBN 978-337-4018-581., s. 27-29.

3.3 Johann Arndt

Byla-li živnou půdou reformovaných pietistů nizozemská „nadere reformatie“, kořeny luterských pietistů sahají k reformnímu a zbožnému hnutí Johanna Arndta, i když podléhali i jiným heterogenním vlivům.⁵³

Důležitou inspirací pro vznik a rozšíření pietismu bylo dílo Johanna Arndta *Knihy o pravém křesťanství*. Někteří historici ho považují za skutečného otce luterského pietismu, který Lutherovu nauku o Slovu proměnil v nauku etickou a tak přeznačil ospravedlnění na posvěcení.

Narodil se 27. prosince 1555 v obci Edderitz u Ballenstädtu, kde jeho otec působil jako farář. V letech 1575- 1581 studuje medicínu a teologii na univerzitě v Helmstädtu a pokračuje ve studiu ve Wittenbergu, Štrasburgu a Basileji. Díky lékaři Theodoru Zwingrovi se seznamuje s dílem Paracelsovým. Pod jeho vlivem se odvrací od aristotelismu protestantské filosofické školy.⁵⁴ Roku 1583 se žení s Annou Wagnerovou a nastupuje na své první místo jako farář v Baderbornu v Anhaltu. Kvůli sporu o odstranění obrazů a zrušení křestního exorcizmu s kalvinistickým panovníkem Johannem Georgem I. z Dessau místo opouští. Jeho novým působištěm je Quedlingburg, kde tráví 9 let. V tomto období vydává dílo *Iconographia* (1596), ve kterém se kriticky vyjadřuje ke kalvinistickému odporu k obrazům ve chrámech.

Jako čtyřicátník se noří do mystického písemnictví. Vydává s mírnou jazykovou úpravou *Theologia Deutsch* (1597). K druhému vydání *Theologia Deutsch* (1605) připojuje vlastní překlad *Zlaté knihy o následování Krista Tomáše Kempenského*. Později v roce 1621 píše předmluvu ke kázáním německého středověkého mystika Taulera.⁵⁵

V letech 1599 – 1609 působí jako farář v Braunschweigu. Roku 1605 vychází první ze čtyř svazků jeho *Knihy o pravém křesťanství*. Vytváří vlastní syntézu starocírkevní i novější římsko-katolické mystiky a zasazuje ji do věroučného rámce luterského pravověří. Teorii školských ortodoxů tak nepopírá, ale uvádí v život.⁵⁶

Dílo je tematicky rozděleno na dva celky. Tématem prvních třech knih je obnovení Božího obrazu v duši člověka a poslední kniha je kosmologická. Dílo dokončuje v době dvouletého pobytu

⁵³ GRESCHAT, Hrsg. von Martin. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Stuttgart: Kohlhammer, 1983. ISBN 31-701-3020-X, s. 24-33.

⁵⁵ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 495.

⁵⁴ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 35.

⁵⁵ WERNISCH, Martin. *Mystika a reformace: Theologia Deutsch - text a dějinný kontext*. Překlad Martin Žemla. Praha: Vyšehrad, 2007. Reflexe. ISBN 978-80-7021-834-1, s. 126.

⁵⁶ Tamtéž, s. 127.

v Eisleben (1609-1611). Arndtovým mottem je duchovní obnova. Zdůrazňuje Boží záchranné dílo v nitru jednotlivce zároveň s „pravým“ pokáním a vírou. Důraz klade také na obrácení, jednotu s Kristem a svatý život. U křtu zachovává luteránské pojetí a přidává nutnost pokřtěného žít dál tak, jak si to Bůh přeje. Jeho ústředním motivem není jako u mystiků spojení s Bohem, ale nový život. Tento důraz dále rozpracovávají pietisté: Sám sobě zemřít... milovat Boha ... a milovat bližního. Ačkoli je tento život darován Bohem, musí být uchopen vírou a pěstován vůlí. Každý den je třeba se sám modlit a číst z Písma. Arndt kritizuje ve společnosti rozšířenou bezbožnost (impietas). Tak označuje křesťany, kteří o Bohu jen mluví, ale neznají ho srdcem. Poukazoval na to, že je třeba se odvrátit od hádek o pravé učení ke zbožnému životu.

Knihy o pravém křesťanství měly obrovský úspěch. Vycházely v nových vydáních téměř každý rok od první poloviny 17. až do konce 18. století. Arndt se tak stává klasikem luterské ortodoxie nejen zbožné, ale i reformní.⁵⁷

⁵⁷ Tamtéž, s. 132-133.

4. Reformovaný pietismus

Nizozemí, duchovní centrum reformovaných, bylo těsně spojeno s německými reformovanými církvemi a jejich teologií. Stále větší počet německých studentů navštěvoval věhlasné nizozemské univerzity. Dokonce mezi Nizozemím a reformovanými oblastmi Německa docházelo k výměnám farářů. Tak německý reformovaný pietismus vychází z nizozemských podnětů.⁵⁸

Jean de Labadie

Pietismem v užším slova smyslu lze nazvat německé reformní hnutí teprve vystoupením Jeana de Labadie (1610 - 1674). Labadie konvertoval k reformovaným v Ženevě od francouzských jezuitů. Ohnivý a působivý kazatel s vědomím vyššího poslání volal k reformě církve podle předobrazu raného křesťanství a dožadoval se mystického sjednocení víry, nápravy života a činného křesťanství. Na duchovní jako nástroje reformy kladl velkou zodpovědnost a proto věnoval hlavní pozornost jejich správnému vzdělání. Kromě bohoslužby Labadie vyzýval ke shromáždování k ranním a večerním pobožnostem a ke každodenním biblickým rozhovorům v samostatných konventiklech (shromážděních). Jeho snaha o zasvěcený život jedinců a o reformu církve byla motivována druhým příchodem Krista na konci dějin. Chiliastické očekávání příchodu Krista, který před koncem dějin vystaví na zemi tisíciletou říši (Zj 20), a až se obrátí plný počet pohanů, nastane spása (Ř 11,25n).

V Labadieho konventiklech se oddělovaly děti boží od dětí světa. Jeho chiliasmus vedl ke konfliktu se zemskou církví a nakonec k separaci. Semknutí přesvědčených křesťanů v jedinou pravou ecclesiolu (církvíčku – einzig wahre ecclesiola) nevyhnutelně vedlo k exodu. V Amsterdamu shromáždil společenství v jedné domácnosti se společným vlastnictvím, jehož renomovanou členkou byla učená Anna Marie von Schurmann (1607 – 1678). Po konfliktech v Amsterdamu se Labadieho společenství přestěhovalo do Herfordu ve Westfálsku, odtud bylo vyhnáno do dánské Altony, kde Labadie zemřel. Ještě nějaký čas pod vedením Pierra Yvona (1646 – 1707) společenství přežívalo ve Wiewertu ve Frísku, až po jeho smrti zcela zaniklo.

⁵⁸ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 493.

Labadie ovlivnil německé reformované církve a hrál významnou roli i v začátcích luterského pietismu. Pietisté byli neustále skrytě pokoušeni k separaci právě vzhledem ke svému důslednému odlišení se od zemských církví.⁵⁹

Theodor Undereyck

Za iniciátora církevního pietismu v německé reformované církvi se považuje Theodor Undereyck (1635 – 1693). Průběh jeho vzdělání odhaluje kořeny reformního pietismu a jeho životní cesta prochází prvními pietistickými centry. Během studia v Utrechtu byl trvale ovlivněn Voëtiem a van Lodensteijnem. Na univerzitě v Leidenu se setkal s federální teologií Cocceja. Oba směry spojil v syntéze. Na studijní cestě po Anglii se seznámil s puritánskou duchovní literaturou,⁶⁰ kterou vydatně cituje ve svých spisech. Jako farář v Mülheimu v Porúří (1660 – 1668) začal organizovat domácí shromáždění s rozhovory o Písmu, a tím v Německu položil základ pietistických konventiklů. Po krátkém působení jako dvorní kazatel u hessenského landkraběte v Kasselu následovalo povolání do Brém, kde vlivně působil až do své smrti. Jeho literární dílo ho proslavilo v reformovaném prostoru. Jeho žáci rozšířili jeho myšlenky v Dolním Porýní, Hessensku, Východním Frísku, v Brémách a jiných reformovaných oblastech. Vznikla reformovaná pietistická tradice, která se vyznačuje puritánským, precizním ideálem zbožnosti. Mezi Undereyckovy žáky byl Joachim Neander (1650 – 1680), rektor latinské školy v Düsseldorfu známý jako pietistický skladatel písní. Dalším vlivným zástupcem Undereyckova směru byl Fridrich Adolph Lampe (1683 – 1728), farář v Porýní a v Brémách, významný katecheta, pastýř a skladatel písní.

⁵⁹ Tamtéž., s. 494.

⁶⁰ Tamtéž., s. 494.

5. Luterský pietismus

Pietismus získal v luterském Německu svou církevní podobu díky Philippu Jakobu Spenerovi (1635-1705). V jeho díle a zvláště pak v jeho úspěšném programovém prohlášení *Pia desideria, aneb srdečné touhy po bohulibém zlepšení pravé evangelické církve, včetně několika dosud bláhově zamýšlených křesťanských návrhů* (*Pia desideria oder herzliches nach gottgefälliger Besserung der wahren Evangelischen Kirche, samt einigen dahin einfältig abzweckenden christlichen Vorschlägen*) z roku 1675 šťastně propojil podstatná témata, která hýbala dobou. Nejprve Spener přijal stejný typ zbožnosti, jakou zastával Johann Arndt. Ne náhodou tento centrální pietistický dokument spatřil světlo světa ponejprve jako předmluva k novému vydání sbírky kázání tohoto veleváženého ortodoxního pisatele duchovní literatury. Prostor je tu dán jak kritice církve, tak i návrhům na církevní reformu. Ale ta se již nezakládá na součinnosti vrchnosti s církevními zástupci, ale staví na zbožných jednotlivcích a semknutí stejně smýšlejících křesťanů. Nezvykle až dráždivě působila chladná lhostejnost, se kterou Spener pominul odpovědnost vládců za církve. Místo toho mu záleželo na podpoře živé a individuální víry, která bude osobně přijata a žita. Podle toho také končí *Pia desideria* výzvou: „Za nejvznešenější však považuji toto – protože celé naše křesťanství spočívá v niterném nebo novém člověku, ... abychom podstatu umístili správně do srdce a ukázali, že co nevychází z této podstaty je pouhé pokrytectví, a tak si lidé přivyknou na tomto niterném pracovat, probouzet v sobě náležitými prostředky lásku k Bohu a bližnímu a teprve potom z takového (ze srdce) konat.“⁶¹

Tato osobní víra může podle Spenerova přesvědčení stavět na Kristu, který vystaví svou tisíciletou říši míru v blízké budoucnosti na této zemi. Toto učení o „očekávání lepších časů církve“ předložil v hlavní teologické části svého programového prohlášení. Spener tedy hlásal mírný oduševnělý chiliasmus: Duch svatý v blízké budoucnosti zevnitř obnoví luterskou církev. Bůh s tím již začal, jak ukazují rozmanité blízké i vzdálené příklady. Luterská církev tedy má jistou přitažlivost, protože se k ní připojují židé, katolíci a dokonce příslušníci jiných náboženství. Práví křesťané se na toto Boží konání mohou spoléhat a čerpat z něj útěchu. Praktické reformní návrhy, které předkládá ve třetím díle *Pia desideria* pramení z tohoto povzbuzení: Bůh jedná již nyní, a proto zcela vyplní zaslíbení vyslovená v Novém zákoně.

Příznačné pro tento pietismus je osobní víra spojená s individuální náboženskou zkušeností ve společenství stejně smýšlejících, stejně jako její nové duchovní směřování ve znamení naděje

⁶¹ „Das vornehmste aber achte ich dieses zu sein – weil ja unser ganzes Christentum besteht in dem innern oder neuen Menschen, ... daß wir den Grund recht im Herzen legen; zeigen, es sei lauter Heuchelei, was nicht aus diesem Grunde gehet, und daher die Leute gewöhnen, erstlich an solchem Innerlichen zu arbeiten, die Liebe Gottes und des Nächsten bei sich durch gehörige Mittel zu erwecken, und nachher aus solchem erst zu wirken“ in SPENER, Philipp Jakob. *Pia desideria*. 3. vyd. Berlin: Kurt Aland, 1964, s. 79.

na úplnou změnu církevních a společenských poměrů v blízké budoucnosti. Vedle konstruktivních změn v duchovním životě a iniciování rozsáhlého sociálního a misijního programu vznikala na odvrácené straně těchto postojů destruktivní masivní kritika „světa“. V první řadě kritika dvorského životního stylu a jeho ideálů, ale také racionální pragmatiky absolutismu. Tento svět měl být hluboce křesťanský. To je konečný cíl všech snah pietismu.⁶²

Teologický důraz na znovuzrození

Většina badatelů o pietismu po 20 let napadala názor Martina Schmidta (1909 –1982, německý evangelický historik a vysokoškolský učitel, příslušník Vyznávající církve, spoluzakladatel Historické komise pro zkoumání pietismu, od roku 1964 až do konce života předseda západní sekce), který odvozuje pietismus od mystického spiritualismu s důrazem na znovuzrození namísto ospravedlnění. Jeho názor má však své opodstatnění a vědci se k němu v posledním desetiletí přiklání.⁶³

Pietistům jde o plnou proměnu světa skrze proměnu člověka. Odvolávají se na poselství samotného Ježíše a na první z 95 Lutherových tezí.⁶⁴ Nikterak se nevzdávají reformačního základu,⁶⁵ ospravedlnění hříšníků z milosti a z víry. Naopak pietisté kladou největší důraz na výrok, že Bůh sám přijímá člověka z milosti, aby vyzvedli výlučné působení Boží. Ale samotný průběh je vtažen do znovuzrození, ve kterém spatřují všeobjímající událost. Nejvýznamnější mluvčí mystického spiritualismu, Christian Hoburg (1607 – 1675) odhodlaně vyložil ve své obžalobě *Spiegel der Mißbräuche beim Predigamt im heutigen Christentum* (1644 – Zrcadlo zneužívání kázání v dnešním křesťanství): Ospravedlnění je fikce, znovuzrození je skutečnost. Pietismus však nejde tak daleko, i když zážitek znovuzrození je důležitou součástí života. Více odpovídá Ježíšovu požadavku, aby lidé byli od základu jiní.

Phillip Jacob Spener (1635 – 1705) postupně vytvořil sbírku 66 kázání o znovuzrození. Ze všech stran tak nasvítí obsah tohoto biblického obrazu. Znovuzrozeného povýšil do šlechtického stavu na úkor člověka zkaženého hříchem. Zkráceně pojmenoval jednotlivé fáze tohoto dění: zapálení

⁶² GRESCHAT, Hrsg. von Martin. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Stuttgart: Kohlhammer, 1983. ISBN 31-701-3020-X, s. 24-33.

⁶³ SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675 bis 1800*. Leipzig: Evang. Verl.-Anst, 2001. ISBN 33-740-1858-0., s. 20.

⁶⁴ Martin Luther je poslal 31. října 1517 Albrechtu Braniborskému, biskupu mohučskému a magdeburskému jako přílohu dopisu: „1. Když náš Pán a mistr Ježíš Kristus řekl: „Čiňte pokání,“ chtěl, aby celý život věřícího byl pokáním. 2. Těmto slovům nelze rozumět tak, že znamenala pokání svátostné, tj. vyznání (zpověď) a odpuštění udílené kněžími. 3. Avšak neznamenají pouze vnitřní pokání, neboť není žádné vnitřní pokání bez různého vnějšího umrtvení těla. 4. A tak trest za hřích trvá tak dlouho, jak dlouho trvá nenávisť k sobě (to je skutečné vnitřní pokání), a pokračuje až do našeho vstupu do nebeského království.“ Srov. LUTHER, Martin. *Die Briefe*. 2. Aufl. Stuttgart: Ehrenfried Klotz, 1983. Luther deutsch. ISBN 3-525-55612-8.

⁶⁵ Důkazy Martina Schmidta in: SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1.

víry, ospravedlnění s přijetím za dítě Boží a stvoření nového člověka. Za důležité považuje: pasivitu člověka, niternost události, velkolepost proměny, Boží synovství a průkaznost výsledku.⁶⁶

Pro lidskou pasivitu není lepší výraz než zrození. Spenerovi to však ještě nebylo dost. Jde ještě dál až k početí, protože v něm má možnost podtrhnout tajemný charakter této události, spontaneitu a především Boží aktivitu. Niternost události skrývá pravost a hloubku. Pro ilustraci vezme mezní situaci popření, kdy je člověk odkázán zcela na sebe a celé okolí mizí. Ale jakmile z venku přijde Boží povzbuzení ve slovech Písma, v nouzi třeba i příkaz věřit poselství spásy, když útěcha začne působit, tak uvnitř, v nejhlubší sféře srdce, i když si toho pochybující zrovna není vědom, začíná klíčit upřímnost víry. Děje se tak vnitřní znovuzrození, působící jako početí. Hloubka zkázy se nedá ostřeji popsat než jako protiklad života a smrti, obrácení než jako zrození, porod. Spener vědomě používá absolutní kategorie, aby vyjádřil velikost existenciální změny. Stejně tak přenáší tělesnou příbuznost mezi otcem a jeho dítětem na vztah věřícího k Bohu. Tento vztah je podle jeho pojetí těsnější, než vztah stvoření ke svému stvořiteli. Proto láskyplně používá ve všech svých kázáních biblická slova velkého zaslíbení (2 Pt 1,4)⁶⁷ o tom, že věřící má podíl na Božské přirozenosti. Tak silně vyzdvihuje spontaneitu této Boží přirozenosti, že je znovuzrozenému tak bezprostředně vlastní, jako jeho zdraví. Tak jako přirozený porod dosahuje svého cíle tím, že se objeví nová skutečnost, nový člověk, který dosud nebyl zjevný a autonomní, tak i ve znovuzrození přichází nový člověk. Tento teologický důraz je patrný na tom, že Spener ze sbírky 66 kázání nevěnuje pouze jeden výklad znovuzrození. Znovuzrození jako dění jich popisuje osm, naopak novému člověku se věnuje hned v 57 kázáních. Tak moc mu záleželo na ovoci znovuzrození. S tímto záměrem popisuje křesťanskou dokonalost, která je pro něj orientačním bodem a cílem nového života. Tak se důraz na ospravedlnění hříšníků pouhou milostí dostal do pozadí a naopak zazářila tato původní křesťanská hodnota⁶⁸, kterou pozdější pietismus používal pod pojmem „posvěcení“ (*Heiligung*).⁶⁹

⁶⁶ WEEBER, Hrsg. von Christian Albrecht und Martin. *Klassiker der protestantischen Predigtlehre: Einführungen in homiletische Theorieentwürfe von Luther bis Lange*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002. ISBN 38-252-2292-6., s. 48 – 52.

⁶⁷ 2 Pt 1,4: „Tím nám daroval vzácná a převeliká zaslíbení, abyste se tak stali účastnými božské přirozenosti a unikli zhoubě, do níž svět žene jeho zvrácená touha.“

⁶⁸ Mt 5,48 „Buďte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec.“, Ř 12,2 „A nepřizpůsobujte se tomuto věku, nýbrž proměňujte se obnovou své mysli, abyste mohli rozpoznat, co je vůle Boží, co je dobré, Bohu milé a dokonalé.“, 1 Kor 14,20 „Bratří, ve svém myšlení nebuďte jako děti. Ve zlém buďte jako nemluvnata, ale v myšlení buďte dospělí.“ Kol 1,28 „Jeho zvěstujeme, když se vši moudrostí napomínáme a učíme všechny lidi, abychom je mohli přivést před Boha jako dokonalé v Kristu.“, Kol 3,14 „Především však mějte lásku, která všechno spojuje k dokonalosti.“, Žd 6,1 „Proto nezůstávejme již u počátečního učení o Kristu, ale směřujme k dospělosti.“, Jak 1,4.25 „A vytrvalost ať je dovršena skutkem, abyste byli dokonalí a neporušení, prosti všech nedostatků. Kdo se však zahledí do dokonalého zákona svobody a vytrvá, takže není zapomnětlivý posluchač, nýbrž také jedná, ten bude blahoslavený pro své skutky.“

⁶⁹ SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: W. Kohlhammer, c1972, 174 s. Urban-Taschenbücher. ISBN 31-707-8044-1., s. 15 – 16.

5.1 Jacob Spener

Narodil se 13. ledna 1635 v rodině právníka v alsaském městě Rappoldswailer. V Alsasku působila luterská církev zároveň s reformovanou. Už v době dospívání se seznámil se spisem Johanna Arndta *Knihy o pravém křesťanství*. Četl díla anglických puritánů (L. Bayly – *Praxis pietatis*, E. Sonthom - *Güldenes Kleinod*)⁷⁰.

Nechodil do školy, ale vychovával ho rappoltsteinský dvorní kazatel Joachim Stoll, který se později stal jeho švagrem. Další osoba, která ho v době dospívání formovala, byla jeho kmotra Agata von Rappoltstein, jejíž spiritualita byla velmi emocionální.

Jeden rok navštěvoval gymnázium v Colmaru a v květnu 1651 nastupuje na Univerzitu v Štrasburgu. Jak bylo v té době obvyklé při studiu teologie, věnuje se historii, filozofii a biblickým jazykům (hebrejšтина, řečtina). V březnu 1653 končí studium magisterskou zkouškou. Profesori, kteří ho v době studií nejvíc ovlivnili, byli: Johann Schmidt, který v něm prohloubil jeho mladický zájem o arendtovskou zbožnost a puritánskou asketiku - Spener ho nazývá v Kristu milovaným otcem, učitel exegeze Sebastian Schmidt a Johann Conrad Dannhauer (1603-1666), který mu zprostředkoval Lutherův důraz na pravou víru, která nikdy nezůstává bez ovoce⁷¹. Jeho tichá a kontemplativní povaha se projevovala už v době studií. Nevyhledával obvyklé studentské zábavy jako tanec, šerm a děvčata, ale upřednostňoval ticho a samotu.

Díky svému vynikajícímu historické vzdělání se ze Spenera stal renomovaný genealog a heraldik, což mu zjednálo přístup do světa vysoké šlechty.⁷²

Po ukončení studia na univerzitě ve Štrasburgu absolvuje před nástupem do prvního zaměstnání v té době obvyklou akademickou okružní cestu. Jeho první zastávkou byla Basilej, kde se věnoval studiu hebrejštiny u známého hebraisty Johanna Buxtorfa. Odklon od aristotelovské filozofie a důraz na znalost původních biblických jazyků se stal charakteristickým prvkem pietistických teologických škol.

Dál pokračuje do Ženevy, kde se seznámil s Jeanem de Labadiem, který hlásal myšlenku zakládání malých biblických shromáždění (konventiklů). Spener nepopíral, že byl ovlivněn Labadieovou quietisticko-mystickou spiritualitou. Po krátké zastávce v Lyonu a Montbéliard

⁷⁰ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 68.

⁷¹ APPEL, Helmut. *Philipp Jacob Spener: Vater des Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1964. s. 15.

⁷² KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 495.

pokračoval do Württemberska. Krátce se zastavil v Stuttgartu a potom strávil čtyři měsíce na univerzitě v Tübingen. Pod vedením profesora Raitha studuje dílo rostockého teologa Großgebauera, autora díla *Hlas strážce ze zničeného Siónu* (Wächterstimme aus dem zerstörten Zion). Hlavní myšlenky tohoto spisu jako jsou zakončení konfesních ostrých polemik, důraz na službu slovem a zapojení laiků v církvi ho inspirovaly při psaní jeho nejvýznamnějšího díla *Pia desideria*. Akademické prostředí univerzity mu vyhovovalo a uvažoval o setrvání v Tübingen. Byl však povolán zpět do Štrasburgu. Přijal místo svobodného kazatele, které mu umožňovalo pokračovat ve studiu. 23. června roku 1664 získává doktorský titul a zároveň se žení se Zuzanou Erhardovou.

V únoru 1666 dostává nabídku působit jako senior ve Frankfurtu nad Mohanem. Se souhlasem městské rady Štrasburgu se Spener 20. června stěhuje. Po deset let se snaží o obnovu duchovního života ve městě v duchu luterské ortodoxie. Obnovuje vyučování katechismu, zavádí dny pokání, půstu a modliteb.⁷³ I když ho ze začátku vrchnost podporuje, jeho kritika povrchní zbožnosti obyvatel města vyvolá odpor. Po opakovaných neúspěších Spener pochopí, že reforma církve prosazovaná příkazy a zákazy shora vede jen k nepatrné změně a formální zbožnosti.

V roce 1670 ho požádá jeden člen obce, který byl inspirován jeho kázáními, o vedení skupinky, která chce diskutovat o „Božích věcech“. Skupina se začala scházet v jeho domě, diskutovalo se o určité duchovní knize, nebo o nedělním kázání. Scházeli se dvakrát týdně, mohly se účastnit i ženy, ale nemohly se zapojit do diskuse. Seděly odděleně, aby na ně nebylo vidět.⁷⁴ Toto *collegium pietatis* se změnilo v biblický kroužek a od roku 1675 bylo interpretováno podle 1 Kor 14⁷⁵ jako shromáždění obce. S touto novinkou inicioval Spener v luterské církvi vytváření konventiklů, které se dosud v arendtovské zbožnosti nevyskytovaly.⁷⁶ Zkušenosti získané vedením této skupiny byly jednou z inspirací k návrhům na reformu církve, které pod názvem *Pia desideria* vydal roku 1675. Zveřejnění tohoto traktátu mu získalo velkou popularitu, ale i mnoho odpůrců, převážně z řad duchovenstva.

Darmštdský dvorní kazatel Balthasar Mentzer vydal spis *Obavy* proti laickým kroužkům a u zemského hraběte vymohl vydání ediktu proti zakládání skupin s platností pro hessenskou

⁷³ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 74.

⁷⁴ APPEL, Helmut. *Philipp Jacob Spener: Vater des Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1964., s. 23.

⁷⁵ Když se shromažďujete, jeden má žalm, druhý slovo naučení, jiný zjevení od Boha, ještě jiný promluví ve vytržení a další to vyloží. Všecko ať slouží společnému růstu.“

⁷⁶ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 496.

luterskou církev.⁷⁷ Narůstající kritika a ztráta podpory ze strany městské rady vedly Spenera roku 1686 k přijetí místa vrchního dvorního kazatele na saském dvoře v Drážďanech.

Jeho problémy se tím však nevyřešily. Rozsah kritiky Spenera ze strany luterské ortodoxie dokládá obvinění fakulty ve Wittenbergu z 284 herezí. I univerzita v Lipsku pokračovala v kritice Spenerových reformních návrhů. Právě v Lipsku se mladý A. H. Francke, který zde nedávno získal magisterský titul, snažil založit malé biblické kroužky. Vedení fakulty v čele s J. B. Carpzovem se proti tomu postavilo. Do řešení sporu byl zapojen i Spener, ale vykázaní Francka z Lipska v roce 1689 se mu nepodařilo zabránit. I Spener musel opustit Drážďany za svou kritiku alkoholismu kurfiřta Johanna Georga III. Přijímá nové místo probošta kostela sv. Mikuláše v Berlíně.⁷⁸

Přichází vrchol jeho kariéry. Dostává se mu pochopení, sympatií a ochrany ode dvora a úřadující šlechty. Z Berlína se podílí na založení univerzity v Halle (r. 1694) i na rozvoji diakonické práce s chudinou. Podařilo se mu získat pro pietistické hnutí státní záštitu a přivést schopné stoupence na klíčová církevní a akademická místa.

Spenner byl bezesporu ústřední postavou, mluvčím a myslitelem první generace pietismu. I přes rozpory s ortodoxií se vždy považoval za zástupce luterské církve stále udržující a zdůrazňující *Upřímný soulad s Augsburským vyznáním* (Aufrichtige Übereinstimmung mit der Augsburschen Confession, název spisu z roku 1695 proti obžalobě Wittenberské univerzity z heterodoxie). Jeho úkolem bylo převést učení o ospravedlnění do praxe v podobě osobní zbožnosti.⁷⁹

Spenner umírá 5. února 1705 v Berlíně.

Pia desideria – program pietismu

P. J. Spener původně publikoval spis *Pia desideria* (Zbožná přání) jako předmluvu k postile Johanna Arndta, autora *Knih o pravém křesťanství*. Postila byla vystavená na jarním veletrhu ve Frankfurtu, kde se sešli lidé z celé německé říše. Publikování spisu proslavilo Spenera v Německu doslova ze dne na den a získalo mu mnoho přátel, ale i odpůrců. Jeho příznivci v něm viděli muže, který dokončí reformaci (vyskytly se dokonce i názory označující Luthera za Spenerova předchůdce). Ve skutečnosti Spener nepublikoval nic radikálně nového, o mnoha jeho myšlenkách se ve společnosti už diskutovalo. Spener však jako první formuloval konzistentní program.

⁷⁷ APPEL, Helmut. *Philipp Jacob Spener: Vater des Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1964., s. 33.

⁷⁸ URNER, Hans. *Der Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1962. Quellen., s. 24.

⁷⁹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 498.

Text má tři části: v první autor diagnostikuje vnitřní a vnější nešvary v německé luterské církvi a lamentuje nad všemi třemi stavy: vrchností, faráři a laiky, jako příčině nedostatku živé víry a křesťanského života. Ve druhé části staví vůči těmto nešvarům biblická zaslíbení a vyjadřuje svou naději na splnění těchto zaslíbení, a tím tak naději na lepší časy pro církev. V části třetí podává Spener šest návrhů pro zlepšení církve. Obsahem hlavní teze těchto návrhů je (podle Kol 3,16⁸⁰), aby Boží slovo bylo do církve přineseno v celém jeho bohatství. Tomu mají sloužit vedle obvyklých kázání, osobní čtení z Písma, jeho veřejné čtení a shromáždění za účelem rozhovoru nad ním (tzv. *collegia pietatis*).

Šest návrhů k reformě církve:

1. **Slovo boží hojně přinášet mezi lidi**, rozšířit zvěstování božího slova. Vedle nedělních kázání rozmnožit čtení a věnovat se celé bibli, (nejen po třech letech opakujícím se vybraným nedělním perikopám). K tomu má sloužit domácí čtení bible a duchovní literatury. Spener tu poprvé navrhuje vytváření domácích skupin tzv. *collegia pietatis*. Společné čtení a rozhovory nad bibli ve zvláštním shromáždění. Na práci těchto domácích kroužků měli dohlížet faráři. Pietismus se tak stává biblickým hnutím.
2. S tím těsně souvisí požadavek aktivizovat **všeobecné kněžství** všech věřících, posilovat vědomí „duchovního kněžství“ laiků. Nejen farář má sloužit své obci. Vždyť Luther říká, že všichni křesťané jsou svým Vykupitelem povoláni do stavu *duchovního kněžstva*. Každý křesťan má využívat své duchovní dary nejen pro sebe, ale i pro své bližní. Má studovat Boží slovo, vyučovat, napomínat, povzbuzovat svého bratra a sestru. Pietismus se tak stává hnutím laiků.
3. Od teorie k praxi. Nestačí jen teoretická znalost církevní nauky, ale je třeba ji procvičovat v duchu bratrské lásky (*Übung des Glaubens*). Tato **duchovní cvičení** zaměřená na posilování zbožnosti a sebekontroly mají vést duchovně zralí laici a faráři. Od ortodoxie k ortopraxi, pravému křesťanskému životu, který má mít převahu nad čistou naukou. Vede však ke kritice sterilní scholastiky ortodoxie.
4. Věřoučné **spory** by se měly vést **v duchu křesťanské lásky** namísto hádek a polemik tak častých v luterské ortodoxii.
5. K dosažení těchto cílů je třeba provést **reformu teologického studia**. Farářům je přiřčena klíčová role v provádění reformy. Univerzity se mají stát „skutečnými lesními školkami církve“ (*rechte Pflanzgärten der Kirche*) a vedle předávání vědomostí také formovat osobnost studenta. Spener tu připomíná vlastní zážitky ze studií a popisuje studentské bitky, konzumaci alkoholu i vtipy, které si studenti dělali z duchovních témat a písní. I pro ně Spener navrhuje vytváření *Collegii pietatis*, ve kterých mohou vykonávat homiletická cvičení (*praktische Predigtübungen*).

⁸⁰ Kol 3,16 „Nechť ve vás přebývá slovo Kristovo v celém svém bohatství: se vši moudrostí se navzájem učte a napomínejte a s vděčností v srdci oslavujte Boha žalmy, chválami a zpěvem, jak vám dává Duch.“

6. V posledním bodu Spener apeluje na faráře, aby věnovali více pozornosti homiletice. Jejich **kázání** mají sloužit **povznesení vnitřního člověka**. Způsob řeči, použitá slova mají být voleny tak, aby posluchače zasáhli a posilnili jeho víru. Nezapomíná ani na děti a navrhuje organizování zvláštních dětských bohoslužeb a studijních kroužků pro děti.

Diagnóza a návrh terapie jsou spojeny s prognózou velkolepé budoucnosti, nadějných vyhlídek, očekávání lepších časů (*Hoffnung besserer Zeiten*), které zaslíbil sám Bůh své církvi ještě na zemi.⁸¹

Spener ve svém spise *Pia desideria* cituje církevní otce, autory z doby reformace i své současníky. Myšlenky, které předkládá, nejsou tedy radikálně nové, jen je opět nově, jasně a odhodlaně formuluje.

Ecclesiola in ecclesia

Objektem reformy už není církev v celé její šíři. Církevní kázeň podle předobrazu rané církve je sice v *Pia desideria* zmíněna, ale již není požadována na vrchnosti, aby ji zavedla. Spener očekává zlepšení církve formováním nové duchovní elity. Soustředěním zbožných, kteří jsou schopni zastávat všeobecné kněžství do dobrovolných kroužků a zvláštních shromáždění. Přitom střeží a zachovává jednotu s celou církví, ne jako Labadie, který podporoval separaci. Proto razí heslo *ecclesiola in ecclesia*, církvička v církvi, která jako kvas prokvasí ostatní obce.

Na obhajobu hnutí, které se rychle šířilo a jehož poznávacím znamením se stala kritizovaná shromáždění, užívá odkaz na Lutherovu předmluvu k *Deutsche Messe* (Německá mše 1526). V ní Luther popisuje shromáždění těch, kteří zcela vážně chtějí být křesťany (*die mit Ernst Christ sein wollen*), jako žádoucí, ale svého času ještě nerealizovatelné. Tato slova se stala nejoblíbenějším citátem pietistů.

Další Spenerovou novinkou v jeho reformním programu, opět odlišnou od Labadie, je změněná eschatologie. Odklonil se od tradičního očekávání blízkých posledních dní. Jeho představa očekávání lepších časů pro církev před koncem světa nabývá podoby tisícileté říše podle 20. kapitoly Zjevení Janova. Vyvaroval se však přesného vymezení příchodu a trvání zavrženého v *Confessio Augustana* (CA 17⁸²). Ecclesiola je však jako předvoj očekávaného Božího království.⁸³

⁸¹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 496.

⁸² *Die Confessio Augustana: Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation*. 4., durchgesehene Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990. Göttinger theologische Lehrbücher. ISBN 3-525-03263-3. S. 79 „CA XVII. O Kristově návratu k soudu. 1. Učí též, že [náš Pán Ježíš] Kristus při skonání světa zjevně přijde soudit a vzkřísí všechny mrtvé; zbožným a vyvoleným dá život věčný a neustávající radost; bezbožné lidi však a ďábly zatratí [do pekel], aby se bez konce mučili. 2. [Proto] odsuzují novokřtěnce, kteří soudí, že

5.2 August Hermann Francke

Kazatel, teolog a pedagog A. H. Francke patří k druhé generaci církevního pietismu a k hlavním představitelům hallského pietismu.

Narodil se 22. března 1663 v severoněmeckém městě Lübeck. Protože jeho děd pocházel z Duryňska, rodina se na pozvání vévody Ernsta I. zvaného Zbožný roku 1666 přestěhovala do města Gotha, kde jeho otec Johann Francke působil jako právník. Jedním z jeho úkolů byla pomoc při obnově církve a školství zpustošených Třicetiletou válkou. Někteří badatelé⁸⁴ se domnívají, že otcův vzor později Francka inspiroval v jeho sociálních a pedagogických aktivitách. Johann Francke po necelých čtyřech letech v Gotě v roce 1670 umírá a o výchovu sedmiletého Augusta Hermana se nejprve stará matka a jeho starší sestra Anna, která ho učí číst bibli a *Knihy o pravém křesťanství* od Johanna Arndta. V Gotě potkává i Ludwiga von Seckendorf, (1626-1692) historika a autora díla *Křesťanský stát* (Der Christenstaat 1685), ve kterém aplikoval i Spenerovy myšlenky. Seckendorf, který sice nebyl pietista, ale patřil k blízkým Spenerovým přátelům a ochráncům, zde působí jako kancléř (nejprve pro vévodu Ernsta I. a později pro vévodu Moritze von Sachsen-Zeitz). Po ročním studiu (1676) na místním gymnáziu následují dva roky soukromého vzdělávání a příprav na univerzitu. Na jaře roku 1679 se pod vedením Conrada Rudolfa von Hertz seznamuje s biblickou řečtinou. Už na podzim tohoto roku pokračuje ve studiu na univerzitě v Kielu. Tady pod vlivem arndtovsky orientovaného pedagoga Christiana Kortholta staršího (církevního historika, který byl v písemném kontaktu se Spenerem a patřil k jeho podporovatelům) získává nejen nové odborné vědomosti, ale v duchu pietismu se tu formuje i jeho osobní spiritualita. Po krátkém studijním pobytu v Hamburгу tráví jeden a půl roku samostudiem v Gotě. Na jaře roku 1684 pokračuje ve studiu na univerzitě v Lipsku. Díky svým znalostem biblické hebrejštiny a řečtiny se stal vedoucím *collegia philobiblica*, akademického studijního kroužku zaměřeného na studium bible. Vedle klasických ovládá i několik orientálních a moderních jazyků.

Po studijním pobytu v Lüneburgu roku 1687, kde Francke zažije obrácení, odchází Francke do Hamburгу, kde se u Johanna Wincklera specializuje na biblickou exegezi. Přichází tu do kontaktu s představiteli radikálního pietismu. V únoru 1689 se vrací zpět na univerzitu do Lipska. Nová duchovní zkušenost obrácení se projevila i v jeho pedagogické činnosti. Při výkladu Pavlových listů před filologickou analýzou textu dává přednost důrazům na zbožnost a její důsledky pro praktický život. Jeho přednášky mají u studentů velký ohlas a vedou ke vzniku probuzeneckého hnutí, které se

trestání zatracených lidí a d'áblů bude mít konec. 3. Odsuzují i jiné, kteří nyní rozsévají židovské domněnky, že zbožní před vzkříšením z mrtvých zaujmou království světa a že bezbožní budou všude potlačeni.“

⁸³ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 497.

⁸⁴ SCHMID, M. A. H. *Franckes Stellung in der pietistischen Bewegung*. In: A.H. Francke, Wort und Tat, s. 25.

šíří i za hranice univerzity a nabírají radikální církevně kritické rysy. Franckeho přednášky navštěvují i lipští měšťané. *Collegia pietatis* vznikají i na univerzitách v Jeně a Wittenbergu. Hnutí nezůstalo bez povšimnutí ortodoxního vedení teologické fakulty v Lipsku. Když se setkávání domácích skupin bez vedení ordinovaných duchovních rozšířilo po celém Lipsku, přistoupila vláda 10. března 1690 k zákazu domácích skupin (konventikulů). I přes Spenerovy intervence (v té době působil na saském kurfiřtském dvoře) nebyl zákaz odvolán a Franckemu bylo nařízeno, aby opustil město.

Odchází do Erfurtu, kde získává místo diakona v kostele sv. Augustina. I na tomto místě pokračuje v přednáškách i práci s mládeží a probuzenecké hnutí se rozšiřuje za hranice jeho farnosti. Opět dochází ke konfliktu s vedením města a s ortodoxními duchovními. Z důvodu rozněcování konfesních a politických nepokojů je v září 1691 vykázán z Erfurtu.

Odchází do Berlína, kam se přestěhoval Spener a díky důvěře vlivných politických představitelů získává místo pastora v kostele sv. Jiří v Glauchau u Halle a místo profesora řečtiny a orientálních jazyků na nově založené univerzitě v Halle. I v Halle vyvolala Franckeho činnost odpor ortodoxního duchovenstva, ale univerzita i kostel, kde působil, spadal pod ochranu a pravomoc rodu Hohenzollerů, kteří patřili k reformované církvi a na území Brandenburska-Pruska uplatňovali politiku náboženské tolerance.

Období prvních roků Franckeho působení bylo poznamenáno příklonem k radikálnímu pietismu. V této době se středním Německem šíří několik extatických hnutí: V Halberstadtu prorokovaly jednoduché služby Kateřina Reinecke a Anna Margareta Jahn brzký zánik církve a státu. V Quedlinburgu vzbudily senzací Anna Eva Jacob a Magdalena Elrichs, které potily krev (tzv. *Blutschwitzerin*)⁸⁵. Spener přivedl Francka k přerušení kontaktů s představiteli těchto entuziastických a chiliastických hnutí.

Franckeho napjaté vztahy s ortodoxním duchovenstvem v Halle vyvrcholily dvěma velkými konflikty (1692, 1699/1700). Jeho situace se zlepšila až po nástupu Fridricha Wilhelma I. roku 1713 na trůn. Ten osobně navštívil jeho pedagogické instituce v Halle a patřil k jeho podporovatelům. Franckeho odklon od radikálního pietismu vedl postupně ke zlepšení vztahů s luterskou ortodoxií, jehož příkladem je přátelské přijetí v Lipsku v roce 1719.

Obsah Franckeho teologie vychází z luterské ortodoxie, odmítal však její polemiku. Základním účelem teologie je podle něho „nejen nauka, ale i prospěšnost (*nie reine Lehre aber das Nützliche*). I když se pozdější kritika (např. Ritschl Albrecht, 1822 – 1889) a ortodoxní luteranismus snažili

⁸⁵ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 115.

postavit mezi Luthera a Francka velkou hranici, on sám ve své teologii vychází z Lutherova christocentrismu a reformačního pochopení hříchu, učení o ospravedlnění a milosti.

V jeho myšlení se odráží Arndtův vliv a odlišná historická situace. Peschke (1907 – 1996, německý evangelický církevní historik a vysokoškolský učitel, předseda východní sekce Historické komise pro zkoumání pietismu) se domnívá, že Molinův quietistický mysticismus neměl podstatný vliv na strukturu Franckovy teologie, i když mu pravděpodobně dopomohl k jeho psychologizujícím tendencím. Peschke však vidí prvky reformované teologie v jeho důrazech na etiku, disciplínu, sebeovládání a lásku k bližnímu.

Umírá 8. června 1727 v Halle.

Teologický důraz na obrácení

K rozhodujícímu zážitku, který poznamenal celý jeho další život, patří jeho duchovní obrácení (*Bekehrung*). V době studijního pobytu v Lüneburgu roku 1687 je Francke zažije při přípravě kázání po několikadenním vnitřním zápase. Sám je popisuje: „Tak jako když otočíte ruku, tak se naráz ztratily všechny moje pochybnosti.“⁸⁶ Stelně jako Blaise Pascal je zakusil jako vítězství nad novodobým ateismem. Nestalo se tak v jakémisi racionálním vhledu, ale v dlouho připravovaném přesto nenadálém emocionálním zážitku jistoty, který ho zároveň ujistil o Boží existenci a vlastním znovuzrození.⁸⁷ V tomto jeho zážitku můžeme najít kořeny nové tradice v zaznamenávání přesného data a popisu zážitku obrácení, které se rozšířilo v pozdějším pietismu.

Hallský pietismus je formován tímto hlavním Franckeovým teologickým tématem - důrazem na zážitek obrácení (*Bekehrungserlebnis*), kterému předchází kajicný zápas (*Bußkampf*). Obrácení musí provázet i následná změna života. Je to cesta ze stavu přirozenosti do stavu milosti, od smrti k životu. Celý tento proces podléhá Božímu řádu (*Ordnung Gottes*). Francke rozlišuje v tomto procesu tři výrazné etapy:

1. existenciální setkání se slovem Božím, tzv. Boží pohnutí,
2. to způsobí kajicný zápas (*Bußkampf*), při kterém dochází k útokům nepřátel, ďábla, světa a těla,
3. vypuknutí a průlom víry, uchopení ospravedlňujícího evangelia vírou.

Zdůrazněním citů se Francke vyhnul intelektualismu ortodoxie, to však často vedlo k projevům nezdravého emocionalismu. Pro Francka byli slzy, vzlyky a padání na kolena barometrem upřímnosti,

⁸⁶ WALLMANN, Johannes. *Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation*. 6. durchges. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006. Uni-Taschenbücher für Wissenschaft. Theologie. ISBN 3-8252-1355-2., s. 134.

⁸⁷ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 498.

ale odmítal je, jakmile se stali centrem pozornosti a nebyla za nimi realita. To později vedlo ke kodifikovanému citovému chování.

Pět znaků života víry podle Francka tvoří: 1. zkoušky, 2. nesení kříže, 3. poslušnost Božího zákona, 4. důvěra v Boha, 5. radost ze spasení.

Franckův důraz na okamžik obrácení vychází z nauky o Božím řádu (*Ordnung Gottes*), čímž navazuje na Arndta a kombinuje ji s časovou koncepcí (*Zeitbegriff*). Ta předpokládá, že Bůh určil každému ději určitý čas. Francke rozlišuje *punctum temporis*, konkrétní časový bod a *periodus temporis*, období, v průběhu dne, týdne či měsíce. Když člověk nezná přesný den, týden nebo měsíc, měl by umět určit aspoň rok svého obrácení. Obrácení je však Božím dílem. Člověk nemůže ke svému obrácení přispět žádným vlastním činem.⁸⁸

Kajicný zápas provázejí útrapy (*Anfechtungen*). Francke poukazuje, že v tomto utrpení je ukrytý Bůh a v momentě, kdy se člověk dostává na pokraj zoufalství a zdá se mu, že Bůh mlčí nebo že nedostává odpověď na svoje volání, dochází k průlomu milosti (*Durchbruch der Gnade*).

Hallský pietismus byl ze strany luterské ortodoxie kritizovaný za přetěžování důrazu na obrácení a zároveň za rozdělování činností na křesťanské a nekřesťanské (tanec, divadlo, hry).

5.3 Hallský pietismus

Sasko mělo na konci 17. století předpoklad stát se centrem pietismu. Na univerzitě v Lipsku působil A. H. Francke a v Drážďanech od roku 1686 P. J. Spener jako vrchní dvorní kaplan. Saská vláda se však v obavě z církevních kontroverzí postavila proti pietismu.

A. H. Francke byl v roce 1690 nucen opustit místo na Lipské univerzitě a roku 1696 odchází do Berlína P. J. Spener.

Francksche Stiftung

V Halle a okolí jsou patrné sociální a hospodářské důsledky Třicetileté války, k nimž se ještě přidávají následky epidemie. Francke zde roku 1695 s minimálními finančními prostředky zakládá školu pro chudé a sirotčinec, aby bojoval se zanedbaností mládeže. Vzhledem k velkému zájmu se

⁸⁸ PESCHKE, Erhard. *Die Theologie August Hermann Franckes ein Beitrag zu Struktur und prägenden Ideen der Gedankenwelt einer der zentralen Gestalten des Pietismus*. Bad Wildbad: Verl. Linea, 2008. ISBN 978-393-9075-141., s. 47.

škola a sirotčinec neustále rozšiřují a diferencují. Vzniká jedinečný komplex vzdělávacích ústavů (*Francksche Stiftung*). Nejen školy se 3 000 žáky, ale vzrůstá i hospodářské a obchodní podnikání, z nichž tiskárna, nakladatelství a lékárna v sirotčinci produkují značné zisky.

Vzniká rozsáhlá síť sociálních zařízení (škola pro chudé, sirotčinec, lékárna, tiskárna), které sloužily jednak ke vzdělávání dětí, ale i k socializaci lidí s nízkých vrstev bez pracovních návyků. V těchto institucích pracovali i studenti teologie, kteří tak získávali praktické zkušenosti v diakonické práci. Úroveň první školy pro chudé byla tak vysoká, že o vzdělávání na ní projeví zájem i hallští měšťané, což vedlo k založení dalších pedagogických institucí. Na začátku 18. století byl v Halle už vyprofilovaný třístupňový školský systém. Na prvním stupni byla tzv. německá škola (*deutsche Schule*), na druhém lidová škola pro rolníky a řemeslníky. V roce 1727, když Francke zemřel, měly školy 4 inspektory, 98 učitelů, 8 učitelek a 1725 dětí. Pro nadané žáky, kteří se později stali faráři, právníky, lékaři, byla určena latinská škola, která je připravovala ke studiu na univerzitě.⁸⁹

Reforma teologického studia

Nově založená univerzita v Halle roku 1694 se stává pietistickým centrem, místem, kde mohl A. H. Francke rozvinout Spenerův pietistický program. Uvádí zde do praxe reformu teologického studia. Filologické studium biblických jazyků a exegeze jsou v centru pozornosti. Francke k teoretickému vzdělání přidává duchovní výzbroj jako přípravu na pozdější duchovenskou praxi. S tím souvisí i podíl starších studentů na výuce a opatrování chovanců v sirotčinci. Propojení teorie s praxí proslavilo teologické vzdělávání v Halle, stalo se vyhledávané a vyhlášené po celém Německu s nejvyšším počtem studentů.⁹⁰

Univerzita v Halle, na které Francke vychoval novou generaci teologů a učitelů, byla hlavním zdrojem rozšíření hallského pietismu. Francke zde nejen osobně přednášel, ale se pravidelně věnoval i psaní a dalšímu studiu teologie. Napsal sedm svazků *Lectiones Paraeneticae*.

Názvy jednotlivých přednášek, které publikoval formou traktátů, dokazují jeho důraz na metodu studia teologie: *Definitio studii Theologici* (1708), *Definitio Methodi studii Theologici*, *Institutio brevis de Fine studii Theologici*, *Idea studiosi Theologiae* (1712) *Methodus studii Theologici* (1723)

Zbožnost je zde nadřazená vědomostem. Při studiu teologie je třeba dbát především na to, aby srdce bylo oddané Bohu. Samotným učitelem je Duch Svatý v srdci. Přednášky jsou proti tomu jen

⁸⁹ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 119.

⁹⁰ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 499.

něco vnějšího (povrchního). Pravdu a sílu slov lze zakoušet jen skrze Ducha v srdci, ne skrze vnější vedení.

Franckova pedagogická činnost však nebyla primárně motivovaná jen milosrdenstvím. Hlavními výchovnými cíli byly zbožnost a zdatnost spojené s praktickou přípravou na povolání. Chtěl dosáhnout změny světa pod heslem „Zbožnost a zdatnost“ (*Frömmigkeit und Tüchtigkeit*). Už od útlého dětství vštěpoval svým chovancům tři ctnosti: pravdomluvnost, poslušnost a píli.

Slovo Boží hojně přinášet mezi lidi

Hlavní Spenerův cíl přinášet slovo Boží mezi lidi došel v Halle velké pozornosti. Francke spolu se svobodným pánem Karlem Hildebrandem von Canstein (1667 – 1719) založili roku 1710 první německou biblickou společnost jako organizační základnu pro šíření biblí – *Cansteinsche Bibelanstalt*. Nová sazečská technika, která snížila náklady na tisk, a prozřetelné reinvestování zisků z prodeje zpět do tisku umožnili levná vydání bible, která byla dostupná i pro chudší lidi. Do roku 1719 bylo prodáno 100 000 výtisků Nového zákona a 80 000 výtisků celé bible. Když se Halle zapojila do misie v zahraničí, začaly se překládat a vydávat bible i v cizích jazycích.⁹¹

Misie

Pietistickou misii z Halle můžeme vnímat ve dvou rovinách. První je šíření myšlenek hallského pietismu prostřednictvím studentů z jiných zemí, kteří studovali v Halle. I když Franckova vize povýšit Halle na ekumenickou světovou univerzitu⁹² byla trochu nadsazená, přesto se tu vzdělávali studenti ze Švýcarska, Skandinávie, zástupci z národů habsburské monarchie (Češi, Slováci, Maďaři). Rozsáhlá byla i spolupráce s Ruskem, absolventi univerzity učili na gymnáziích v Moskvě, Petrohradě i Archangelsku. V tiskárně bylo zřízené ruské oddělení, které vydávalo literaturu v ruštině. Významná je i podpora misie na českém a moravském území. Do začátku roku 1724 rozšířili okolo 49 000 českých traktátů, hlavně Franckovy spisy, vyzývající k víře v Krista (*Heiliger und sicherer Weg des Glaubens*) a základy křesťanské etiky (*Lehre vom Anfang des christlichen Lebens*).⁹³

⁹¹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 500.

⁹² WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4, s. 130.

⁹³ MOLNÁR, Amedeo. A. H. Francke a význam hallského pietismu pro české evangelíky. *Theologická příloha Křesťanské revue*. 1963, s. 49-54., s. 53.

Druhou rovinou hallské misie byla tzv. misie mezi pohany (*Heidenmission*). Dánský král Friedrich IV. vyslal na misií do dánské kolonie Trankebar dva teology, kteří vystudovali v Halle, Bartholomea Ziegenbalga (1682 – 1719) a Heinricha Plütschaua (1677 – 1746) a Francke si vytyčil misií mezi pohany jako nové pole působnosti pro své ústavy. Dánsko-hallská mise podporovaná dánskou vládou, se věnovala misijní práci mezi Tamily ve východní Indii. Do konce 18. století bylo z Halle vysláno na 80 misionářů. V Halle vytiskli roku 1716 první gramatiku v tamilském jazyku a později poslali do Indie celou tiskárnu.⁹⁴ Okolo 20 misionářů vyslala i misijní společnost zaměřená na práci mezi židy, hlavně do zemí východní Evropy a do Orientu. Ze zachované korespondence víme, že Francke uvažoval i o misií do Číny, ale tyto plány se nenaplnily.

Francke a Komenský

Otázka, která zůstává trochu ve stínu zájmu badatelů, je vztah Augusta Hermanna Francka k dílu Jana Ámose Komenského. Amedeo Molnár poukazuje na fakt, že podpora exulantů a tajných evangeliků na habsburském území ze strany hallského pietismu, vydávání knih a traktátů v českém jazyce a jejich ilegální distribuce na území Čech a Moravy, napomohla k zachování evangelického povědomí až do toleranční doby, a to i přes silný protireformační tlak.

Franckeho hluboce zasáhly Komenského myšlenky týkající se reformy, která nezačíná na úrovni státu, církve nebo školství, ale u konkrétního jednotlivce. Svému spolupracovníkovi v nakladatelském podnikání, Heinrichu Juliu Elersovi popisuje nadšení z Komenského *panegersie*. I když nakonec nebyly vydány všechny svazky Komenského *Porady*⁹⁵, Francke se zasloužil o využití mnoha Komenského podnětů v praxi a zachoval toto vrcholné dílo pro současnost.

Francke sdílí s Komenským přesvědčení o výjimečných možnostech a krajní zodpovědnosti člověka nové doby, která již postoupila až na sám konec dějin. Komenskému, tak jako kdysi Bucerovi (Martin Bucer 1491-1551) a nyní i hallskému pietismu, splývá péče o konečnou osobní spásu s péčí o přítomné společenské dobro.

Zájem Francka o Komenského nám dokumentuje i jeho korespondence s Danielem Arnoštem Jablonským (1660 - 1741, teolog, reformátor, biskup Jednoty Bratské), vnukem Komenského. Vydal

⁹⁴ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 132.

⁹⁵ Obecná porada o nápravě věcí lidských - Panegersia (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica).

i část Komenského *Fysiky* a přeložil i některé další spisy do němčiny. Molnár označil Francka za osobu, která se přičinila o malou komeniovskou renesanci v 18. století.⁹⁶

Generální reforma světa

Za všemi těmito dalekosahajícími aktivitami stál univerzální cíl, který Francke následoval – generální reforma světa. Je patrná na jeho plánu nazvaném *Seminarium universale*. Z něj bude rok co rok do světa vyslána elita pietisticky vychovaných mladých lidí, kteří budou působit ve svých povoláních a úřadech jako nositelé reformy a vytvoří síť pietistické obrany.

Každopádně se hallský pietismus stal pilířem rozvíjejícího se pruského státu díky své výchově k bohabojnosti a plnění povinností. Každý pruský farář a učitel musel alespoň dva roky studovat v Halle. Dokonce velká část pruských úředníků a důstojníků získala školní vzdělání v Halle. Tak se z hallského pietismu stalo svým způsobem státní náboženství.⁹⁷

5.4 Württenberský pietismus

Druhou nejvýraznější formou pietismu po hallském byl württenberský pietismus. Tübingenští teologové patřili k největším kritikům Johanna Arndta a jeho *Knihy o pravém křesťanství*. U štutgartského vládního dvora však nenašli pro svou kritiku podporu.

První výraznější postavou württenberského pietismu je **Ludwig Brunquell** (1631-1689). Patřil k přívržencům radikálního mysticismu Jakoba Böhma. Od r. 1663 působil jako farář v Löchgau. Kvůli podezření z chiliasmu byl několikrát napomenut stuttgartskou konzistoří. Učení odvolal, ale po několika letech se k němu znovu přiklonil ve spisu *De peccato in spiritum sanctum* (1675). Brunquell v něm píše, že je hříchem proti Duchu svatému nevěřit předpovědím současných proroků. Mezi tato proroctví řadí brzký zánik papežství, zničení svaté říše římské, příchod tisícileté říše před soudným dnem. Musel konzistoři příslibit, že svoje chiliastické a böhmeovské názory nebude šířit a byl zbaven farářského místa.⁹⁸

Ani Spenerův pobyt v Tübingen roku 1662 a korespondence s ním nezměnili odmítavý vztah tübingenských teologů vůči Arndtovi a pietismu.

⁹⁶ MOLNÁR, Amedeo. A. H. Francke a význam hallského pietismu pro české evangelíky. *Theologická příloha Křesťanské revue*. 1963, s. 49-54., s. 50 – 51.

⁹⁷ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 500 – 501.

⁹⁸ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 206.

Více pochopení pro pietismus našel Spener u štuttgartské konzistoře. Ediktem nazvaným *Otevřenost pietismu* z roku 1694 prosadila štuttgartská konzistoř pietismus i proti vůli tübingské fakulty⁹⁹ a integrovala pietistické konventikly do církevního života.

V porovnání s hallským pietismem měl však württenberský pietismus jiný charakter a teologické důrazy. Na rozdíl od hallského aktivismu a motivaci změnit svět byl provinciální a jakoby švábsky pohodlný. Zbožnost nesla rozvážné rysy příhodné pro ovlivnění mystikou, theosofií a chiliastickou spekulací. Odmítal koncept kajícího zápasu (*Bußkampf*) a rozdělení na obrácené a neobrácené křesťany. Výrazným znakem byla mileniální eschatologie.

Nejvýraznější postavou württenberského pietismu, jeden ze švábských otců patřící ke třetí generaci pietistů, byl **Johann Albrecht Bengel** (1687-1752). Učitel na evangelické klášterní škole v Denkendorfu, později prelát v Herbrechtingen. Připravil v roce 1736 první německé textově kritické vydání řeckého Nového zákona, ve kterém se věnoval všem různocněním. Následovalo roku 1742 velmi oblíbené vydání jeho komentáře k Novému zákonu *Gnomon*, který je dosud ceněn pro střízlivé a gramatikou se zabývající výklady.

Z eschatologie vydedukoval chronologii dějin spásy. Výkladem jednotlivých veršů Zjevení Janova, avšak vytrhnutým z kontextu a v kombinaci s jinými biblickými údaji, vypočítal datum druhého příchodu Krista na rok 1836 jako začátek tisícileté říše, ve kterém budou dějiny pokračovat na vyšším stupni, a pro církev to bude znamenat příchod lepších časů.¹⁰⁰ Tento výpočet pak v 19. století vedl ke skutečné apokalyptické horečce a stěhování chiliastických skupin na Východ do oblastí očekávané parúzie.¹⁰¹ Tak jako před ním Spinoza a Leibniz, se Bengel pokusil dokázat pomocí matematických výpočtů chronologický řád světa.¹⁰²

⁹⁹ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 210.

¹⁰⁰ GLEIXNER, Ulrike. *Pietismus und Bürgertum: eine historische Anthropologie der Frömmigkeit, Württemberg 17.-19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck, 2005, 464 p. ISBN 35-253-6841-0., s. 66.

¹⁰¹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 501-502.

¹⁰² Vzhledem k této vypjaté eschatologii, která vedla k heterodoxii a separaci, lze podle mého názoru Bengela řadit k radikálním pietistům.

6. Radikální pietismus

Geneze radikálního pietismu je mnohavrstvá. K jedné vrstvě patří vytváření konventiklů s latentní separatistickou dynamikou. Cesta od vyčlenění zbožných v církvi není příliš vzdálená od vyčlenění se z církve. Únik ze světa může následovat i separace od světsky žijící církve. Mezi takto zbožnými kruhy se šíří mystická a spiritualistická kritika církve a živí pochybnost, zda je vůbec možná jakákoliv reforma.

Zatímco v prostředí reformované církve s učením o predestinaci vytváří radikální pietismus nové obce, tzv. společenství vyvolených, tak v prostředí luterské církve s učením o všeobecné milosti dochází k separaci jednotlivců od církve a k vytváření nezávislých skupin. Radikální pietismus kladl důraz na toleranci a svobodu vyznání a tak v tomto ohledu mohl být myšlenkovým zdrojem osvícenství.¹⁰³

6.1 Saalhofští pietisté

Ještě v době Spenerova působení ve Frankfurtu se odštěpil jeden radikální směr, který měl svůj vlastní konventikl v Saalhofu. Johann Jacob Schütz, přítel Spenerův a spoluzakladatel luterského pietismu, se stal jejich iniciátorem. Na saalhofských lze rozpoznat exemplární vývojové stupně radikálního pietismu: mystické a spiritualistické vlivy společně s kontaktem na separatistické Labadieovy stoupence vedly k rostoucí distanci od luterské církve. Od kritiky způsobu vysluhování večere Páně přistoupili ke kritice nauky o večeři Páně, která vychází z nauky o ospravedlnění, až dorazili k heterodoxii.

Vítaným východiskem a „odchodem z Babylonu“ jim byla emigrace do kvakerského státu Pensylvánie, kde roku 1683 založili u Philadelphie město Germantown, první německou osadu v severní Americe, která se stala útočištěm mnoha dalších radikálních pietistů.¹⁰⁴

6.2 Johanna Eleonora von Merlau

Johanna Eleonora von Merlau (1644 – 1724) se provdala za Johanna Wilhelma Petersena (1649 – 1727), studenta teologie, který byl získán pro pietismus ve Frankfurtu a později byl zproštěn místa

¹⁰³ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 137.

¹⁰⁴ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 503.

superintendanta v Lüneburgu. Podporování mnoha mecenáši žili v ústraní poblíž Magdeburgu a snažili se ve svých hojně rozšiřovaných a oblíbených spisech zdůvodnit očekávání tisícileté říše, které rozvinuli do učení o usmíření všech (*Apokatastasis panton*), na základě 1 Tim 2,4¹⁰⁵ myšlenku všemohoucí božské vůle ke spáse a tak upozadili texty, které zmiňují zatracení jedné části lidstva.¹⁰⁶

6.3 Filadelfské hnutí

Vypjatá eschatologická očekávání podpořená vzrušujícími historickými událostmi (nájezd Turků, pronásledování hugenotů, válka na severu) vedla po roce 1690 k vystoupení extatiků, proroků a vizionářů.

Anglická mystička Jane Leade (1624-1704) založila v roce 1694 v Londýně *Filadelfskou společnost* jako shromáždění všech Božích dětí, které se oddělily od Babylonu rozštěpených a rozdrobených církví. Filadelfské hnutí se inspirovalo Jakobem Böhmem a křesťanskou mystikou. Rozšířilo se hlavně v Anglii a amerických koloniích. Nadkonfesní společnost vnitřně spojená mystickou láskou k Ježíši a vzájemnou bratskou láskou jednotlivých členů tvořila společenství z Filadelfie,¹⁰⁷ které na konci časů zůstane věrné Pánu.¹⁰⁸

6.4 Gottfried Arnold

Nejvýznamnější postavou radikálního pietismu je Gottfried Arnold (1666-1714). Syn gymnaziálního učitele z Annabergu v Krušných horách studoval na univerzitě ve Wittenbergu (1685-1689), kde se věnoval především studiu církevních dějin, zvláště pak období rané církve. Od roku 1688 udržuje písemný i osobní kontakt se Spenerem. Po kritice své zbožnosti a mystického spiritualismu opouští místo faráře i manželství a věnuje se pouze spisovatelské činnosti. V roce 1696 vydává svou historickou práci *Prvotní láska společenství Ježíše Krista* (*Die Erste Liebe der Gemeinden Jesu Christi*), ve které popisuje ideální život rané církve jako konfrontaci se zkažeností

¹⁰⁵ 1 Tim 2,4 „Náš Spasitel Bůh chce, aby všichni lidé došli spásy a poznali pravdu.“

¹⁰⁶ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 504.

¹⁰⁷ Podle Zj 3,7-12 „Andělu církve ve Filadelfii piš: Toto prohlašuje ten Svatý a Pravý, který má klíč Davidův; když on otvírá, nikdo nezavře, a když on zavírá, nikdo neotevře: „Vím o tvých skutcích. Hle, otevřel jsem před tebou dveře, a nikdo je nemůže zavřít. Neboť ačkoli máš nepatrnou moc, zachoval jsi mé slovo a mé jméno jsi nezapřel. Hle, dávám do tvých rukou ty, kdo jsou ze synagógy satanovy; říkají si židé, a nejsou, ale lžou. Hle, způsobím, že přijdou a padnou ti k nohám; a poznají, že já jsem si tě zamiloval. Protože jsi zachoval mé slovo a vytrval, zachovám tě i já v hodině zkoušky, která přijde na celý svět a prověří obyvatele země. Přijdu brzy; drž se toho, co máš, aby tě nikdo nepřipravil o vavřín vítěze. Kdo zvítězí, toho učiním sloupem v chrámě svého Boha a chrám již neopustí; napíšu na něj jméno svého Boha a jméno jeho města, nového Jeruzaléma, který sestupuje z nebe od mého Boha, i jméno své nové. Kdo má uši, slyš, co Duch praví církvim.“

¹⁰⁸ WALLMANN, Von Johannes. *Der Pietismus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2005. ISBN 38-252-2598-4., s. 170.

církve současnosti. Dospěl k názoru, že křesťanství nejvíce ublížilo spojení se státem a budování rozsáhlých církevních institucí. Poukazuje na jednoduchý život prvních křesťanů, kteří se scházeli v domácnostech a nerozlišovali mezi chudými a bohatými, neexistovala církevní hierarchie ani bohatá liturgie.

V roce 1697 ho jeho učenost přivedla na místo profesora historie na univerzitu v Giessen, kterou však po jednom semestru opouští zklamán a uražen zesvětštělým akademickým životem.

V letech 1699 - 1700 vydává *Nestranné dějiny církve a kacířů* (Unparteiische Kirchen und Ketzerhistorie). Toto monumentální dílo zabývající se ohromným pramenným materiálem veškerých církevních dějin mu přineslo slávu a zároveň vzbudilo velké pobouření. Jeho novou metodiku signalizuje již slovo nestranný, tedy pohled mimo konfese. On chce být nadkonfesní a tak podrobuje kritice všechny konfese a označuje je sektami. Tak mu zůstává jako jediná pravá neviditelná církev Ducha a z bohoslužby jen „uctívání v Duchu a pravdě“ (J 4,24¹⁰⁹). Každé objektivizování a institucionalizace je v rozporu s podstatou křesťanské víry. Ustanovení, dogmatické systémy, církevní právo a kult jsou známkou úpadku, ve kterém se církev nachází už od císaře Konstantina. Rozhodujícím hlediskem není určitá ortodoxie, ale ortopraxe, žitá zbožnost. Přezkoumává dosavadní rozlišování a hodnocení kacířů podle jejich pravověrnosti. Mnoha církevním učitelům se tak dostává výtek, zatímco kacíře chválí za jejich příkladný život. Největší Arnoldovy sympatie získávají „tiší v zemi“ (Ž 35,20¹¹⁰), kteří stranou světa v mystickém rozjímání vedou svatý život. V nich je ztělesněna kontinuita církve.

Arnold si všímá člověka jako individua, jeho motivů, charakterových rysů a tak razí cestu modernímu historickému myšlení.¹¹¹

6.5 Hrabě Mikuláš Ludvík z Zinzendorfu

Zvláštní místo mezi pietisty má Mikuláš Ludvík hrabě z Zinzendorfu (1700 – 1760) a jím založené Herrnhutské (ochranovské) bratrské společenství.

Zinzendorfova společenská pozice jej odlišuje od ostatních pietistů. Zinzendorfové byli starý rod rakouského vévodství. Už v jedenáctém století patřili mezi dvanáct šlechtických rodů, o které se opíral rakouský panovník. Císař Leopold propůjčil roku 1662 představitelům rodu titul hraběte svatě říše římské. Po reformaci se část rodu přiklonila k protestantismu a roku 1661, v době protireformace,

¹⁰⁹ J 4,24 „Bůh je Duch a ti, kdo ho uctívají, mají tak činit v Duchu a v pravdě.“

¹¹⁰ Ž 35,20 „To, co říkají, není ku pokoji, nýbrž proti mírumilovným v zemi; myslí jen na záludnosti.“

¹¹¹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 504-505.

praděd Mikuláše Ludvíka, Maxmilian Erasmus von Zinzendorf, který usiloval o větší svobodu vyznání, prodal rakouské panství a odebral se do ústraní do Oberbürgu ve Frankách. Jen šest týdnů po narození Mikuláše Ludvíka umírá jeho otec Georg Ludvík na tuberkulózu. Mladá vdova s malým Mikulášem Ludvíkem se vzhledem ke složité finanční situaci rozhodla přestěhovat ke své matce baronce Katharině von Gersdorf na zámek Gross-Hennersdorf v Horní Lužici (95 km od Drážďan). Svobodná paní baronka von Gersdorf patřila k úzkému kruhu podporovatelů pietistického hnutí. Dokazuje to i zachovaná bohatá korespondence se Spenerem a Franckem. Vedle toho udržovala kontakt i s představiteli radikálního pietismu, jimiž byli např. Ernst Ch. Hochmann von Hohenau, Wilhelm Petersen, které podporovala i finančně. Četla také spisy Jakoba Böhma a Jane Leade, zakladatelky Filadelfské společnosti.¹¹² Na zámku Gross-Hennersdorf se Zinzendorf osobně setkává se Spenerem, který se stává jeho kmotrem a na zámek dojíždí organizovat domácí biblické kroužky k rozvíjení osobní zbožnosti.

Kateřina von Gersdorf spolu se svým švagrem baronem von Canstein finančně podporovali rozvoj vzdělávacích a sociálních aktivit A. H. Francka v Halle a posílají sem na Paedagogium Mikuláše na vychování. Hallský aktivismus ho velmi ovlivnil a rozdmýchal v něm zájem o misie. Zinzendorfovy organizační schopnosti se tu projeví, když podle obvyklého pietistického modelu se začal angažovat v organizování skupinek určených k modlitbám a svědectvím.¹¹³

Následuje jeho stavu odpovídající studium práva na univerzitě ve Wittenbergu, centru luterské ortodoxie. Hlavním cílem studia byla Zinzendorfova příprava na budoucí státní službu u kurfiřtského dvora v Drážďanech. Díky přednáškám, rozhovorům s teology, studiu teologie a četbě teologických spisů získává mladý hrabě úctyhodné teologické vzdělání. Prostředí luterské ortodoxie ve Wittenbergu ještě více posílilo Zinzendorfovu pietistickou zbožnost. Duchovní prostředí Wittenbergu vnímal jako ohrožení hallské pietistické zkušenosti a proto se obrnil skoro zákonickým systémem osobních pobožností. V diskusích obhajoval Francka a jeho spolupracovníky, rozšiřoval hallskou literaturu a traktáty. Dodržoval přísný denní režim ranních a večerních hodinových modliteb.¹¹⁴

Po ukončení studia ve Wittenbergu se Zinzendorf vydává na studijní cestu (Bildungsreise) po Evropě. Přes Lipsko, Frankfurt nad Mohanem, Düsseldorf do Utrechtu (v Holandsku), kde pokračoval ve studiu práva a anglického jazyka. Cestuje po holandských městech (Gouda, Rotterdam, Delft, Haag, Leiden, Harlem, Amsterdam) a seznamuje se s různými křesťanskými skupinami –

¹¹² BEYREUTHER, Erich. *Der junge Zinzendorf*. Marburg an der Lahn: Francke Verlag, c1957., s. 56.

¹¹³ WEINLICK, John R. *Hrabě Zinzendorf*. Jindřichův Hradec: Stefanos, 2000., s. 31.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 39.

západoevropskými kalvinisty, menonity, arminiány a anglikány.¹¹⁵ Pokračuje do Paříže, kde 6 měsíců studuje právo a francouzštinu.

V Paříži se důkladně seznamuje s katolicismem. Nejvíce ho ovlivnilo setkání s kardinálem Luisom de Noailles, který patřil k přívržencům jansenismu. Vedli spolu dlouhé věroučné diskuse a jejich vzájemné přátelství a korespondence trvala až do smrti kardinála roku 1729. Seznamuje se i s dalšími osobnostmi jansenismu, s biskupy z Boutagne a Montpellier. Na dvoře krále Ludvíka XIV. poznává i kardinála de Bissy (Henri Pons de Thiard de Bissy 1657 - 1737), odpůrce jansenismu. I přes neodstranitelné konfesní názorové rozdíly nachází společnou bázi v „náboženství srdce“. Chápe, že pravá církev Kristova se nedá konfesně vymezit. Důležitý je postoj každého jedince v jeho věrnosti Spasiteli. Výsledkem studijní cesty je jeho zjištění, že „to nejlepší mezi všemi konfesemi“ je jeho setkání s filadelfským myšlenkovým světem.

Roku 1721 nastupuje do státní služby u dvora v Drážďanech na místo dvorního soudního rady a organizuje ve svém bytě setkání, kterých účastní pietisti, separatisti i mystici. Po roce kupuje panství Berthelsdorf v Horní Lužici, kde zakládá obec Herrnhut a žení se sestrou přítele hraběte Heinricha von Reuss, Erdmuth Dorotheou. V roce 1727 definitivně opouští státní službu a plně se věnuje správě panství Berthelsdorf a budování společenství v Herrnhutu.

Herrnhut

Herrnhut je jednou z více než 150 obcí, které založili čeští pobělohorskí exulanti v Sasku. Iniciátorem založení exulantské kolonie Herrnhutu byl Christian David (1690-1751), který v luterském sboru ve Zhořelci (Görlitz) potkává hraběte Zinzendorfa, který mu nabízí místo na založení nové obce na jeho panství. V nově založené osadě Herrnhut se setkávají luterští pietisti s potomky členů staré Jednoty bratrské, ale i s představiteli různých radikálních skupin. Aby konsolidoval situaci, vydává Zinzendorf roku 1727 pro Herrnhut *Vrchnostenské příkazy a zákazy* (Herrschaftlichen Geboten und Verboten), soubor zákonů a pravidel, kterými se měli obyvatelé obce řídit. Vedle právních a hospodářských záležitostí (výstavba nových domů, podmínky vykonávání řemesel, poplatky za vrchnostenskou ochranu) ustanovoval i etické a duchovní zásady: hádka nesmí trvat déle než 8 dní, muži nesmí bít své ženy, všechny podvody a těžké pohanské hříchy, ale i přísahání, tancování, nadměrné jedení a pití jsou zakázané. Vedoucí úlohu v obci měli převzít volení *starší*.¹¹⁶ Ve snaze o další formování spirituality obyvatel Herrnhutu vypracovává Zinzendorf i spis *Bratrský spolek a samospráva v Herrnhutu* (Brüderlicher Verein und Willkür in Herrenhut). Na rozdíl od

¹¹⁵ Tamtéž, s. 46.

¹¹⁶ ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Jak potůček v jezeře: Moravané v obnovené Jednotě bratrské v 18. století*. Praha: Kalich, 2009. ISBN 978-80-7017-112-7., s. 104.

Vrchonostenských příkazů byla tato ustanovení závazná jen pro ty, kdo se pro ně dobrovolně rozhodli. Měl 42 bodů. Obyvatelé Herrnhutu si měli na věčné časy připomínat, že jejich obec byla založena živým Bohem a je dílem jeho všemocné ruky, mají žít v lásce se všemi bratry a dětmi Božími z každé církve a nehašterit se s jinak smýšlejícími, společným věroučným základem je čisté Slovo Boží (*blosse Wort Gottes*).¹¹⁷

Dánský královský dvůr požádal Zinzendorfa, aby napsal zprávu o moravských exulantech. Obstarává si Komenského knihu, kterou mu doporučil Kristián David, *Historia Fratrum Bohemorum eorum ordo et disciplina ecclesiastica* (1660, Amsterdam), a zjišťuje, jak moc se Komenského myšlenky podobají zásadám, které sepsal pro Moravany.

Na základě nových stanov Bratrského spolku, započala setkávání menších domácích skupinek pod vedením nově zvolených starších. Hrabě se přidal 4. srpna k modlitební skupince, která se setkala na vrchu Hutberg. Setkání trvalo až do rána a stalo se začátkem duchovního probuzení v Herrnhutu. Událost, která spojila celé společenství obyvatel Herrnhutu, byla společná večeře Páně 13. srpna 1727. Byla znamením všeobecného smíření, začátkem nového období, počátkem organizovaného herrnhutského společenství, jedinečného spojení náboženského konventiklu a společenské komuny. Uprostřed luterské farnosti tak vznikla duchovní samospráva zřízením laického úřadu starších. Vznikla duchovní shromáždění, ve kterých se vyvinuly nové bohoslužebné formy.

Bratrská obec se vyznačovala vnitřní diferenciací podle pohlaví, věku a rodinného stavu nazvanou chóry (Chöre) - chór svobodných bratrů, chór svobodných sester, manželský chór, chór vdov a vdovců.¹¹⁸ Svobodní byli i společně ubytovaní – Dům svobodných bratrů a Dům svobodných sester. Neformální atmosféra podněcovala k zavádění novinek ve společném životě - hody lásky, kalich smlouvy, umývání nohou, slavnostní dny jednotlivých skupin a hodiny zpěvu (Singstunde).¹¹⁹ Právě zpěv se stal charakteristickým rysem zbožnosti obnovené Jednoty bratrské. Sám hrabě byl autorem mnoha písní (počet se odhaduje na 2000). Zpěv byl doprovázen různými hudebními nástroji a jednotlivé hodiny byly na určité téma. Právě v hodinách zpěvu (*Singstunde*) mají původ hesla na každý den – verš z Písma jako duchovní heslo dne. Od roku 1731 se každoročně losují a tisknou a staly se z nich nejrozšířenější duchovní „kalendáře“ v evangelickém křesťanství.

V Herrnhutu měl každý den určitou strukturu, která spojovala liturgické i pracovní části, nerozlišovalo se mezi světskými a duchovními aktivitami:

Ranní požehnání (*Morgensegen*) – v rodinách nebo v jednotlivých chórech – zpěv ranních písní.

¹¹⁷ URNER, Hans. *Der Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1962. Quellen., s. 51.

¹¹⁸ Tamtéž., s. 54.

¹¹⁹ WEINLICK, John R. *Hrabě Zinzendorf*. Jindřichův Hradec: Stefanos, 2000., s. 84.

Časná hodina (*Frühstunde*) - shromáždění celého společenství v 5 hodin - na úvod a na závěr zpěv písně, četba hesla dne s výkladem a diskusí. (v roce 1753 se posunula na 8:30, aby se mohli zúčastnit i lidé z okolí).

Polední diskusní shromáždění (*Die mittägliche Redeversammlung*) krátké setkání - čtení a výklad krátkého biblického textu, rétoricko-homiletická forma.

Denní liturgie (*Die tägliche Liturgie*) v letním období od 19 hodin, v zimním od 17 – antifonální zpěv přímluvných modliteb.

Společná čtvrt hodinka (*Gemein-Viertelstunde*) hned po přímluvách, diskuse k dnešnímu textu.

Hodina zpěvu (*Singstunde*) ve 21 hodin, písně střídané se čtením bible, nakonec ohlášení hesla na následující den.

Večerní požehnání (*Abendsegen*) ve 22 hodin v rodinách nebo v jednotlivých chórech.¹²⁰

Život společenství byl zaměřen ne „věc Kristovu ve světě“. Díky vztahům navázaným s „tichými v kraji“ započala ochranovská práce v diaspoře. Zvláštní pozornost však zaslouží ochranovská misie k pohanům. Roku 1732 se vydali první misionáři do Karibiku a do Zinzendorfovy smrti měli ochranovští misie na 28 místech světa. Poprvé od raných křesťanských dob vysílá samo společenství misionáře ze svých řad. Nepracují na objednávku koloniální mocnosti, nečiní západoevropskou kulturní propagandu, ale naopak navazují na etnické a kulturní zvláštnosti pohanů. Zinzendorfova filadelfská očekávání směřovala k poslednímu velkému probuzení, při kterém se obrátí i Izrael (Ř 11,25n¹²¹). Na rozdíl od radikálních pietistů, kteří odmítali jakýkoliv zásah Božího jednání pro spásu Izraele, považoval Zinzendorf, společně se Spenerem a Franckem misii k židům za přikázanou.¹²²

Ve srovnání s hallským pietismem se v ochranovské zbožnosti vyvinul odlišný charakteristický projev. Oproti hallské „metodismu“ obrácení, měl Zinzendorf za to, že Ježíš jednou pro vždy vybojoval kající zápas na kříži zástupně za všechny. Namísto skrupulózního zpytování svědomí a vypjatého snažení o postupnou spásu přichází radost vytékající ze spasení „milostí krve“.

Opozice ze strany luterské ortodoxie na sebe nenechala dlouho čekat. Zinzendorf se proto roku 1733 podrobil teologickému přezkoumání pravověří na univerzitě v Tübingen, kde nebylo nalezeno nic v rozporu s luterským předpisy. Potřeba nového faráře a katechetů pro Ochranov přivedla Zinzendorfa k myšlence zřídit samostatný teologický seminář. Za vhodné místo vybral opuštěný

¹²⁰ SCHATULL, Nicole. Die Liturgie in der Herrnhuter Brüdergemeine Zinzendorfs. Tübingen: Francke, 2005. Mainzer hymnologische Studien. ISBN 3-7720-8062-6., s. 81-93.

¹²¹ Ř 11,25-27 Část Izraele propadla zatvrzení, avšak jen do té doby, pokud nevejde plný počet pohanů. Pak bude spasen všecken Izrael, jak je psáno: „Přijde ze Siónu vysvoboditel, odvrátí od Jákoba bezbožnost; to bude má smlouva s nimi, až sejmu jejich hříchy.

¹²² KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 9783534192380., s. 508.

klášter v Schwarzwald u Württembergu. Chtěl jej sám vést a proto požádal opět teologickou fakultu univerzity v Tübingen o vydání stanoviska k jeho záměru stát se ordinovaným kazatelem. Jeho kazatelská služba však rozšířila řady jeho opozice jak mezi šlechtou, vlastní rodinou, ale i mezi pietistickými profesory v Halle.

Protože misionáři v zámoří potřebovali k udílení svátostí ordinaci, začal Zinzendorf přemýšlet o svěcení vlastních biskupů. Misionáři jako nestudovaní řemeslníci však nemohli získat ordinaci od luterské církve, proto se obrátil na dvorního kazatele v Berlíně **Daniela Arnošta Jablonského**, vnuka J. A. Komenského, který byl nejstarším biskupem polské větve Jednoty bratrské. Ten roku 1735 vysvětil **Davidu Nitschmanna** na prvního biskupa. O dva roky později se druhým biskupem stal sám Zinzendorf. Tímto aktem došlo k navázání na tradici původní Jednoty bratrské a k získání vlastního světícího úřadu.¹²³

Znovuoživením rozprášené tradice Jednoty bratrské zesílilo již beztak od začátku v ochranovském společenství latentní napětí posilující tendenci k separaci. To však neodpovídalo Zinzendorfovým nadkonfesním plánům. Ani v Pensylvánii se mu nepodařilo tyto plány uskutečnit, když chtěl mezi německými osadníky zřídit nadkonfesní společenství. Jeho stoupenci se shromáždili do ochranovských osad Bethlehem a Nazareth a nakonec se z nich stala nová denominace nazvaná **Moravian Church**.¹²⁴

V Německu se znovuobnovená Jednota bratrská stále zřetelněji klonila k samostatné církevní společnosti. Představa „theokracie Spasitele“ a vědomí „zvláštního svazku“ s Ním zesílili úsilí o církevní samostatnost. V roce 1742, v době Zinzendorfovy nepřítomnosti, získali Bratři poprvé v Prusku plné uznání jako samostatná moravská církev s episkopálním zřízením.

Dvojnásobnému cíli sloužila Zinzendorfova nauka o *tropách*. Směrem dovnitř proti separačním tendencím s cílem zachovat filadelfský koncept a směrem ven chránit Jednotu před podezřením, že je novou a nepovolenou konfesí. Konfese jsou jen odlišné Boží výchovné způsoby (*tropoi paideias*). Proto je nutná vzájemná tolerance. Uznání legitimních rozdílností v teologickém myšlení a církevním životě, stejně jako připravenost ke vzájemné výměně zvláštních darů. Jednota se svým modelovým uspořádáním má všechny předpoklady stát se zastřešující organizací, ve které si členové každého jednoho *tropu* (luterského, reformovaného, moravského) zachovají svůj konfesní charakter, aby zůstalo zachováno bohatství duchovní rozmanitosti.¹²⁵

¹²³ Tamtéž., s. 508.

¹²⁴ Tamtéž., s. 509.

¹²⁵ Tamtéž., s. 509.

Když byl Zinzendorf v roce 1736 vypovězen ze Saska, vzniklo nové centrum Jednoty bratrské ve Wetterau severně od Frankfurtu. Rychle vzkvétající kolonie Hernhaag představovala až do roku 1750 modelové společenství a středobod pro celosvětové aktivity Bratří. Zde také započalo ve čtyřicátých letech období exaltované zbožnosti, které bylo později sebekriticky nazváno jako „třibení“ (L 22,31)¹²⁶ Vesele a hravě žili bratři z radosti ze spasení. Bohoslužebná shromáždění byla pořádána se spoustou hudby a slavnostní iluminací a emocemi vydrážděnými na maximum. Celý život tak byl předjímku nebeské blaženosti. Intensita zážitků a pocitů se otiskla do zbožného jazyka plného krve a ran, které se staly vyjímečným interpretačním médiem pro nauku o usmíření. Drastické vykreslení Ježíšova utrpení mělo pocitově přiblížit realitu spasení. Stále nové asociace a variace motivů, novotvary a přepjaté užívání zdrobnělin jako způsob vyjádření dětské naivity, vytvořili jakýsi esoterický jazyk, který byl k smíchu pro lidi mimo společenství a působil až rouhavě. Podivně působilo i Zinzendorfovo „náboženství manželství“ (*Ehereligion*), kdy namísto hříšného sexuálního chtíče nastoupila láska ke Kristu ve smyslu mystické svatby, a z manželského pohlavního styku se stal svátostný akt.¹²⁷

Až když „třibení“ vyvrávoralo od svého extatického vrcholu, mohl Zinzendorf přivést Bratry zpět ke střízlivějšímu způsobu života a rozváznějšímu jazyku. Do středu zájmu postavil „obcování se Spasitelem“, jako zkušenost neviditelné láskyplné přítomnosti Ukřižovaného.

Důsledky Zinzendorfova působení byly úctyhodné. Raný metodismus přejal od něj důležité impulsy, Lessing, Goethe, Herder a Novalis mu projevovali úctu. Především se vytvořila obnovená Jednota bratrská a její diaspora, ve které během osvícenství našli azyl mnozí „tíši v kraji“ a stali se krystalizační body pro probuzenecké hnutí 19. století.¹²⁸

¹²⁶ L 22,31-32 „Šimone, Šimone, hle, satan si vyžádal, aby vás směl tříbit jako pšenici. Já jsem však za tebe prosil, aby tvá víra neselhala; a ty, až se obrátíš, buď posilou svým bratřím.“

¹²⁷ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 509 – 510.

¹²⁸ Tamtéž., s. 510.

7. Nosné a varovné prvky pietismu

Pietismus se soustředí na nitro člověka, na duchovní život křesťana. Znovu jako dříve v zemích české reformace platí „Navrať se, odkudžs vyšel, do domu srdce svého.“¹²⁹ Avšak křesťan ze světa neutíká a nepohrdá jím. Nenechává ho sobě samému. Svět byl stvořen Bohem jako dobrý. Křesťan má za svět odpovědnost, proto má ve světě zůstat a snažit se o jeho zlepšení. Kritizuje-li jej, tak proto, aby jej připravil na nápravu. Zprostředkovává a zvěstuje Boží poselství světu, věří ve splnění Božích zaslíbení. Je ve světě, ale není ze světa. Pietismus je návratem ke světu, avšak buď v nepatrném společenství (ecclesiola) nebo v niterné osamělosti (v modlitební komůrce).

Žité křesťanství

Jedním z hlavních důrazů pietismu je příklon k aktivně žitému křesťanství od pouhé formální příslušnosti k církvi. Náboženství se buď žije, nebo vůbec není náboženstvím. Víra musí být živá a žitá, jinak se ztrácí. Boží slovo je studováno, aby se stalo normou života namísto zdroje apologetické argumentace.¹³⁰ Ve třetím Spenerově návrhu k reformě církve v *Pia desideria* se zdůrazňuje přechod od ortodoxie k ortopraxi, pravému křesťanskému životu. Procvičování církevní nauky v duchu bratrské lásky. Tato duchovní cvičení zaměřená na posilování zbožnosti a sebekontroly mají vést duchovně zralí laici a faráři.¹³¹

Pismem kultivované náboženství srdce dává vnitřní jistotu před útoky moderní skepse i postmoderní indiference.

Biblické hnutí

Druhým hlavním důrazem pietismu, který ruku v ruce kráčí s důrazem na žitou víru, je rozšíření zvěstování Božího slova. Kromě nedělní bohoslužby je třeba studovat Písmo. Důraz se klade na celé Písmo (nejen po třech letech opakujícím se vybraným nedělním perikopám).

Francksche Stiftung je pak příkladným propojením sociálních zařízení (škola pro chudé, sirotčinec) a hospodářské činnosti (tiskárna, nakladatelství a lékárna). V roce 1710 založená *Cansteinsche Bibelanstalt*, první německá biblická společnost, tiskne levná vydání bible ve velkých

¹²⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, 1631, kap. XXXVI, 1-2.

¹³⁰ Požadavek, aby se věroučné spory vedly v duchu křesťanské lásky namísto hádek a polemik tak častých v luterské ortodoxii je čtvrtým Spenerovým návrhem k reformě církve v *Pia desideria*.

¹³¹ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 496.

nákladech, která jsou dostupná i pro chudší lidi, zapojuje se do misie v zahraničí a překládá a vydává bible i v cizích jazycích.¹³²

Německý pietismus významně pomohl českým tajným nekatolíkům vytrvat ve víře až do doby vydání tolerančního patentu. Fancke usiloval o proniknutí misie do slovanských zemí. V roce 1709 tiskárna vydala první tisk Nového zákona. V letech 1722, 1745 a 1766 následovala již úplná vydání české (Kralické) bible, takzvané Hallské bible, které byly tajně pašovány do Čech a na Moravu. Hallský pietismus ovlivnil tolerované luterány ve Slezku. Jedním z center pietismu byl Těšín, kde Johann Adam Steimetz a Jiří Sargenek působili na evangelické Ježíšově škole a Jan Liberda odtud vedl české exulanty do Berlína, kde založili českou náboženskou obec.

Pietistům nestačí jen znalost Písma a uznání jeho autority. Je třeba na sobě a ve svém životě zakusit moc pravdy Písma. Destruktivní moc hříchu a pomocnou sílu milosti. Pietistům nezáleží na obsahu víry, ale neustále sami sebe přezkušují, zda skutečně věří. Na pozadí pietistické kritiky ortodoxního učení o inspiraci Písma zaznívá nový problém, který v novověku zaměstná teologii i církev, a tím je dějinné myšlení. Zatímco ortodoxie uchovává zformalizovanou a zhistorizovanou pravdu slov Písma, pietismus možná až nebezpečně uznává subjektivní zkušenost jako měřítko objektivní platnosti výpovědí víry.¹³³

Rovnost před Bohem – všeobecné kněžství

Do reformy církve jsou zataženy všechny stavy: vrchnost, faráři a laici. Už není na vrchnosti, aby ji zavedla. Každý je vyzýván, aby se věnoval studiu Písma. Vedle obvyklých kázání se doporučuje osobní čtení z Písma, jeho veřejné čtení a rozhovory nad ním v samostatných shromážděních (collegium pietatis). Nejen farář má sloužit své obci. Každý křesťan má využívat své duchovní dary nejen pro sebe, ale i pro své bližní. Má studovat Boží slovo, vyučovat, napomínat, povzbuzovat svého bratra a sestru.¹³⁴ Spener nezapomíná ani na děti a navrhuje organizování zvláštních dětských bohoslužeb a studijních kroužků pro děti.

Spener očekává zlepšení církve formováním nové duchovní elity. Soustředěním zbožných, kteří jsou schopni zastávat všeobecné kněžství do dobrovolných kroužků a zvláštních shromáždění.

Z křesťana již není jen divák mše, jemuž je prostředkována spása knězem, ale za svůj život a vztah k Bohu odpovědný samostatný člověk.

¹³² KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuausg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 500.

¹³³ LOHSE, Bernhard, ŠTEFAN, Jan (ed.). *Epochy dějin dogmatu*. Přeložil Petr GALLUS. Jihlava: Mlýn, 2003. ISBN 80-86498-04-2., s. 185-187.

¹³⁴ Požadavek aktivizovat všeobecné kněžství všech věřících a posilovat vědomí „duchovního kněžství“ laiků je druhým Spenerovým návrhem k reformě církve v *Pia desideria*.

Náprava světa a očekávání lepších časů

Pietistům jde o plnou proměnu světa skrze proměnu člověka. Pietista aktivně pracuje na své obnově a snaží se přiblížit dokonalosti. Obnova porušenosti člověka hříchem je Boží milostí započata a na člověku je, aby ji s vděčností přijal a aktivně v ní pokračoval. Podle Spenerova přesvědčení může naše víra růst z Kristova zaslíbení, který vystaví svou tisíciletou říši míru v blízké budoucnosti na této zemi. Bůh jedná již nyní, a proto zcela vyplní zaslíbení vyslovená v Novém zákoně. Boží království nestojí za dveřmi, ale už překračuje práh.

Spenner se odklání od tradičního očekávání blízkých posledních dní. Nemotivuje své posluchače líčením hrůz posledního soudu a varováním před tresty za hříchy. Jeho představa očekávání lepších časů pro církve před koncem světa nabývá podoby tisícileté říše podle 20. kapitoly Zjevení Janova, na které člověk spolupracuje s Bohem. Ecclesiola je jako předvoj očekávaného Božího království.¹³⁵

Žité náboženství na jednu stranu vyčleňuje zbožné ze světa, ale zároveň je nástrojem, kterým se dá tento svět zlepšit. Snaha o konečnou osobní spásu splývá s péčí o přítomné společenské dobro.

Reforma teologického studia

Pátým požadavkem v *Pia desideria* je reforma teologického studia. Farářům je přiřčena klíčová role v provádění reformy. Vedle předávání vědomostí mají univerzity také formovat osobnost studenta. Spener doporučuje spojit teorii s praxí a vykonávat praktická homiletická cvičení (*praktische Predigtübungen*) ve studentských kolegiích.

Nově založená univerzita v Halle roku 1694 již tento požadavek realizuje. Filologické studium biblických jazyků a exegeze jsou v centru pozornosti. Starší studenti se podílejí na výuce a opatrování chovanců v sirotčinci.¹³⁶

¹³⁵ Tyto důrazy podle mého názoru zcela korespondují s interpretací pojmu Božího království a synergismu člověka s Bohem u Františka Kováře.

¹³⁶ KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. [Neuauflg.]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, Band 2. ISBN 97835341923802., s. 499.

„Čiňte pokání, neboť se přiblížilo království nebeské.“¹³⁷

Pietistům jde o plnou proměnu světa skrze proměnu člověka. Odvolávají se na poselství samotného Ježíše a kladou důraz na obrácení, znovuzrození, nového člověka a posvěcený život. Lutherův důraz na ospravedlnění hříšníků pouhou milostí se dostává do pozadí a naopak zazářila tato původní křesťanská hodnota posvěcení či svatosti. Být svatý, tzn. pro Boha oddělený, Boží dítě. Boží záchranné dílo v nitru jednotlivce zároveň s „pravým“ pokáním a vírou je základem duchovní obnovy.

Přílišné soustředění se na zážitek obrácení (Franckeovo teologické téma), které u následných evangelikálních církví vzniklých štěpením propuklo až do vyeskalovaného abusu. Současná honbou za čím dál tím větší zážitky, která se dá přirovnat k regulérní závislosti, mně připadá podobná touze po extatických náboženských prožitcích. Francke však tento důraz vyvažuje předchozím kajícím zápasem a následnou změnou života.

Písňová tvorba

Bohatým dědictvím z dob pietismu jsou stále oslovující a dosud zpívané písně. Právě zpěv se stal charakteristickým rysem zbožnosti obnovené Jednoty bratrské. V hodinách zpěvu mají původ hesla na každý den – verš z Písma jako duchovní heslo dne, která se od roku 1731 každoročně losují a tisknou a staly se z nich nejrozšířenější duchovní „kalendáře“ v evangelickém křesťanství.

Varovné prvky

Každé důsledné odlišení se vede k separaci. Proto je důležité při reformování neustále udržovat kontinuitu s předešlou generací a odlišnost pojmenovávat jako nove sebepochopení nebo aktualizaci vlastní tradice. Popřením tradice či vymezení se proti předešlému je nekonstruktivní a vede k neustálému štěpení. (viz Jean de Labadie přechází od jezuitů k reformním pietistům, kde se radikalizoval a odtrhl – spíše byl vyhnán).

Příliš radikální výroky, či teologicky nevyvážený důraz může vést na scestí a vzdálení se pravověří. Jako např. Arnoldova kniha *Nestranné dějiny církve a kacířů*, ve které podrobuje kritice všechny konfese. Jeho tvrzení, že objektivizování a institucionalizace je v rozporu s podstatou křesťanské víry. Ustanovení, dogmatické systémy, církevní právo a kult jsou známkou úpadku, ve kterém se církev nachází už od císaře Konstantina, jsou destruktivní.

Dalším varovným prvkem pietismu je důraz na subjektivně-psychologickou věřivost, která upozaduje tázání po předmětu víry.¹³⁸ Subjektivní vnímání, které podléhá stereotypním vzorcům

¹³⁷ Mt 3,2, Mt 4,17, Mk 1,15, ale i Mt 3,8, Mt 3,11, Mt23,3, Mk 1,4, Sk 3,19.

prožívání, cítění i myšlení, komplikuje přijímat zvěst Písma ve vší biblické plnosti. Pak se může stát, že autoritou, které podřizujeme svůj život, není Kristus sám, ale jakási omezená fantazijní či virtuální představa. Myslím si, že subjektivních představ o Bohu se lze vyvarovat neustálým důrazem na význam osobního rozhodnutí pro Krista a odhodlání vytrvat. Je potřeba znovu a znovu svůj vnitřní i vnější život vědomě podřizovat Kristu.

¹³⁸ LOHSE, Bernhard, ŠTEFAN, Jan (ed.). *Epochy dějin dogmatu*. Přeložil Petr GALLUS. Jihlava: Mlýn, 2003. ISBN 80-86498-04-2., s. 186.

8. Dobové pozadí zrodu CČSH

Od 16 století katoličtí panovníci jako garanti katolického profilu své země a ochránci víry, církve a církevního majetku výrazně posílili své pravomoci, ale i dohled nad církevním životem. Těsná symbióza státu a církve trvá až do konce 18. století. Absolutistický stát, který si kladl za cíl reformovat náboženský život a upravit ho pro své potřeby, se snaží o podřízení církve v disciplinárních i doktrinálních otázkách a to jak na úkor vnitřní autonomie místní církve, tak na úkor nároků římského centra. Výměnou za to jí poskytuje dominantní postavení v náboženské sféře a kontrolu nad řadou segmentů společenského života.

Na první pohled revoluce roku 1848 církvi spíše pomohla a posílila její postavení. V Rakousku nový císař František Josef I. uzavírá roku 1855 konkordát, mezivládní dohodu, která na základě mezinárodního práva smluvně zajišťuje a garantuje práva katolické církve v zemi, ale postupně opouští myšlenku konfesijního státu.

Vyhlášení papežského primátu a neomylnosti na Prvním vatikánském koncilu (1870) vyvolalo velký odpor u nekatolické veřejnosti. Řada států toho využila jako záminku k vypovězení konkordátu a pro státní opatření na omezení vlivu církve na společnost. V Prusku byli katolíci považováni za druhořadé státně nespolehlivé obyvatelstvo, protože katolík musí přeci vždy dát přednost poslušnosti neomylnému papeži před vlastním státem.

Ve zmatku doby lidé hledají trvalé a bezpečné jistoty, ke kterým by se mohli upnout, vzniká kult osobnosti papeže. Oddaná lidová úcta k nositeli úřadu společně s formálním posilováním role papežství, vytváří mýtus papeže vyznavače, zbožného Pia IX. (1846–1878), zrazeného vatikánského vězně a přispívá k úzkostnému přilnutí k papežství. Papež Pius IX. se stává obrazem církve ohrožené ze všech stran. Povinnou výbavou všech církevních budov se stává portrét papeže, jako zdroje oddanosti širokých mas věřícího lidu.

Církev jako strážkyně řádu a pořádku je na druhou stranu mimořádně přitažlivá pro konzervativní a tradicionalistické proudy, pro něž je důležitá role církve jako opory společenského řádu, která pomáhá udržovat masy zachovávat své místo ve společnosti, učí je nábožensky založené poslušnosti všem autoritám a vede je k rezignaci na požadavky národní, sociální nebo politické emancipace. Zdůrazňování moci papeže v církvi, absolutismus při výkonu papežské moci a stále dokonalejší podřízení místních církví římskému centru vyhovuje těmto konzervativním a tradicionalistickým politikům.

„Obdivují nekompromisní tón papežských dokumentů a vypracovaný systém ideové kontroly a represe za účelem dosažení jednoty při obhajobě zájmů katolické věci. Sdílí nadšení pro

idealizovanou minulost, která se v teologii projevuje římskou školou třetí scholastiky a v umění novogotickým a novorománským stylem, který dobře vyjadřuje nedůvěru ke všemu novějšímu. V církvi sice stále existují liberální proudy, jež prosazují dialog s moderním světem a akceptují některé jeho hodnoty, ale až na krátké periody jako posledních deset let pontifikátu Lva XIII. nemají přízeň vedení církve.¹³⁹

Církev, která se postuluje jako držitelka pravdy, jediné místo spásy, Boží království na zemi, dokonalá společnost, která se nejen nemusí, ale ani nesmí měnit a vyvíjet, protože dějiny ji ohrožují a nevyvíjejí se ve prospěch církve. Od 16. století odsuzuje vše, co souvisí s vývojem, změnou a reformou, ba i samotné slovo moderní získává negativní konotaci. Hlavně Francouzská revoluce potvrzuje, že každá změna je z pohledu církve k horšímu. Katolická církev ztrácí od reformace velkou část Evropy, stává se mnohem více závislou na státu. Po revoluci ztrácí vliv na věřící a na společnost. Katolická církev není schopná se vyrovnat s objevy přírodních a humanitních věd. Ztrácí vliv na celé sociální vrstvy. Nastupující třída městských vzdělanců – úředníci, inženýři, učitelé a právníci, lékárníci, celá jedna vrstva inteligence, jejíž postoje mají obrovský vliv na další vrstvy, jako je dělnická třída.

To se ukáže v boji o modernismus v letech 1903–1914, kdy dominantním proudem v církvi se stane ultramontánní, integrální katolicismus, který velmi zužuje pojem katolicity. Jeho monopol potlačuje legitimní pluralitu uvnitř církve pomocí mocenských a autoritativních prostředků a systematicky likviduje všechny alternativní proudy v římskokatolické církvi.

Původně ryze křesťanské myšlenky jako je (občanská) emancipace, odpor proti poručnictví státu, úsilí o sociální spravedlnost, za které bojuje novodobá společnost nyní navzdory církevním elitám. Církev je tak vnímána nejen jako relikv minulé doby, ale jako zpátečnická organizace, která se přidává na stranu mocných, tedy překážka rozvoje lidské společnosti.

„Tam, kde se v moderní společnosti zvyšuje autonomie jedince, v církvi nastává o to větší dohled. Když se zvyšuje svoboda bádání na státních univerzitách, nastává o to těsnější dohled v církvi. Jak církev odmítá brát vývoj společnosti vážně, tak se nejen ocitá na jejím okraji, ale společnost se o ni přestane starat a má více podobu nějakého více nebo méně roztomilého reliktu ze středověku, který nemá pro budoucnost co říct, něco jako spolek historického šermu. ... Velmi početně omezený spolek lidí, kterým je tam dobře, poskytuje jim útěchu, dotyčným lidem dává co potřebují – pevnou

¹³⁹ PETRÁČEK, Tomáš. *Doba pontifikátu Pia IX., odcizení společnosti a církve: Čtvrtý díl cyklu předního českého historika o proměnách vztahu římskokatolické církve, státu a evropské společnosti v 19. a 20. století* [online]. [cit. 2016-06-18]. Dostupné z: http://christnet.cz/clanky/5177/doba_pontifikatu_pia_ix_odcizeni_spolecnosti_a_cirkve.url.

identitu, výklad světa. ... přestala plnit své autentické a jediné podstatné poslání: hlásání evangelia celému světu. ... spasit všechny a aktivně přetvářet svět ve smyslu Božího království.“¹⁴⁰

8.1 Vznik Církve československé

Z kritiky tradiční církve v moderní společnosti vzešla československá církev ve dvacátých letech začátku minulého století. Řešení duchovní krize moderního člověka je smyslem i důvodem jejího vzniku. Církev československá husitská vychází z katolického modernismu, osvícenství a českého reformního katolicismu národního obrození. Věřouku první generace v duchu racionalismu přehodnocuje, a při kritice i reflexi soudobé krize pokročí ve své teologii od liberalismu k promyšlení biblického personalismu.¹⁴¹

Římsko-katolická církev jako nástroj státu už od dob josefinismu je po ukončení první světové války v českých zemích terčem odporu proti rakouskému režimu. Mluvíme zde o austrokatolicismu pro těsné sepětí katolické církve s Habsburskou dynastií. Silný vliv vlny vypjatého racionalismu vyvolal vznik národních států a touhu po novém uspořádání vztahu národních církví k Římu. Česká varianta hnutí „Pryč od Říma“ (Los von Rom) společně s vlnou poválečného nacionalismu s sebou nese kritiku církve a vyvolává mezicírkevní přestupové hnutí. Stavovská organizace Jednota českého katolického duchovenstva vnímá, že český národ je zasažený procesem sekularizace společnosti. Volá po nové christianizaci českého národa. Vnímá také zpomalený proces adaptace církve na formování moderní, industriální, liberální a demokratické společnosti. Vytváří program reformy katolické církve (katolické, ne římskokatolické) jako východisko pro revitalizaci pastorační práce. Nedůvěru k Římu skrývá v nejdůležitějším požadavku, kterým je vytvoření unijní národní církve spravované vlastním patriarchou. Své memorandum předává v létě roku 1919 papeži Benediktu XV., který je odmítá. Neúspěch pokusu prosadit reformu jednáním radikalizoval levé křídlo reformního proudu, které tvořil úzký okruh kněží. Zavedení reformy do života církve bez schválení církevní hierarchií tzv. cestou činu (*via facti*) prosazuje tato radikální frakce. V duchu „českého mesianismu“ vyzývá, že nastala jedinečná a na dlouhou dobu neopakovatelná šance předložit lidstvu moderní křesťanství.¹⁴²

Rozsáhlým schizmatem vzniká nová československá církev. Staví na katolickém modernismu násilně potlačeném v době pontifikátu Pia X. (1903 – 1914), který usiloval o přijetí myšlenek vývoje

¹⁴⁰ LUŠTINEC, Vít. *Tradice není recyklace hotových řešení: Rozhovor s církevním historikem a knězem Tomášem Petráčkem* [online]. [cit. 2016-06-18]. Dostupné z: http://christnet.cz/clanky/5721/tradice_neni_recyklace_hotovych_reseni.url.

¹⁴¹ KUČERA, Zdeněk. *O teologickou totožnost církve československé husitské*. 1. vyd. Praha : Blahoslav, 1988. 134 s., s. 35-36.

¹⁴² MAREK, Pavel. *Česká reformace 20. století?: k zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4830-5., s. 344-346.

a pokroku a o demokratizaci církevních institucí. Inspiroval se moderní filozofií, některými myšlenkami protestantské liberální teologie, odmítl doslovnou inspiraci Písma a používal moderní kritické metody studia Bible a tradice.¹⁴³

Velkým tématem doby přelomu 19. a 20. století je vztah mezi Božím královstvím a církví. Modernisté (Loisy, Tyrrell) a protestantští teologové (Harnack, Weiss, Schweitzer) zdůrazňují, že tématem Ježíšova zvěstování je království Boží nebo nebeské a ne církev a proto jsou to rozdílné veličiny. Zatímco pro katolickou církev jsou církev a Boží království identické.¹⁴⁴

Ve snaze získat moderního člověka pro křesťanství je s novým československým státem vznikající církev nucena se organizovat mimo římsko-katolickou církev, protože se právě na katolickém modernismu přesvědčila, že římský katolicismus nepřipustí reform.¹⁴⁵

Motivem k založení nové církve byla snaha o pružnější uspořádání a spravedlivější správu církve, kterou nachází v demokratickém modelu společnosti. Církev má být církví sloužící, která pomáhá rozvíjet dary lásky, svobody, poznání a odpovědnosti. Vytváří vlastní liturgii v národním jazyce, konstituuje nové naukové principy a způsob vzdělávání kněží.

8.2 Stručná historie Církve československé husitské

Kolem vůdčí osobnosti reformistů kněze ThDr. Karla Farského, se shromáždilo radikální křídlo kněží Jednoty katolického duchovenstva. Cestou činu (via facti) začali sloužit o vánocích roku 1919 půlnoční mši v českém jazyce (latinsky bylo ještě v té době předepsáno), což vzbudilo nebývalý ohlas a bezprostřední podnět vedoucí ke vzniku nové církve. Povolán inspirovat vytvoření církve nezávislé na Římskokatolické církvi, se Klub reformních kněží sešel ke svému valnému sjezdu 8. ledna roku 1920 v Praze na Smíchově. Při bohoslužbách 11. ledna roku 1920 v kostele sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí v Praze bylo veřejně čteno provolání „Národu československému“ jímž byl vyhlášen vznik nové církve datovaný k 10. lednu. Nová církev oživila základní principy středověkého husitského bohosloví v takové podobě, jakou zprostředkovalo české národní obrození. „Základní teologická linie tu vycházela právě z reformační bohoslužebné tradice, v níž prožívání společnosti svátostí večeře Páně úzce souviselo s hlásáním evangelia v rodném jazyce. Dalšími prioritami nové

¹⁴³ VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek, 2005. ISBN 80-86263-64-9., s. 12-13.

¹⁴⁴ Tamtéž., s. 28-29.

¹⁴⁵ SPISAR, Alois. *Věřouka v duchu církve československé II*. Praha: Blahoslav, 1946., s. 108.

církve bylo zejména uplatňování zásady svobody přesvědčení, spoluúčast laiků na řízení církve a zdobrovolnění kněžského celibátu.¹⁴⁶

Mladá Vatikánem odsouzená národní církev chtěla na jedné straně zachovat vžitý rysy křesťanské zbožnosti, ale zároveň se vyrovnat s názory vzdělanecké vrstvy národa formované osvícenstvím s tendencí k liberalismu.¹⁴⁷ Pro období, ve kterém došlo ke střetnutí mezi zastánci svobodně křesťanského směru na straně jedné a zastánci ortodoxie pravoslavného zaměření na straně druhé, se vžil název „pravoslavná krize“. Po rezignaci a odchodu biskupa Matěje Pavlíka - Gorazda svobodně křesťanské křídlo vedené Karlem Farským a reprezentující většinu věřících hledá křehkou rovnováhu mezi svobodou a řádem, bezprostřední náboženskou zkušeností a tradicí na prvním zasedání I. sněmu v Praze. Tu nalézá a proklamuje v úvodu textu Ústavy, základního právního a správního dokumentu církve, v novodobé reflexi teologie české reformace. Sjednocuje liturgickou a obřadní praxi církve.¹⁴⁸ Klade důraz na vzdělání a výchovu bohoslovců.¹⁴⁹

Ve třicátých letech Československá církev rozšiřuje své aktivity nejen v oblasti kulturní a vzdělávací, ale i pro zmírňování následků tehdejší velké hospodářské krize zakládá charitativní sdružení, v nichž jsou aktivní činní rodí laičtí věřící. Vzniká Tiskové a nakladatelské družstvo s rozsáhlou vydavatelskou činností (týdenník Český zápas, časopis Náboženská revue, vlastní Úřední věstník, kalendář Blahoslav a vydává řadu tiskovin).

V průběhu nacistické okupace (1939-45) církev prohlubovala práci s Biblií, což postupně vyústilo v naukové formulování vyhraněné biblické teologie.¹⁵⁰

Po roce 1946 se zvláštním způsobem prolíná a střetává vliv dvou skupin církevních pracovníků. Jedna s důrazem na svobodu víry spjaté s demokratickými hodnotami a druhé s příklonem k radikálně sociálním. Totalitní stát zákonem č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církvi a náboženských společností státem zavedl státní souhlas k výkonu duchovenské služby. Plně

¹⁴⁶ KAŇÁK, Bohdan. *Počátky církve od roku 1920.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 17-18.

¹⁴⁷ SALAJKA, Milan. *Portrét Církve československé husitské*. Praha: Blahoslav pro náboženskou obec Církve československé husitské v Praze 1 - Staré Město, 2007. ISBN 978-80-7000-876-8., s. 19.

¹⁴⁸ KAŇÁK, Bohdan. *Formování církve od roku 1920 do roku 1938.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 18-20.

¹⁴⁹ Více v kapitole Vzdělávání a výchova duchovních viz s. 71.

¹⁵⁰ SALAJKA, Milan. *Portrét Církve československé husitské*. Praha: Blahoslav pro náboženskou obec Církve československé husitské v Praze 1 - Staré Město, 2007. ISBN 978-80-7000-876-8., s. 20.

kontroloval výběr kandidátů do volených vedoucích funkcí v církvi tak i svými zásahy do kompetencí rady starších formalizoval laickou samosprávu na úrovni náboženských obcí.

V těžkých podmínkách totality, obdobně jako v době nacistické okupace, přistoupila církev k budování nové identity v prohlubování duchovního rozměru života církve a rozvíjením biblické teologie inspirované biblismem české reformace. Centrem teologické práce se stala nová Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze. Na VI. sněmu, jehož první zasedání se konalo v říjnu roku 1971, doplňuje název církve charakteristikou husitská a přijímá zásadní věroučný dokumentu *Základy víry*. Církev československá husitská zdůrazňuje trojiční charakter své teologie a christologii vykládá pomocí pojmů, vycházejících z tradice české reformace. VI. sněm byl ukončen v srpnu roku 1981. K otázkám sociální etiky se vyjádřila v dokumentu *Základy sociálně etické orientace* a zdůraznila odpovědnosti křesťanů za mezilidské vztahy, rodinný život i zdravý životní styl.¹⁵¹

Na zhodnocení událostí následující po „sametové revoluci“ je zatím příliš brzy.

¹⁵¹ KAŇÁK, Bohdan. *Od normalizace k listopadu 1989.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 23-24.

9. Projevy zbožnosti v CČSH

9.1. Život církve

Život církve se především odehrává v bohoslužebném shromáždění a ve svátostném obecenství. „Vírou našich sborů rozumíme duchovní obsah, jímž naši věřící žijí, který vyznávají ve svých bohoslužebných shromážděních a jímž je určeno hlásání Božího slova z našich kazatelen. V této své víře byly naše sbory od počátku vzdělávány Liturgií a Zpěvníkem dr. K. Farského i stále se prohlubující bohoslovnou tvorbou církve.“¹⁵²

Bohoslužebné shromáždění

Jedním z charakteristických rysů tradice Církve československé husitské je liturgie jako rozhovor a sjednocení s Kristem obětovaným a vzkříšeným, jejím Pánem a Zachráncem.¹⁵³ Hlavními událostmi bohoslužby jsou společné doznání hříchů, čtení Písma s výkladem, modlitba a zpřítomnění Poslední večeře Páně. „Věříme, že se vzkříšený Kristus jako Pán a hlava církve s celým svým spásným dílem ze své iniciativy a věrnosti na základě svých zaslíbení mocí Ducha svatého stává v liturgickém úkonu církve reálně přítomným a jednajícím zcela jedinečným způsobem.“

Jedním z požadavků reformních katolických kněží již z dob osvícenství bylo zavedení bohoslužby v mateřském jazyce. „Národní jazyk má vést k prohloubení citění a všeho náboženského života. Nestačí jen modlitební knihy dávané do rukou laiků, jak to bylo praktikováno v barokní době, ale důležitá je činná účast věřících na bohoslužebném aktu.“¹⁵⁴

Reforma bohoslužby byla uskutečněna cestou činu (via facti) o Vánocích 1919 a stala se jedním důvodů utvoření nového církevního útvaru v roce 1920. Jak popisuje zpravodaj Právo národa, česká mše na věřící působila emotivně: „Lidé v lavicích povstali, ... mnozí radostí slzeli a nikdo

¹⁵² TRTÍK, Zdeněk. *Víra našich sborů.*, in: Zpěvník Církve československé husitské. Praha: Blahoslav, 1995. ISBN 80-7000-276-X.

¹⁵³ *Základy víry Církve československé husitské se stručným komentářem.* Praha: Církev československá husitská, 2014. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-106-6., s. 6-7.

¹⁵⁴ *Obnova církve katolické v Československé republice: návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze.* Praha: Jednota československého duchovenstva, 1919. Soubor., s. 35.

neubráníl se hlubokému dojmu. Reformnímu kněžstvu podařilo se rozeznět strunu v lidských srdcích.¹⁵⁵

Středem bohoslužebného prostoru je stůl Páně a kněz slouží čelem k lidem. Věřící už nejsou jen diváci, jak tomu bylo při mši barokní doby, ale stali se aktivními účastníky, odpovídají a modlí se ve svém mateřském jazyce. K duchovní tradici doby husitské odkazuje večere Páně podobou způsobou.

Liturgie dr. Karla Farského v sobě odráží setkávání kulturního dědictví východu a západu. Profesor praktické teologie Otto Rutrle popisoval liturgii patriarchy dr. Karla Farského takto: „Zachovává postup římské západní mše, avšak modlitby svou dikcí i ovzduším zbožnosti připomínají liturgii Jana Zlatoústého.“¹⁵⁶ Z Liturgie Jana Zlatoústého jsou „Tužby“, modlitba „Přispěj nám“, „Blahoslavenství“ a prosba o Ducha svatého (epikleze). Z pravoslavné bohoslužby vycházejí „Blahoslaveno buď království tvé...“. Církevně slovanský jazyk a pravoslavnou bohoslužbu připomínají slova jako „účastenství“, „blahoslaveno“ a označení Boha jako Hospodina. K východní řecké a cyrilometodějské tradici odkazují odpovědi a proklamace lidu „Kyrie eleison“ a „Gospodí pomiluj“.

Zpěv celého společenství

Významným projevem zbožnosti je zpěv celého společenství. Společenství věřících provází zpěvem písní každou slavenou bohoslužbu. Svým obsahem jsou duchovní písně propojeny s tajemstvím přítomnosti Ježíše Krista ve slovu, svátosti i společenství.

Už od samého začátku kladla nová československá církev velký důraz na zpěv celého společenství. Duchovní písně ve Zpěvníku Církve československé husitské vyjadřují pluralitu křesťanské zbožnosti. Karel Farský uvádí v předmluvě ke Zpěvníku písní duchovních z roku 1922, že jeho „podstatnou součást“ tvoří husitské a bratrské písně.¹⁵⁷ Najdeme zde starobylé husitské chorály, bratrské písně, výrazně jsou pak zastoupeny mešní i mariánské písně z římskokatolického prostředí, písně z období světové reformace a protestantského prostředí, písně amerických

¹⁵⁵ MAREK, Pavel. *Česká reformace 20. století?: k zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4830-5., s. 37-43

¹⁵⁶ RUTRLE, Otto. *Liturgika*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1954., s. 83.

¹⁵⁷ FARSKÝ, Karel. *Zpěvník písní duchovních doporučitelných bratřím a sestřím církve československé se stručným přídatkem věroučné nauky a modliteb*. Praha, 1922., s. 6-9.

probuzeneckých církví i z vlastní autorské tvorby.¹⁵⁸ Zpěvník byl v roce 1994 obohacen přidáním dodatku i o novější tvorbu, zvláště pak překlady.

Podstatný husitský charakter víry a zbožnosti představuje hojný počet písní s eucharistickou tematikou. Hlubokou Husovu a utrakvistickou eucharistickou zbožnost odrážejí písně *Jezu Kriste, štědrý kněže* a *Ježíš Kristus naše spása*. Tento důraz na živou víru a úctu k Ježíši Kristu přijímanému ve svátosti večeře Páně je pěstován a rozvíjen s odklonem od dříve praktikovaného zástupného přijímání pouze knězem.

Svátostné obcenství

Od roku 1991, kdy byl na druhém zasedání VII. řádného sněmu CČSH zvolen liturgický výbor¹⁵⁹, pracuje pod vedením patriarchy Josefa Špaka na nové obřadní příručce, tzv. *Agendě*. V rámci celocírkevní diskuse vytváří návrhy svátostných i mimosvátostných obřadů. Vychází ze starší tvorby církve a vybírá z živého a nosného ekumenického dědictví. Jako hlavní úkoly si klade přiblížit jazykovou formu vyjadřování současných lidí, rozšířit nabídku biblických textů pro zvěstování i meditace, jejichž znění vychází ze soudobého ekumenického překladu Písma, srozumitelně vyložit podstatu a smysl jednotlivých svátostí a svátostná znamení a symboly z křesťanské tradice, zdůraznit koinonický charakter svátostí a náležitě připravovat a vybízet k větší aktivní účasti obce a jejich zástupců a konečně „hledat nové formy vzhledem k cestám současné spirituality.“¹⁶⁰

Vřazeny jsou hudební vstupy ve formě rezponzorií a antifon. Zvláště zdařilá je křestní píseň *Probud' se, kdo spíš*¹⁶¹, která podle mne působí ve spojení se symbolikou hořící svíce velmi emotivně.

¹⁵⁸ KOVALČÍK, Zdeněk. *Zpěvník duchovních písní.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Vyd. 2. Praha: Církev československá husitská Praha 6 ve spolupráci s Náboženskou obcí CČSH v Praze 1-Staré Město, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-044-1., s. 189.

¹⁵⁹ Dříve liturgická komise.

¹⁶⁰ ŠPAK, Josef (ed.). *Agenda: obřadní příručka Církve československé husitské*. Praha: Církev československá husitská, 2015. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 80-700-0054-6., s. 8-9.

¹⁶¹ KOVALČÍK, Zdeněk. *Agendy.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Vyd. 2. Praha: Církev československá husitská Praha 6 ve spolupráci s Náboženskou obcí CČSH v Praze 1-Staré Město, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-044-1., s. 194-5.

Důraz na pokání

Ač se církev přidržela modelu sedmera svátostí, svátost smíření bývá opomíjena. Společné vyznání vin na začátku liturgie bývá někdy duchovními chápáno jako svátost smíření, což se projevuje na jejich výkazu duchovní správy (stejný počet vysluhovaných večeří Páně jako svátostí smíření).¹⁶² Myslím si, že toto téma je hodno pozornosti a postupného zcitlivování formou vnitřní obrody tak, jako to činil pietismus. Německá reformace upustila od svátosti pokání zneužívané prodejem odpustků. Zrušením této ideologické totality nabytá svoboda nebyla využita pro život v drahé milosti¹⁶³ ale v pouhé věřivosti v ospravedlnění.

Ke zcitlivování tohoto tématu se nabízí využití prostoru v liturgii při vyzývání k doznání vin a dostatečnou chvílí ticha před společným vyznáním vin. Také v pastoračních rozhovorech by měla být nabídnuta svátost pokání. V *Agendě* je zdůrazněna příprava ke všem svátostem i slavnostním chvílím, jejichž součástí je i doznání vin. Církev si podržela i křestní exorcismus, při němž se slibuje vytrvat v odpírání zlému. I tento okamžik je třeba si zpřítomňovat například při obnově křestních slibů.

Biblická a modlitební setkání

Na začátku činnosti CČS byla tato setkání spíše pokrokově osvětového a společenského charakteru. V období okupace František Kovář započal velké dílo ve výkladech evangelií, které přednášel na kazatelských kurzech v náboženské obci Praha – Vinohrady a v edici *Malé Bible*.

Forma biblických hodin se liší obec od obce a myslím si, že ji určuje spiritualita duchovního. Může to být úvaha nad Biblií, osvětová přednáška, ale také rozjímání nad textem s modlitbou celého společenství za obec, za svět, ...

Školství

Vzdělávání a výchova duchovních

Nová československá církev kladla na vzdělání a výchovu duchovních jiné požadavky než dosud tradiční seminární formace a výuka teologie. Už od počátku usilovala o zřízení fakulty vlastní konfese. Tento pokus se však nezdařil. Bohoslovci mladé církve zatím mohli studovat na Husově evangelické bohoslovecké fakultě v Praze s bratry evangelíky. Brzy byl počet bohoslovců z řad CČS

¹⁶² Ze svědectví vikáře Praha – město – východ Daniela Majera

¹⁶³ BONHOEFFER, Dietrich. *Následování*. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-194-3., s. 27.

vyšší než z řad evangelických, což odpovídalo i počtu příslušníků obou církví.¹⁶⁴ V roce 1924 se zde podařilo zřídit katedru (stolici) pro věrouku a mravouku CČS vedenou profesorem Karlem Statečným. Patriarcha Karel Farský se pak sám věnoval kolejní výchově a výuce kněžského dorostu, aby doplnil vzdělávání na státní liberální fakultě. Na krátký čas došlo k působení Vysoké školy bohovědné (1932-34). Jako přechodné řešení se však zdařilo vytvořit čtyři profesorská místa na Husově fakultě coby sekce pro Církev československou než bude zřízena samostatná československá fakulta. Habilitují se zde Alois Spisar pro systematickou teologii, pro Nový zákon František Kovář dosud působící jako ředitel pražské bohoslovecké koleje, František Maria Hník pro obor křesťanské sociologie a etiky.¹⁶⁵

Novým zdrojem napětí se stala nová kněžská generace, vychovaná již zcela v prostředí Československé církve. Mladí kněží, kteří osobnostně a profesně dozrávali v nelehké době vznikající církve předčasně vrženi do praxe, vedli kritický dialog se zakladatelskou generací duchovních, vyšlou převážně z římskokatolického prostředí. I když František Kovář prošel římskokatolickou seminární výchovou, stal se mluvčím nové generace mladých kněží, poněvadž byl s nimi v neustálém kontaktu.¹⁶⁶

Po uzavření vysokých škol v době protektorátu (listopad 1939) jsou studenti převedeni na místa pomocných učitelů náboženství, ale dále zůstávají na koleji a pokračují ve výuce prezentované úřadům jako program účelové výchovy.¹⁶⁷ V té době se uskutečňují hojně navštěvované kazatelské kurzy v NO Vinohrady, na kterých biblickou teologii přednáší František Kovář.

V roce 1950 byla rozdělena Husova evangelická bohoslovná fakulta na fakulty dvě. Do pedagogického sboru jsou jmenováni na katedru systematické teologie Zdeněk Trtík, katedru biblické teologie vede František Kovář s Jindřichem Mánkem pro úvod do studia a Miroslavem Novákem pro Starý zákon. Katedru praktické teologie vede Otto Ruterle, katedru sociální teologie František Maria Hník, katedru dějin Miloslav Kadeřávek a katedru teorie náboženství Jaroslav Světlý. Na katedře společenských nauk působila většina členů v KSČ.¹⁶⁸

¹⁶⁴ ŠOLTÉSZ, Štěpán. *Dějiny křesťanské církve*. 4. vyd. Praha: Kalich, 1990. ISBN 80-701-7204-5.

¹⁶⁵ KUČERA, Zdeněk. *Teologické vzdělávání a bádání*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 37-38.

¹⁶⁶ KAŇÁK, Bohdan. *Formování církve od roku 1920 do roku 1938*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 18-20.

¹⁶⁷ HRDLIČKA, Jaroslav. *Patriarcha Dr. Miroslav Novák: život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno: L. Marek, 2010. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-28-5., s. 54.

¹⁶⁸ Tamtéž., s. 120-121.

Třetí generaci v sedmdesátých letech zastupují starozákoník Vladimír Kubáč, praktičtí teologové Milan Salajka Jiřina Kubíková, systematik Vlastimil Zítek, novozákoník Zdeněk Sázava. Poslední děkan HČBF byl Zdeněk Kučera, který významně v roce 1990 přispěl k inkorporaci fakulty do svazku fakult Karlovy univerzity v Praze jako Husitské teologické fakulty.¹⁶⁹

V současné době lze na Husitské teologické fakultě studovat vedle husitské i starokatolickou a pravoslavnou teologii, judaistiku, filozofii a religionistiku v různých kombinacích, sociální pedagogiku, učitelství náboženství, etiky a filozofie a zajímavou kombinací je husitská teologie s učitelstvím němčiny ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UK. Velice důležitá pro dnešní dobu jsou studia sociální práce. Fakulta je velkým misijním prostorem, protože sem přicházejí mladí zájemci o humanitní studia, o která je všeobecně velký zájem, a setkávají se zde někdy poprvé s Písmem a s křesťanskými učiteli. Škoda, že je forma studia v převážné většině prezenční. K vysokoškolskému studiu právě nastupují velmi populačně slabé ročníky. V současné době by bylo dobré se orientovat na rekvalifikaci, či doplnění kvalifikace v oborech, kde je státem požadovaná určitá kvalifikace (např. sociální pracovník, pedagogický pracovník, asistent pedagoga) formou kombinovaného studia pro starší dospělé.

Církevní školy

Církev se snažila zřídit vlastní učiliště pro duchovní i pro zdravotní službu, nakonec ale provoz a řízení těchto institucí nechala na státu. Až po roce 90 byl otevřen Husův institut teologických studií jako církevní škola a pražská diecéze převzala jako zřizovatel církevní školu Archa v Petroupimi od Církve československé evangelické.

Zjistila jsem, že založení církevní školy není tak složité, máte-li vhodné prostory a odvážného ducha. V sektoru soukromého školství je na církevní školy nahlíženo jako na zodpovědné a kvalitní instituce a proto je jim už od počátku vzniku vyplácen 100% normativ na dítě nebo žáka. Zde se nachází velký prostor pro misi a službu světu. Pro osvědčení života z víry. Myslím, že křesťanský pedagog má lepší základ a motivaci k práci s dětmi. Jen v Kristu lze u této těžké práce vytrvat.

Duchovní péče o děti a mládež

Až do roku 1950 se na školách vyučovalo náboženství. Po sanaci tohoto systému péči o děti a mládež převzali duchovní v náboženských obcích. V některých obcích je tato péče velmi živá, jsou

¹⁶⁹ KUČERA, Zdeněk. *Teologické vzdělávání a bádání.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 39-40.

pořádány dětské bohoslužby, rodinná setkání a bohoslužby, výjezdní setkání mládeže, dětské tábory a mládežnické putáky. Dobrým příkladem jsou náboženské obce v Hradci Králové a v Praze 4 Krči.

9.1.6 Diakonie a sociální práce

„Jedním z hlavních znaků křesťanské církve všech dob je spolu se zvěstováním Božího slova a vysluhování svátostí také diakonie – služba potřebným. Řecký pojem diakonia pochází původně ze světské oblasti, kde vyjadřoval „přisluhování při stole, podávání jídla a nápoje“. V dalším významu slova znamená „nést odpovědnost za zajištění života“. Služba bližním v nejrůznějších podobách byla charakteristickým znakem křesťanské církve od jejího počátku. Moc Ducha svatého se projevuje v neokázalé službě a trpělivé pomoci bližním. Původním zdrojem a stálým motivem křesťanské diakonie je Boží láska.“¹⁷⁰

Na 1. valném sjezdu delegátů náboženských obcí ČČS v lednu 1921 bylo vytvořeno Ústředí sesterského sdružení žen ČČS. Organizace sester v náboženských obcích se zabývaly službou milosrdenství potřebným, např. pořádaly letní pobyty pro chudé děti, vánoční nadílky. V roce 1924 na 1. řádném sněmu ČČS byl mezi sněmovními výbory zvolen i výbor sociální. Ústředí sociální práce nahradilo Ústředí sesterského sdružení žen a vypracovalo rezoluci nazvanou Deset bodů sociální práce. Na dobročinných bazarech, plesích, sbírkách, slavnostech a divadelních představeních lidé přispívali dary jak peněžitými tak věcnými.

V roce 1933 se Ústředí zapisuje jako samostatný a nezávislý spolek sídlící v Praze. První předsedkyní je manželka tehdejšího patriarchy Aurelie Procházková. Velká pozornost je věnována dětem a mládeži. Pořádají se letní tábory v Orlických horách, v Hlinsku a Kunovicích. V roce 1937 je zřízen Dětský domov dr. Karla Farského v Jílovém u Prahy.¹⁷¹

Po zabrání Sudet se sociální služba zaměřuje na uprchlíky. Z církevních sbírek jsou zřizovány společné vývařovny. V Praze – Michli vzniká tkalcovna pro uprchlé tkalce ze Sudet. Od roku 1942 se organizuje soustavná ošetrovatelská služba v rodinách, v Praze se zavádí stálá návštěvní služba v nemocnicích. V Uhlířských Janovicích byla zřízena ošetrovna pro chudé z venkovských obcí. Členové církve se vzdělávají v ošetrovatelských kurzech. Nový pohřební ústav poskytoval nemajetným členům církve bezplatný pohřeb. Na konci války se zdravotnická služba věnuje zraněným

¹⁷⁰ *Diakonie a misie: O nás* [online]. [cit. 2016-06-26]. Dostupné z: <http://diakonie.cesh.cz/>.

¹⁷¹ LÍBALOVÁ, Olga a Hedvika ZIMMERMANNOVÁ.: *Diakonie a sociální práce v Církvi československé husitské.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Vyd. 2. Praha: Církev československá husitská Praha 6 ve spolupráci s Náboženskou obcí ČČSH v Praze 1 - Staré Město, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-044-1., s. 231-236.

z barikád a propuštěncům z koncentračních táborů. V České Jívové u Olomouce je otevřena dětská ozdravovna.

Se zavedením zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem byla církev nucena zrušit sociální službu na spolkovém základě a převést ji pod ústřední radu církve. Socialistický stát tak má plně pod kontrolou nejen výběr církevních pracovníků, ale i rozsah služby. Postupně zaniká 175 sociálních odborů při náboženských obcích, 30 ošetrovatelských a zdravotních služeb v rodinách a 4 sociální ústavy.¹⁷²

Po roce 1989 se nová republika konstituuje jako sociální stát. Kontinuita z dob socialismu je zachována. Církev nadále hmotně zabezpečuje. Již nekontroluje výběr duchovních a sociálních pracovníků, ale zákony upravuje kvalifikační předpoklady pro výkon státem dotovaných činností. V roce 1994 Církev Československá husitská zřizuje pro svoji sociální činnost samostatnou právnickou osobu nazvanou Diakonie a misie registrovanou u Ministerstva kultury. Postupně vznikají jednotlivá střediska diakonie se svou specifickou náplní činnosti, které jsou od roku 2004 samostatné právní subjekty. Podle zákona č. 108/2006 o sociálních službách musí každý poskytovatel sociálních služeb požádat o schválení provozního řádu zařízení sociálních služeb u místně příslušného orgánu veřejného zdraví (hygienická stanice). Každou sociální službu, kterou střediska poskytují, si musí zaregistrovat u krajského úřadu. K žádosti o registraci přikládají doklady prokazující odbornou způsobilost fyzických osob, které budou přímo poskytovat sociální služby.

„V současné době spadá pod Diakonii a misii CČSH sedm středisek, které jsou samostatnými právními osobami. ... Činnost diakonie je ve své institucionální podobě závislá na státních zákonech a s tím spojeným přerozdělováním finančních prostředků. V lidské rovině však může stavět na nadšení dobrovolníků a podpoře jak jednotlivých náboženských obcí, tak i celku církve bez které by nebyla schopna plnit svou funkci v celé škále své činnosti.“¹⁷³

Tato střediska vznikají z iniciativy alespoň jednoho člena církve, někdy je zřizovatelem diecéze, ale koncepčně jsou na ústředí církve nezávislá. I když je voláno po centrální správě, plánování, řízení a rozvoji diakonických středisek a komplexní systémové organizaci sociální práce

¹⁷² ZIMMERMANNOVÁ, Hedvika a Olga NYTROVÁ. *Historie sociální práce v Církvi československé husitské.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010.* Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-055-7., s. 42-44.

¹⁷³ *Diakonie a misie: Střediska diakonie a misie* [online]. [cit. 2016-06-26]. Dostupné z: <http://diakonie.csh.cz/strediska-diakonie>.

a charitativní činnosti,¹⁷⁴ myslím si, že právě zde je prostor pro odborně vzdělané laiky, aby prokázali své odhodlání sloužit Bohu službou bližnímu a zvolit si sociální práci nejen jako svou profesi, ale jako svoje poslání. Jen v Kristu lze u této těžké práce vytrvat.

Zde je prostor začít na úrovni náboženské obce, aby modlitebně podporovala odhodlanost svých členů v sociální práci na konkrétním místě v konkrétní situaci a nečekala na pokyny z centra. Tuto vnitřní obrodnou misii by centrum mělo povzbuzovat.

9.2. Teologie církve

9.2.1 Interpretace pojmu Božího království

Jiří Vogel ve své monografii *Církev v sekularizované společnosti* chválí první generaci teologů československé církve za to, že při výkladu pojmu Božího království „velice správně přiblížila dvě základní dimenze evangelia, a to **niterný vztah k Bohu a bližnímu v duchu Ježíše Krista**“, i když často přehlížela eschatologii Ježíšovi zvěsti, které negativně rozuměla jako židovskému a prvokřesťanskému mýtu. Avšak spirituální základy postavila Církev československá svou niternou intencí plně v duchu křesťanské víry.¹⁷⁵

Karel Farský vkládá do úst Ježíšových ustanovení Božího království jako vlády Božího řádu v lidské duši.¹⁷⁶ Alois Spisar se snaží vyvažovat mezi přítomnostní a budoucnostní interpretací pojmu Božího království. Při psaní prvního dílu *Věřouky* dává větší důraz na Boží království jako vládu Boha v nitru člověka „rázu mravního“, jako soubor lidské etiky. Později dává přednost zdůrazňování Kristova brzkého příchodu v budoucnostní interpretaci Božího království jako budoucí vlády, která učiní konec nynějšímu světu jediným mocným Božím činem „a zavede nový svět, nové řády, lásku a spravedlnost“¹⁷⁷ Tak se zakládá Spisarovo pojetí církve jako náboženského spolku, jehož založení vychází od učedníků pro vzájemnou posilu. „Lidé se z nutnosti a potřeby sdružovací (sociální) shromažďovali v obce za účelem očekávání království Božího a přípravy na ně.“¹⁷⁸

¹⁷⁴ TONZAR, David. *Sociální práce církve po roce 1989.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Vyd. 2. Praha: Církev československá husitská Praha 6 ve spolupráci s Náboženskou obcí ČČSH v Praze I - Staré Město, 2010. Blahoslav (Církev československá husitská). ISBN 978-80-7000-044-1., s. 149-150.

¹⁷⁵ VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek, 2005. ISBN 80-86263-64-9., s. 61.

¹⁷⁶ FARSKÝ, Karel. *ČČS: stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha: Ústř. rada ČČS, 1925., s. 11.

¹⁷⁷ SPISAR, Alois. *Věřouka v duchu církve československé I*. Praha: Blahoslav, 1941., s. 290.

¹⁷⁸ SPISAR, Alois. *Věřouka v duchu církve československé II*. Praha: Blahoslav, 1946., s. 84.

Teprve biblismus Františka Kováře vede k hlubšímu porozumění místům Nového zákona „na nichž je řeč o království Božím a snaží se je pochopit jednotlivě i v celku.“¹⁷⁹ V exegezi podobenství o rozsévání připodobňuje synergismus semene a půdy k synergismu Boha a lidské duše. „Činnosti obou je potřeba pro království Boží.“¹⁸⁰ Kralování Boha v duši jednotlivce je svobodným darem Božím. Člověk se nemůže podílet na Božím království svou vírou, skutky nebo spravedlností, ale může se na něj připravit pokáním a otevřením duše pro Boží vládu. Království Boží je založeno na spolupůsobení Boha a člověka. Jde o nový společenský řád, který se projevuje ve vzájemné službě a v životě pro druhé. „Je nový svět především v duši jednotlivcově, která je sjednocena s Bohem, v které má vůle Boží absolutní vládu, v které zlo nemá moci.“¹⁸¹

Ježíšova etika prezentovaná v Matoušově evangeliu v kázání na hoře a v kázání na rovině v evangeliu Lukášově je popisem života lidí, v nichž Bůh už kraluje, Ježíšových učedníků mezi učedníky. Na rozdíl od vztahu k ostatním, v nichž Bůh svou vůlí nepanuje, kterým se Ježíš brání, odporuje zlu, a nenastavuje druhou tvář.¹⁸²

Zdánlivý rozdíl mezi přítomnými a eschatologickými výroky František Kovář vyrovnává takto: Království Boží je již nyní přítomno skrze Ježíše v jeho učednících, ale ještě zde není v plnosti, protože Boží vůle nepanuje ve všem a ve všech. Již je zde, ale ještě nenastalo v plnosti. To nastane, až budou lidé skrze pokání připraveni na jeho příchod.¹⁸³ Pokáním připravovat lidi na příchod Božího království je ústředním motivem Ježíšova působení. Po jeho ukřižování se však do popředí dostává uctívání jeho osoby a jeho následování. Idea Božího království tak ustupuje jako neviditelná nebeská veličina a odsouvá se na eschata po Božím soudu.¹⁸⁴

„Království Boží v duchu Ježíšově má být duchovní skutečností především v duši každého člověka.“ Jedině jestliže Bůh kraluje v duši člověka, tak se stane Božím dítětem a účastníkem věčného života v Božím království v době, kdy bude Bůh všechno ve všem a ve všech.¹⁸⁵ Ježíšova „eschatologie není jen budoucnostní, ale i přítomnostní. Přítomnostní záleží v tom, že Bůh skrze Ježíše Krista kraluje svou láskou ve svobodné a odpovědné poslušnosti a důvěře věřících.“¹⁸⁶

¹⁷⁹ KOVÁŘ, František. *Idea království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(1), s. 7-8.

¹⁸⁰ KOVÁŘ, František. *Šimě království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(5), s. 289-291.

¹⁸¹ KOVÁŘ, František. *Idea království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(1), s. 5-11.

¹⁸² KOVÁŘ, František. *V zápase o pravou zbožnost: exegetické úvahy novozákonní*. 2. přeprac. Vyd. Praha: Blahoslav, 1951., s. 104-105.

¹⁸³ KOVÁŘ, František. *Idea království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(1), s. 13-15.

¹⁸⁴ Tamtéž., s. 17-24.

¹⁸⁵ Tamtéž., s. 87-90.

¹⁸⁶ KOVÁŘ, František. *Malá Bible: Výbor hlavních míst z knih Písma svatého Starého i Nového Zákona. Díl V., Z Evangelii část druhá*. Praha: Blahoslav, 1959., s. 41.

František Kovář shodně s Farským a Spisarem řekne, že církev vznikla za účelem uskutečňování Božího království na zemi, ale míní tím budování bezprostředního vztahu k Bohu a člověku. Posunem k na Bibli založeném interpersonálnímu charakteru zvěsti připravuje půdu pro nástup teologie biblického personalismu, která tvoří od čtyřicátých let dvacátého století hlavní linii teologické reflexe Církve československé.¹⁸⁷ Zdeněk Trtík pak zcela otevírá eschatologickou perspektivu Božího království, ale vyvaruje se přitom extrému, který odvrací věřící od zájmu o tento svět. „Víra se nemůže spokojit s nesvatými poměry ve světě a musí být nadějí v příchod jeho království a mobilizací světa k tomuto příchodu... Evangelium o Božím království nedovoluje zapomenout, že všude, kde trpí a zápasí o svobodu, spravedlnost, lidskost a mír člověk, tam s ním zápasí Kristus.“¹⁸⁸

9.2.2 Biblický personalismus v teologii CČSH

Přehled

Personalistický teologický systém rozvíjí jako první v české teologii Zdeněk Trtík. Na základech biblické školy Františka Kováře promýšlí dílo Martina Bubera, Nikolaje Berďajeva a Karla Heima. Ve své habilitační práci *Vztah já - ty a křesťanství*¹⁸⁹ přesvědčivě dokládá význam dimenze já - ty v myšlení. V této dimenzi nachází svobodný člověk své pravé místo ve vztahu k druhému člověku, ke světu a ve vztahu k svobodnému a milujícímu Bohu. Staví na konkrétní křesťanské existenci jako základu teologie namísto dosud používaného metafyzického systému.¹⁹⁰

Inspirován dogmatikou Emila Brunera a Karla Bartha si Trtík všímá ostrého rozporu mezi církevním společenstvím a církevní institucí, která se už od třetího století odcizuje novozákonní koinonii. Svou teologii osobních vztahů staví na biblickém základě a prosazuje zjevení jako "dostačitelný pramen teologie".¹⁹¹ Trtík postupně přechází od radikálního exkluzivního personalismu k teologii inkluzivního personalismu, který již není obranný, ale misijní.¹⁹²

Trtíkův žák a pokračovatel Zdeněk Kučera koncipuje systém dogmatiky a etiky jako teologii prostého života. Inspirován teologií Paula Tillicha posouvá existenciální teologii svého učitele do

¹⁸⁷ VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek, 2005. ISBN 80-86263-64-9., s. 61, 37.

¹⁸⁸ KADERÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982., s. 177.

¹⁸⁹ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já - ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948., 206 s.

¹⁹⁰ KUČERA, Zdeněk. *Vlny husitské teologie. Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 1998, 3, s. 36 - 41. ISSN 1211-7617., s. 36.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 38.

¹⁹² Tamtéž, s. 39.

oblasti esenciální.¹⁹³ V Kučerově teologii prostého života dosahuje biblický personalismus svého vrcholu. Vyjadřuje jednotu dialogického charakteru Božího bytí a zachovává prioritu evangelia.¹⁹⁴

Teologie prostého života Zdeňka Kučery je teologií života z víry. Zprostředkovává duchovní zkušenost jednoty člověka v církvi s trojičným Bohem. Je teologií skutečné svobody, jejíž prostor není tvořen lidskou svévolí, ale duchovním řádem Boží Trojice.¹⁹⁵

Personalistické pojetí je patrné i v dokumentu Základy sociálně etické orientace CČSH, který vypracoval sněmovní sociálně etický výbor v době normalizace a byl schválen na VI. řádném sněmu CČSH.¹⁹⁶

Biblický personalismus jako podstatu ekleziologie rozvíjí Jiří Vogel ve své monografii *Církev v sekularizované společnosti*¹⁹⁷. Ve stopách Zdeňka Trtíka si je vědom rizik spjatých s radikálním personalismem.

Biblický personalismus

Biblické myšlení pohlíží na člověka jako osobu ve vztahu k Bohu. Bůh člověka stvořil ke svému obrazu. Boha zobrazuje ne podobou, ale tím, jak jedná. Charakterem svého jednání, způsobem svého života. Má jednat jako Bůh pro druhého. Proto není stvořen sám. O samotě je člověk jen pro sebe. Z osamělosti roste sebestřednost a sobectví. Člověka nedělá člověkem něco, co vlastní nebo má v sobě, nějaká jiskra božství, ale aktivita, kterou koná. Jeho aktivní odpověď na Boží volání. Jeho vztah k Bohu, ve kterém se nachází. Do tohoto vztahu byl člověk postaven a jím byl pověřen. Svévolí však člověk vztah kazí, porušuje a tak vzniká hřích, který ničí jeho člověčenství.

Písmo je kronikou vztahu Boha k člověku. Bůh je stále člověku na blízku a povolává ho jménem. Zjevuje se mu, připomíná se mu, vstupuje s ním do smlouvy. Hebrejský člověk nikdy není sám. Vždy stojí v obecenství Božího lidu, obecenství, které vzniklo Božím zásahem. Bůh vysvobozuje

¹⁹³ Tamtéž, s. 39.

¹⁹⁴ VOGEL, Jiří. Otázka církve v souvislosti s naukou o večeři Páně a o Trojici v CČSH. *Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 2005, 76, 2, s. 168-179. ISSN 1211-7617., s. 175.

¹⁹⁵ HRDLIČKA, Jaroslav. Teologie prostého života a kritická teologie : Nad trojiční teologií děkana Husitské teologické fakulty UK prof. Z. Kučery. *Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 1990, 23, s. 135-6. ISSN 1211-7617., s. 135-6.

¹⁹⁶ *Základy sociálně etické orientace církve československé husitské*. In Usnesení VI. řádného sněmu CČSH. Praha: ÚR CČSH - Blahoslav, 1983, 200 s., s. 91-145.

¹⁹⁷ VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek, 2005. 247 s. ISBN 80-86263-64-9.

svůj lid z Egypta a dává mu Desatero dokument svobody, jako pravidlo života vysvobozených. „První deska osvětluje a chrání nepodmíněnou a neohraničenou, a přece dobrotivou a láskyplnou svobodu Boží, ... Milovat Boha znamená respektovat jeho svobodu. Dalších pět přikázání mluví o svobodě bližního, která nemá být ohrožována či krácena útokem na jeho život, manželství, majetek, čest a vše, z čeho žije a co k životu potřebuje. Milovat bližního znamená respektovat jeho svobodu... Respektovat svobodu Boha i bližního však může jen ten, kdo je sám svobodný, kdo je vysvobozen z „Egypta“, z hříchu, ze sobectví, z vazby na sebe sama, a tím svoboden od sebe sama, svoboden pro Boha a bližního, připraven žít láskou Bohu a bližnímu.“ Desatero není souborem zákazů a příkazů, ale souborem příznaků, kterými se vyznačuje život vysvobozených. Tak se projevuje Boží dílo v těch, kdo se rozhodli patřit Bohu.¹⁹⁸

Rané křesťanství navazuje na židovskou tradici a také chápe člověka jako součást Božího lidu, se kterým jedná Bůh. Bůh se stále zjevuje v bratrském společenství věřících ve vyprávění a svědectví o životě Ježíše Krista, ve společné modlitbě a symbolickém jednání. Se šířením křesťanství a snahou přetlumočit zvěst pojmovým aparátem řeckého myšlení se dostává do centra pozornosti otázka po podstatě Ježíše Krista namísto připomínání událostí jeho života a jednání. Centrum víry se přesouvá z roviny svědectví ve společenství do roviny intelektuální ve spekulacích o jeho bytí a jeho zjevení ve věčném Logu.¹⁹⁹ Člověk už nevypráví dějiny svého vztahu s Bohem, dějiny spásy, ale reflektuje Boha jako předmět v důkazech Jeho existence. Touto filozofickou spekulací se z osoby člověka stává individuální duchovní substance existující ve vědomí a projevující se rozumem.

Biblické zjevení a víra uchopené a uzavřené antickým myšlenkovým a pojmovým aparátem vstoupilo i do středověku a postupně v průběhu dějin vyústilo ve znetvořený obraz církve i jejího poslání.²⁰⁰

¹⁹⁸ HELLER, Jan. *Hlubinné vrty: Rozbor biblických statí a pojmů*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2008. 319 s. ISBN 978-80-7017-083-3., s. 223-224.

¹⁹⁹ VOGEL, Jirí. Diskuse nad trojiční teologií v ČČSH a její eklesiologický význam. In LÁŠEK, Jan B.; TOTH, Daniel. *Zdeněk Kučera: teologie v dialogu: sborník k pětasedmdesátinám profesora Zdeňka Kučery*. 1. vyd. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, 2005. s. 284. ISBN 80-239-4578-5., s. 68-69.

²⁰⁰ KUČERA, Zdeněk. *O teologickou totožnost církve československé husitské*. 1. vyd. Praha: Blahoslav, 1988. 134 s., s. 35-36.

Biblický personalismus Zdeňka Trtíka

Pojmu persona jako specifické osobní existence bylo užito při zápase o nalezení označení tří veličin v Bohu, tedy Otce, Syna a Ducha. Poprvé jej ve spise *Adversus Praxean* používá Tertullian (cca r. 160 - 220) a ujímá jako terminus technicus trojiční nauky.

"Původ dogmatického pojmu persona není v řecké filosofii, nýbrž v numerickém, počítacím významu tohoto slova v klasické latině. V tomto smyslu tedy původní dogmatický pojem osoby, i když je antropomorfní, nereflektuje v sobě specifičnost lidství a člověka, nýbrž označuje pouze jednotky, s nimiž se počítá."²⁰¹ To zakládá pohled na člověka jako jednotlivce, který je osamocený a ve větším počtu tvoří množinu jednotek.

Základna křesťanství

Zdeněk Trtík navazuje na biblické dílo Františka Kováře, který klasifikuje různé novozákonní formy z hlediska jejich stáří a původnosti.²⁰² Metodicky omezuje základnu křesťanství pouze na nejstarší evangelijní materiál. Mladší vrstvy novozákonního podání byly podle něj přetvořeny substanciálním, předmětným a spekulativním řeckým myšlením, které ničí pravou povahu člověka v jeho osobních vztazích. V základech křesťanství je osobní vztah já – ty považován za jedinou cestu k transcenci.²⁰³

Prvním krokem k nalezení osobního vztahu k Bohu je úsilí o nepředmětné osobní vztahy mezi lidmi. Avšak bez nalezení osobního vztahu k Bohu není možná plnost a trvalá důvěra vztahu k člověku.²⁰⁴

Lidská osoba je stvořena jako obraz Boží. Existence lidské osoby je tedy biblicky interpretována jako vzájemná vztahnost, život v obecnství. Člověk se osobou nerodí, ale postupně se jí stává v neustálém zápase o svobodu. Ve zrození je člověku dána pouze možnost být skutečnou osobou. Teprve v setkání s jinými osobami v neustálém rozhodování se pro odpovědnost a svobodu se v něm probouzí jeho pravé já.²⁰⁵

Vrcholná osobní existence, která nalezla své věčné Ty v Bohu je Ježíš Nazaretský. Ježíšova

²⁰¹ TRTÍK, Zdeněk. Pojem osoby v Barthově nauce o Trojici. *Náboženská revue: Československé církve*. 1960, 31, 1, s. 17-30., s. 23.

²⁰² TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já - ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948. 206 s., s. 134.

²⁰³ Tamtéž, s. 44.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 123.

²⁰⁵ TRTÍK, Zdeněk. Pojem osoby v Barthově nauce o Trojici. *Náboženská revue: Československé církve*. 1960, 31, 1, s. 17-30., s. 25.

osoba je pochopitelná z evangelijních svědectví, která představují Ježíše z Nazareta v konkrétních životních situacích. Svědectví o něm je třeba chápat v historickém kontextu, tedy tak, jak jim rozuměli jejich autoři a posluchači. Médiem osobního vztahu k Bohu je právě Ježíš.²⁰⁶

Obecenství víry

Moderní člověk se považuje za samostatné autonomní individuum. V židovství a raném křesťanství však člověk sám sebe chápal jako součást společenství a okolního světa. Jeho víra byla účastí na společném životě Božího lidu a nebyla zredukována na prožitek individua. Boží zjevení v biblickém svědectví vedlo věřícího do společenství s lidmi a s Bohem. „Skrze připomínání činů Ježíše Krista, společnou modlitbou, různá symbolická dění v církvi apod. se člověk pozvolna propracovával do víry církve či svou víru prohluboval.“²⁰⁷

Boží království je přítomno v obecenství víry s Ježíšem Kristem a v osobních vztazích mezi jeho učedníky. Dítě se rodí s bezprostřední upřímností osobního vztahu, je plné důvěry ke svým rodičům, bez podezírání, pohrdání nebo kritičnosti. Ve chvílích osobního vztahu k rodičům a ke každému dobrému člověku se raduje čistou dětskou radostí. Právě takový dětsky upřímný a bezprostřední vztah člověka k Ježíši Kristu vede do Božího království.

Obecenství v Kristu je obecenstvím víry. V obecenství věřících je Kristus reálně přítomen a znovu a znovu váže své učedníky na sebe a vzájemně je spojuje.²⁰⁸ Jeho přítomnost ve společenství věřících je událost osobního setkání v meziosobních vztazích. „Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jméno mém, tam jsem já uprostřed nich.“ (Mt 18,20) Toto „uprostřed nich“ však není jakási prostorová přítomnost nějakého neviditelného předmětu, ale jde o událost duchovního prožitku. Tak Kristus vstupuje do obecenství církve znovu a znovu.²⁰⁹

„Duch Boží je kvalita nepředmětného obecenství mezi Bohem a člověkem.“ Duch Kristův je vzájemné dění v osobním bezpředmětném vztahu... Duch žije jen tam, kde jsou osobnosti v osobním vztahu.“²¹⁰

²⁰⁶ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já - ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948. 206 s., s. 134.

²⁰⁷ VOGEL, Jiří. Otázka církve v souvislosti s naukou o večeři Páně a o Trojici v CČSH. *Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 2005, 76, 2, s. 168-179. ISSN 1211-7617., s. 173.

²⁰⁸ TRTÍK, Zdeněk. *Slovo víry*. Praha: Blahoslav, 1963. 98 s., s. 88.

²⁰⁹ TRTÍK, Zdeněk. Význam kázání a zpřítomnění v liturgii. *Náboženská revue*. 1953, 24, 4, s. 1-7.

²¹⁰ TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já - ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948. 206 s., s. 146-9

Závěr

Zodpovědnost jako služebnost světu

Často se setkáváme se steskem a touze po návratu ztracené zbožnosti. Život křesťana je však určován budoucností. Křesťan již nyní žije ve skutečnosti, v jakou doufá. Jeho pohled není určován tím, co se ztratilo, nýbrž tím, co ještě může být. Předešlé formy zbožnosti jsou historicky podmíněné, vytvořené církví jako odpověď na nutnost žít své poslání a nově formulovat své poselství. Tak žádná forma církve i zbožnosti není věčná a může být měněna, je-li nalezen lepší nástroj služebnosti. Žitá zbožnost je neustálý pochod vpřed. Vždy je přítoma eschatologie.

Dějinné poslání církve

Být v tomto světě, ale nebýt z tohoto světa tvoří napětí, se kterým se církev musí neustále vyrovnávat, je trvalou součástí její existence. Musí zároveň udržet eschatologický rozměr evangelia, a zároveň přetvářet svět a reagovat na proměny doby. Posláním církve je, aby neměnné a věčné poselství o milosrdném Bohu, o údělu a povolání člověka tlumočila srozumitelným jazykem lidem stále nové a nové generace, v nových kulturních podmínkách. Jejím posláním je hlásání evangelia své konkrétní současné generaci, což nelze dělat zastaralými nástroji.

Dějinnost je základní dimenzí života jakéhokoliv společenství i jednotlivce. Vědomé prožívání dějinnosti patří k biblickému myšlení, které si připomíná dějiny spásy. Naopak Ježíš vystupuje jako hlasatel a milovník diskontinuity, vyzývá k radikálnímu obrácení, změně života. Člověk toužící po jistotě a bezpečí je pokoušen státností, únikem z dějin, popřením neustálé změny, ignorováním dějin. Církev tomuto pokušení podléhala zvláště ve chvílích, kdy dějiny nepotvrzovaly nárok církve na držení pravdy. Útěk do mýtické bezdějinnosti však problémy církve zásadně zhoršuje.

Neexistuje žádné ahistorické křesťanství samo o sobě. Křesťanství je realizováno vždy v konkrétní době. Bylo by naivní starší úspěšné modely recyklovat v rozdílné sociokulturní situaci. Kdo se o to pokouší, stane se jen parodií na křesťanství. Relikt z jiné historické epochy.

Použitá literatura:

- APPEL, Helmut. *Philipp Jacob Spener: Vater des Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1964.
- BEYREUTHER, Erich. *Der junge Zinzendorf*. Marburg an der Lahn: Francke Verlag, c1957.
- BLACK, Jeremy. *Evropa osmnáctého století*. Vyd. 1. Překlad Ladislav Dlabal. Praha: Vyšehrad, 2003.
- BONHOEFFER, Dietrich. *Následování*. Praha: Kalich, 2013.
- DAMRAU, Peter. *The Reception of English Puritan Literature in Germany*. 1. vyd. London: Modern Humanities Research Association, 2006.
- Die Confessio Augustana: Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.
- FARSKÝ, Karel. *CČS: stručné informace o náboženských názorech, úkolech a organizaci církve československé*. Praha: Ústř. rada CČS, 1925.
- FARSKÝ, Karel. *Zpěvník písní duchovních doporučitelných bratřím a sestrám církve československé se stručným přídavkem věroučné nauky a modliteb*. Praha, 1922.
- GLEIXNER, Ulrike. *Pietismus und Bürgertum: eine historische Anthropologie der Frömmigkeit, Württemberg 17. - 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck, 2005.
- GRESCHAT, Hrsg. von Martin. *Gestalten der Kirchengeschichte*. Stuttgart: Kohlhammer, 1983
- HELLER, Jan. *Hlubinné vrty: Rozbor biblických statí a pojmů*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2008.
- HOLBORN, Hajo. *A history of modern Germany: 1648-1840*. New York: Alfred A. Knopf, 1964.
- HRDLIČKA, Jaroslav. *Teologie prostého života a kritická teologie: Nad trojiční teologií děkana Husitské teologické fakulty UK prof. Z. Kučery. Theologická revue: v Praze. 1990*.
- HRDLIČKA, Jaroslav. *Patriarcha Dr. Miroslav Novák: život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno: L. Marek, 2010.
- KADEŘÁVEK, Václav a Zdeněk TRTÍK. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982.
- KANÁK, Bohdan. *Formování církve od roku 1920 do roku 1938.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav.
- KANÁK, Bohdan. *Od normalizace k listopadu 1989.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav.
- KANÁK, Bohdan. *Počátky církve od roku 1920.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav.
- Knih svornosti*. Symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví Augsburské konfese. Praha: Kalich, 2006.

- KOMENSKÝ, Jan Amos, *Praxis Pietatis*, Praha: Křesťanský spolek mladíků v Čechách, 1922.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*, 1631.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Praxis pietatis, čili, Jak se cvičit v pravé zbožnosti*. 1. upr. vyd. Editor Ladislav Kopecký. Praha: Ekumenická rada církví v evangelickém nakladatelství Kalich, 1992:
- KOSTLÁN, Antonín, Dagmar MORAVCOVÁ a Vratislav VANÍČEK. *Encyklopedie dějin Německa*. Vyd. 1. Praha: Ivo Železný, 2000.
- KOTTJE, Raymund, Bernd MOELLER a Martin EBNER. *Ökumenische Kirchengeschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008.
- KOVALČÍK, Zdeněk. *Agendy.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Praha: 2010. Blahoslav.
- KOVALČÍK, Zdeněk. *Zpěvník duchovních písní.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Praha: 2010. Blahoslav.
- KOVÁŘ, František. *Idea království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(1).
- KOVÁŘ, František. *Símě království Božího*. Náboženská revue. 1936, 8(5).
- KOVÁŘ, František. *Malá Bible: Výbor hlavních míst z knih Písma svatého Starého i Nového Zákona. Díl V., Z Evangelii část druhá*. Praha: Blahoslav, 1959.
- KOVÁŘ, František. *V zápase o pravou zbožnost: exegetické úvahy novozákonní*. 2. přeprac. Vyd. Praha: Blahoslav, 1951.
- Kronika lidstva*. 7. vyd. Editor Bodo Harenberg. Praha: Fortuna Print, 2003.
- KUČERA, Zdeněk. *O teologickou totožnost církve československé husitské*. 1. vyd. Praha: Blahoslav, 1988.
- KUČERA, Zdeněk. *Vlny husitské teologie. Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 1998, 3.
- KUČERA, Zdeněk. *Teologické vzdělávání a bádání.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: Církev československá husitská, 2010. Blahoslav.
- LÍBALOVÁ, Olga a Hedvika ZIMMERMANNOVÁ.: *Diakonie a sociální práce v Církvi československé husitské.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Praha. 2010. Blahoslav
- LOHSE, Bernhard, ŠTEFAN, Jan (ed.). *Epochy dějin dogmatu*. Přeložil Petr GALLUS. Jihlava: Mlýn, 2003.
- LUTHER, Martin. *Die Briefe*. 2. Aufl. Stuttgart: Ehrenfried Klotz, 1983.
- LUTHER, Martin. *Weimarer Lutherausgabe WA 10 / 1 / 1: Frühe Schriften und reformatorische Hauptschriften*. Weimar: Metzler Verlag.

- MAREK, Pavel. *Česká reformace 20. století?: k zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920-1924*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- MOLNÁR, Amedeo. A. H. Francke a význam hallského pietismu pro české evangelíky. *Theologická příloha Křesťanské revue*. 1963.
- MÜLLER, Gerhard. *Theologische Realenzyklopädie*. 1. Aufl. Berlin: Walter de Gruyter, 1996.
- Obnova církve katolické v Československé republice: návrh Jednoty československého duchovenstva v Praze. Praha: Jednota československého duchovenstva, 1919.
- PESCHKE, Erhard. *Die Theologie August Hermann Franckes ein Beitrag zu Struktur und prägenden Ideen der Gedankenwelt einer der zentralen Gestalten des Pietismus*. Verl. Linea: 2008.
- ROBBERS, Gerhard. *Religionsrechtliche Gehalte des Westfälischen Friedens. Wurzeln und Wirkungen*. In SCHRODER, Meinhard (ed.). *350 Jahre Westfälischer Friede*. Verfassungsgeschichte, Staatskirchenrecht, Völkerrechtsgeschichte. Berlin: Duncker u. Humblot, 1999.
- RUTRLE, Otto. *Liturgika*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1954.
- SALAJKA, Milan. *Portrét Církve československé husitské*. Praha: Blahoslav, 2007.
- SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003.
- SCHATULL, Nicole. *Die Liturgie in der Herrnhuter Brüdergemeine Zinzendorfs*. Tübingen: Francke, 2005. Mainzer hymnologische Studien.
- SCHICKETANZ, Peter. *Der Pietismus von 1675–1800*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2001.
- SCHMID, M. A. H. *Franckes Stellung in der pietistischen Bewegung*.
- SCHMIDT, Martin. *Pietismus*. Stuttgart: Urban-Taschenbücher, 1972.
- SPENER, Philipp Jakob. *Pia desideria*. 3. vyd. Berlin: Kurt Aland, 1964.
- SPISAR, Alois. *Věrouka v duchu církve československé I*. Praha: Blahoslav, 1941.
- SPISAR, Alois. *Věrouka v duchu církve československé II*. Praha: Blahoslav, 1946.
- STANĚK, Jaroslav B. *Zbožnost a spiritualita*. Křesťanská revue. 1996.
- ŠOLTÉSZ, Štěpán. *Dějiny křesťanské církve*. 4. vyd. Praha: Kalich, 1990.
- ŠPAK, Josef (ed.). *Agenda: obřadní příručka Církve československé husitské*. Praha: 2015. Blahoslav.
- ŠTAMPACH, Odilo Ivan. *Na nových stezkách ducha: přehled a analýza současné religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Jak potůček v jezeře: Moravané v obnovené Jednotě bratrské v 18. století*. Praha: Kalich, 2009.
- TONZAR, David. *Sociální práce církve po roce 1989.*, in: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Praha: 2010. Blahoslav.
- TRTÍK, Zdeněk. *Pojem osoby v Barthově nauce o Trojici*. *Náboženská revue: Československé církve*. 1960.
- TRTÍK, Zdeněk. *Slovo víry*. Praha: Blahoslav, 1963.
- TRTÍK, Zdeněk. *Význam kázání a zpřítomnění v liturgii*. *Náboženská revue*. 1953, 24, 4.

- TRTÍK, Zdeněk. *Vztah já - ty a křesťanství*. Praha: Blahoslav, 1948.
- TRTÍK, Zdeněk. *Víra našich sborů.*, in: Zpěvník Církve československé husitské. Praha: Blahoslav, 1995.
- UHLHORN, Gerhard. *Die christliche Liebesthätigkeit*. Stuttgart: D. Gundert, 1890
- URNER, Hans. *Der Pietismus*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1962.
- v Praze 1 - Staré Město, 2010. Blahoslav .
- VEVERKOVÁ, Kamila. *Osvícenství a modernismus*. In: *90 let Církve československé husitské: kolektivní monografie*. Blahoslav. Praha: 2010.
- VIERHAUS, Rudolf. *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648-1763)*. Göttingen: Vandenhoeck, 1984.
- VOGEL, Jiří. *Církev v sekularizované společnosti*. Brno: L. Marek, 2005.
- VOGEL, Jiří. Diskuse nad trojiční teologií v CČSH a její eklesiologický význam.
In LÁŠEK, Jan B.; TOTH, Daniel. *Zdeněk Kučera: teologie v dialogu: Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, 2005.*
- VOGEL, Jiří. Otázka církve v souvislosti s naukou o večeři Páně a o Trojici v CČSH. *Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 2005, 76, 2.
- VOGEL, Jiří. Otázka církve v souvislosti s naukou o večeři Páně a o Trojici v CČSH. *Theologická revue: Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. 2005, 76, 2.
- VOGEL, Jiří. *Karl Heim v diskusi teologie a přírodních věd a jeho pokus o mnohodimenzionální pochopení skutečnosti*. Chomutov: L. Marek, 2013.
- WALLMANN, Johannes. *Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation*. 5., verb. und erweit. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
- WEEBER, Hrsg. von Christian Albrecht und Martin. *Klassiker der protestantischen Predigtlehre: Einführungen in homiletische Theorieentwürfe von Luther bis Lange*. 1. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002.
- WEINLICK, John R. *Hrabě Zinzendorf*. Jindřichův Hradec: Stefanos, 2000.
- WERNISCH, Martin. *Mystika a reformace: Theologia Deutsch - text a dějinný kontext*. Praha: Vyšehrad, 2007
- Základy sociálně etické orientace církve československé husitské*. In Usnesení VI. řádného sněmu CČSH. Praha: ÚR CČSH - Blahoslav, 1983.
- Základy víry Církve československé husitské se stručným komentářem*. Praha: 2014. Blahoslav
- ZIMMERMANNOVÁ, Hedvika a Olga NYTROVÁ. *Historie sociální práce v Církvě československé husitské.*, in: KUČERA, Zdeněk a Tomáš BUTTA (eds.). *Od Husa k dnešku: výstava k 90. výročí Církve československé husitské: Novoměstská radnice v Praze - 13. září až 10. října 2010*. Praha: 2010. Blahoslav

Elektronické zdroje

PETRÁČEK, Tomáš. *Doba pontifikátu Pia IX., odcizení společnosti a církve: Čtvrtý díl cyklu předního českého historika o proměnách vztahu římskokatolické církve, státu a evropské společnosti v 19. a 20. století* [online]. [cit. 2016-06-18]. Dostupné z:

http://christnet.cz/clanky/5177/doba_pontifikatu_pia_ix_odcizeni_spolecnosti_a_cirkve.url.

Diakonie a misie: O nás [online]. [cit. 2016-06-26]. Dostupné z:

<http://diakonie.ccsch.cz/>.

Diakonie a misie: Střediska diakonie a misie [online]. [cit. 2016-06-26].

Dostupné z: <http://diakonie.ccsch.cz/strediska-diakonie>.

LUŠTINEC, Vít. *Tradice není recyklace hotových řešení: Rozhovor s církevním historikem a knězem Tomášem Petráčkem* [online]. [cit. 2016-06-18]. Dostupné z:

http://christnet.cz/clanky/5721/tradice_neni_recyklace_hotovych_reseni.url.